

Ա Ր Շ Ա Լ ՈՒ Ս Ի Ն *)

Վէպ յունաց կեանքից

Ե. ԲԵՆՍՕՆԻ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԿ

I

Օգոստոս ամսից սկսած Նիկողայոսը չըջեց Պելոպոնէսի բոլոր կողմերը, և ամեն տեղ գրկաբաց ընդունում էին նրան, որպէս յունական շարժման բոլորից ընդունուած առաջնորդներից մէկին: Թիւրքերը, որոնք վաղուց արգէն կանխածում էին նրա վրայ և գիտէին, որ ապստամբութիւն է պատրաստուում, իրանց սովորական անհոգութիւնից ոչ մի միջոց ձեռք չէին առնում մէկի կամ միւսի դէմ և յոյս ունէին, թէ նրա մահուան յուրը կը շիջեցնէ երկրին տիրող յեղափոխական կրակը: Բայց յոյները, ինչպէս Հերմանը ճշտօրէն նկատել էր, գիտէին, որ «Նիկողայոսն այն մարդկանցից չէր, որոնք մեռնում են», և նրա մահուան լուրը տարածուելուն նպաստող թիւրքերի խորամանկութիւնը իրանց իսկ դէմ դարձաւ: Դա միջոց տուաւ Նիկողայոսին աւելի ազատ կերպով չըջել այս ու այն կողմ, և հոկտեմբերին Կորնթոս գնալով, նա անձամբ մի փոքրիկ փախէ խաչի վրայ գրեց իր անունն ու հետևեալ մակագրութիւնը. «Հնչեցի ձայն փողոյ, և մեռեալք յարիցեն»: Միջադէպն նա գնաց տունաց գերեզմանատունը և այդ նշանաւոր յուշարձանը ցցեց մի թարմ շիրմի վրայ: Երբ այդ բանն իմացուեց, յոյները ծիծաղում էին, իսկ թիւրքերը չը հասկացան այդ յեգնութեան բուն ի-

*) Տես «Մուրճ» № 2.

մաստը: Սակայն նրանք չէին համարձակուում խանդարել յունաց գերեզմանատան անդորրութիւնը, որովհետեւ մեռելներին նրանք յարգանքով էին վերաբերում, մինչդեռ կենդանի մարդկանց մի գրոշի արժէք էլ չէին տալիս, և այդ պատճառով մի տարու չափ այդ տարօրինակ խաչը մնաց կենդանի մարդու չիրմի վրայ:

Դիկտեմբերն ու յունուարի կէսը Նիկողայոսն անցկացրեց իր ազգականների մէջ, Սպարտայից գէպի հարաւ և այնտեղից փախաւ Նաւպլիա, երբ իմացաւ, որ իր Մահմէտ լինելը յայտնուել է թիւրքերին, և Տրիպօլիսի նահանգապետ Մահմէդ-Սալիկն այդ գաւառի յոյն բէյից, Պետրոս Մաւրոմիխալիից, որն աւելի յայտնի էր Պետրո-բէյ անունով, պահանջում էր, որ Նիկողայոսն, իբրեւ հին աւազակ, իրան յանձնուի: Պետրո-բէյը Հեթմանի նման մեծ դիրք ունէր, և թիւրքերն ըստ երեւոյթին չէին կասկածում, թէ նրանք ազգային շարժման գլուխն էին կանգնած:

Իհարկէ, մի այգալիսի թուղթ ստանալով, նա սկսեց Նիկողայոսի հետ խորհրդակցել, թէ ինչ անեն: Նիկողայոսը կենթադրում էր, թէ հարկաւոր է Մահմէդ-Սալիկին պաշտօնապէս յայտնել իր մահն ու թաղումը Կորնթոսի գերեզմանատանը, որտեղ չիրմի վրայ խաչ կայ: Բայց Պետրո-բէյն ուրիշ կարծիքի էր: Նրա ասելով, քանի դեռ թիւրքերը չէին կասկածում, թէ ինքը մասնակից է շարժմանը, մեծ օգուտ կարող էր տալ ապստամբութեան գործին և կարծում էր, որ աւելի լաւ է Նիկողայոսը մի այնպիսի տեղ հեռանայ, որտեղ նրան չեն որոնիլ, իսկ ինքը կ'սկսէ պաշտօնապէս որոնել նրան՝ ցոյց տալու համար իր անձնուիրութիւնը գէպի թիւրք կոռավարութիւնը: Չէ որ Նաւպլիայում Նիկողայոսը մի փեսայ ունէր, և դժուար էր դրանից աւելի յարմար ապաստան գտնել, որովհետեւ առհասարակ մարդիկ, և մանաւանդ թիւրքերը, երբէք իրանց քթերի տակ խուզարկութիւն չեն անում: Բայց ներանց մի անձնաւորութիւն էր հարկաւոր, որի վրայ կարելի լինէր յոյս դնել՝ միմեանց մէջ մշտական յարաբերութիւն պահպանելու համար: Նիկողայոսը շատ անգամ ասել էր Նաւպլիայում ապրող իր քնոորդու մասին, և Պետրո-բէյը խորհուրդ տուաւ նրան իսկոյն ճանապարհ ընկնիլ Նաւպլիա, իսկ քնոորդուն ուղարկել Մայնա, որտեղ նա շատ օգտակար կարող էր լինել:

Նիկողայոսը համաձայնուեց, և Պետրո-բէյն իսկոյն մի շատ սիրալիք նամակ գրեց Մահմէդ-Սալիկին, որի մէջ յայտնելով, որ իր տունը միեւնոյնն է թէ Մահմէդ-Սալիկի տունն է, և ինքը պատիւ է համարում կատարել նրա հրամանները, նա հաղորդեց, թէ լուրեր են շրջում, որ վերջին ժամանակները Նիկողա-

յոսը Մայնուն է եղած: Սակայն, աւելացրեց նա, որովհետեւ միւս կողմից ասում էին, թէ Նիկողայոսը մօտ օրերս թաղուած է Կորնթոսում, ուստի հաւանական է, որ այդ լուրերը սուտ են: յամենայն դէպս քսան լրտես կ'ուղարկի բոլոր կողմերը, որոնք, իհարէ, կը բռնեն այդ զօրիային շանը, եթէ կենդանի է, և Տրիպոլիս կը բերեն:

Պետրո-բէյը Մաւրոմիսալիսների այն բազմանդամ և զօրեղ տոհմի գլուխն էր, որն ազգային ապստամբութեան ծուծն էր կազմում: Թէպէտ հոգով յոյն, նա Մայնի շրջանի նահանգապետն էր և այդ պաշտօնն այն պատճառով էր ստացել սուլթանից, որ Մաւրոմիսալիսների տոհմը վերջին երեք թիւրք նահանգապետներին թոյլ չէր տուել մի ամսից աւելի մնալ իրանց պաշտօնում: Նրա հարադատ եղբայրներն ու հօրեղորորդիները շրջակայ գիւղական հասարակութիւնների տանուտէրերն ու կալուածատէրերն էին: Նիկողայոսի ընտանիքի նման նրանց արեւնն էլ երբէք թիւրքականի հետ չէր խառնուած, և որովհետեւ Նիկողայոսը նրանց ազգականն էր, ուստի և նրանք ջերմ կերպով հաղորդակից էին նրա զօրազգութեանը և վրէժխնդրութեան ծարախն: Այդ պատճառով երբ Պետրո-բէյը կանչեց իր փեսայ Դիմիտրիոսին և Մահմէդ-Սալիկի նամակը բերող երեք զեռպանների մօտ յայտնեց, թէ իրանց անիծեալ ազգական Նիկողայոս Վիդալիսին թիւրքերը որոնում են, Դիմիտրիոսը իր ականջներին չը հաւատաց, իսկ թիւրքերը ապշեցին, թէպէտ նրանց շատ հաճելի թւային այդ խօսքերը: Մի ժամ անցած նրանք աւելի մեծ բաւականութեամբ տեսան, թէ ինչպէս քսան ձիաւոր սուրհանգակներ արշաւեցին դէպի հարաւ, հրաման ստանալով, ինչ էլ որ լինի, գտնել Նիկողայոսին: Միևնոյն երեկոյին նրանք ինքները վերադարձան Տրիպոլիս՝ իրանց հետ տանելով և՛ Պետրո-բէյի պատասխանը, որը հրաժեշտ տալիս՝ կուշտ խմացրել էր նրանց:

Թիւրքերի գնալուց յետոյ Պետրո-բէյը Նիկողայոսի հետ ընթրեց: Որոշուեց, որ այդ իսկ գիշերը նա դուրս գայ Պանիցայից, որպէսզի հետեւեալ առաւօտ Գինտիա հասնի:

—Ցաւում եմ, բարեկամ,—ասաց Պետրո-բէյը,—որ չեմ կարող հնքս ուղեկցել քեզ կամ մեր ազգականներից մէկին ուղարկել քեզ հետ, որովհետեւ դա անխոհեմութիւն կը լինի:

—Ինձ ոչ որ հարկաւոր չէ,—պատասխանեց Նիկողայոսը,—երկու կամ երեք օրում ես Նաւպլիա կը հասնեմ և իսկոյն քեզ մօտ կ'ուղարկեմ Միտսոսին: Դու կարող ես լիովին հաւատ ընծայել նրան: Կարծեմ, պատմել եմ քեզ, թէ ինչպիսի փորձի ենթարկեցինք նրան:

—Այն, նա մեզ շատ օգտակար կը լինի, որովհետև ժամանակ է ջրադացները գործի դնել, իսկ մի այդպիսի տղայ ազատ, առանց կասկած զարթեցնելու կարող է շրջել ամբողջ երկրի մէջ: Դէհ, թանկագին ազգական, ես խախտում եմ սովորութիւնս և խմում քո կենաց ու վրէժխնդրութեանդ շուտափոյթ իրագործման համար:

Նրանք բաժակներն իրար խփեցին, դատարկեցին և նորից լցրին գինով:

—Ես չեմ մոռանալ կրածս զրկանքները, թիւրքերն էլ ինձ չեն մոռանալ,—ասաց Նիկողայոսը.—հատիկն արդէն հասկ է գցում, և հունձը շատ առատ կը լինի: Քո կենացը, ազգական, և այն անձնաւորութեան յիշատակի համար, որին մենք երկուսս էլ չենք մոռանում:

Լոռիթիւն տիրեց, որովհետև Պետրօ-բէյը գիտէր, որ նա իր կնոջ մասին էր ասում:

Երբ նրանք սուրճ խմեցին, Նիկողայոսի ձին բերին դրան առաջ: Պետրօ-բէյի հետ նա գնաց մինչև գիւղի ծայրը, և այստեղ նրանք բաժանուեցին:

—Ես երեւի մինչև փառաւոր խնջոյքը քեզ չեմ տեսնիլ,— առաց Նիկողայոսը.—այն ժամանակ մենք լաւ կը կշտանանք: Մնաս բարե՛, ազգական:

Նրանք համբուրուեցին, և Նիկողայոսը ձանապարհ ընկաւ:

Մի չարթից յետոյ Պանիցա հասաւ Միտսոսը, որն անվրէժ անցել էր Տիրպօլիսից ու Սպարտայից: Նիկողայոսի ասածին համաձայն Տիրպօլիսում նա իջևանեց մի յուշական հիւրանոցում և լսողութիւնը սրեց, որի շնորհիւ քիչ-շատ բան իմացաւ: Պատահաբար նա հանդիպեց Պետրօ-բէյի մօտ ուղարկուած թիւրք զինուորացիներից մէկին, որը պատմեց, թէ Մահմէդ-Սալիկը շատ գոհ էր մնացել Պետրօ-բէյի նամակից և որպէս յուսալի մարդու, նրան էր յանձնել Նիկողայոսի ամբողջ գործը: Բացի դրանից նրա ականջին հասաւ, որ պրիմասներին *) և եպիսկոպոսների ժողովը, որ սովորաբար ապրիլին էր կայանում, մարտին պէտք է լինի, նմանապէս և այն, որ քաղաքի պարսպներն չտապով ամրացնում են:

Երկրորդ գիշերը Միտսոսն Սպարտայում անցկացրեց, երրորդը—ծովափնեայ Մարտինիդի քաղաքում, իսկ չորրորդ օրուայ կէսօրին նա մօտեցաւ Պանիցային: Նրա ձին յոգնել էր, և երիտասարդը վայր ցատկելով, սանձից բռնած քաշեց սարից դէպի վերև, որտեղ տեղաւորուած էր գիւղը:

*) Առաջ արքեպիսկոպոսներին:

Այդ միջոցին Պետրո-բէյը նստած էր սրճարանի առաջ և գեղեցկադէմ երիտասարդին տեսնելով, ուշի-ուշով նայեց նրան։
—Այս նա է,—ասաց Պետրո-բէյը, զառնալով դէպի իր մօտ նստած երիտասարդը։—Նիկողայոսը սխալուած չէ իր ըն-
աբրութեամբ։

Եւ նրանք գնացին Միտսոսի ետեից, որը նրանց տեսնե-
լով՝ կանգ առաւ։

—Ո՞րտեղ է ապրում Պետրոս Մաւրոմիխալին,—հարցը-
րեց նա։

—Ի՞նչ պէտք է անես նրան,—պատասխանեց Պետրո-բէյը։
Միտսոսը սառն կերպով նայեց իրան անծանօթ այդ մար-
դուն և ուսերը թոթռեց։

—Գիտես, բարեկամ,—ասաց նա,—ես ինձ համար առան-
ձին դործ ունեմ, դու քեզ համար։ Եթէ ինձ ասես, թէ Պե-
տրոս Մաւրոմիխալին որտեղ է մնում, ես չնորհակալ կը լինեմ,
իսկ եթէ չէ, ուրիշից կը հարցնեմ այդ։

Պետրո-բէյը ծիծաղեց։

—Դու, ի հարկէ, Միտսոսն ես,—ասաց նա,—ուրախ սըր-
տով ողջունում եմ քեզ, թանկագին ազգական։

—Շատ ցաւում եմ, որ քեզ հետ այդպէս կապիտ վարուցի-
բայց չէ որ ես չէի կարող հասկանալ, թէ դու ո՞վ ես,—բացա-
զանչեց Միտսոսը։—Ես Նաւպիայից եմ գալիս։ Նիկողայոս՝ մօր-
եղբայրս անմիտ մեզ մօտ հասաւ։

—Այդ լաւ է, և լաւ է նոյնպէս, որ դու էլ առողջ ու անվը-
նաս այստեղ հասար։ Սա իմ Եանի որդին է և քո ազգականը։
Եանի, բռնիք սրա ձին։

—Շնորհակալ եմ,—պատասխանեց Միտսոսը, երկմտօրէն
Եանիին նայելով։—սակայն ես ինքս ձիս դոմը կը տանեմ, դուք
միայն ցոյց տուէք տեղը։ Հայրս հրամայել է երբէք ո՛չ ոքի ձիս
չը հաւատալ։ Դրա համար Տրիպօլիսում ինձ վրայ ծիծաղում էին։

—Միթէ։ Ես երբէք այդ բանի համար չէի ծիծաղիլ քեզ
վրայ,—նկատեց Պետրո-բէյը։—Իսկ դու ծաղրողների հետ ինչ-
պէս վարուցիր։

—Մէկին գետնին տապալեցի, իսկ միւսներն այլեւս չէին
ծիծաղում։

—Մի վախենար, տո՛ւր ձիդ Եանիին, զաւակս։

Միտսոսը հնազանդուեց, և նրանք ներս մտան տուն, որ-
տեղ արդէն սեղանը պատրաստուած էր։ Պետրո-բէյի համար ճաշն
ամենակարևոր բաներից մէկն էր, և նա երիտասարդներին սը-
րահում թողնելով, գնաց խոհանոց նայելու, որ խոհարարը կո-
ձին չը փչացնէ։

—Պէտք է միշտ ինքս նայեմ,— բացատրեց նա վերադառնալիս.— կարող են երեակայել, անցեալ սնգամին այդ յիմար խոհարարը կոծին սխտորով լցրել էր— Բնչ սարսափելի բան...

Եանին ծիծաղեց, իսկ Պետրո-բէյն աւելացրեց.

—Հա, որդիս էլ լաւ է,—նա կարաւ փայտմորիկից ջուկել չէ կարող և գինին դեռ չը վերջացրած՝ սկսում է ծխել Դէհ, տղերք, նստեցէք, Մենք յետոյ շատ կը խօսենք: Է՛յ, յիմար մորեխ, բեր,—գոչեց նա՝ խոհանոցի գուռը բանալով:

Ճաշի ժամանակ Պետրո-բէյը շատ քիչ էր խօսում, հետեւում այն օրէնքին, թէ խօսակցութիւնն ախորժակը փչացնում է: Նա կամայ էր ուտում, իւրաքանչիւր կտոր համտես անելով, իսկ երբ կոծին բերին, նա լուրջ, հոգատար դէմք ընդունեց, կարծես վախենում էր, թէ մի գուցէ կաշին չը զրծղրծայ:

—Ոչինչ,—ասաց նա ծամելով,—կաշին լաւ է զրծղրծում, թէպէտ աւելի լաւ էլ կարելի էր պատրաստել:

Միտսուն արտասուիոր ախորժակ ցոյց տուաւ և դրանով Եանիի հաւանութեանն արժանացաւ:

—Դու լաւ մարդ ես, որովհետեւ լաւ ես ուտում,—ասաց նա:

Ճաշից յետոյ նրանք երեքով նստեցին սրահում:

—Բո Նիկողայոս մօրեղբայրն ասաց,— արտասանեց Պետրո-բէյը,—որ ես կարող եմ կուրօրէն հաւատալ քեզ, և ես բաղմաթիւ այնպիսի բաներ ունեմ՝ քեզ հաղորդելու, որ եթէ դու այն թիւրքերին յայտնես, իմ և ուրիշ շատերի կորստեան պատճառ կը դառնաս:

—Դրանց թոււմ ե՛ իմ, չը մոռանաս այս,—աւելացրեց Եանին, ծղօտեայ գօշակի վրայ ձգուելով:

Բայց Միտսունը ոչինչ չը պատասխանեց, այլ միայն ուշիուելով նայեց Պետրո-բէյին, որը շարունակեց.

—Այլեւ երկար չենք կարող համբերել դե-թիւրքերի լծի տակ—նրանք կ'անհետանան գարնանային ձիան նման: Դու և Եանին պարտաւոր էք գիւղից-գիւղ շրջել և մի քանի բան հաղորդել յայտնի անձնաւորութիւններին: Ձեր առաջին ճանապարհորդութիւնը, որը վաղը կը սկսուի, կը տեղ երկու շաբաթ, և դուք այդ միջոցին վատ կը կերակրուէք, բայց գուցէ, այդ ձեզ համար միևնոյն է: Գործը վերջացնելուց յետոյ, դուք կը վերադառնաք: Միտք պահիր, Միտսոս, որ դուք երկուսով պէտք է անէք այն, ինչ որ մեզանից ոչ ոք ընդունակ չէ անելու, որովհետեւ երկու տղայ նախնայներով բեռնաւորած ջորիներով այմեն տեղ կարող են մուտք գործել: Սռաջին անգամ Եանին կ'ուղեկցէ քեզ, որովհետեւ տեղագրութիւնը նրան լաւ ծանօթ է,

բայց յետոյ իւրաքանչիւրը ձեզանից առանձին յանձնարարութիւն կը ստանայ: Դուք կը մտնէք ձեզ մատնացոյց եղած անձընաւորութիւններէ տները և կը հարցնէք. «Հատիկ ազնւո՞ւմ էք դուք»: Ձեզ կը պատասխանեն. «Քաղցածներէ համար, թէ թիւրքերէ»: Այն ժամանակ կ'ասէք. «Սե հատիկ թիւրքերի համար, եթէ դեռ չէք սկսել, ուրեմն սկսեցէք և եռանդուն կերպով»:

— Իսկ ի՞նչ է նշանակում այդ,— հարցրեց Միտսոսը:

Պետրո-Բէյը ժպտաց, գօտկի ետեւից դուրս հանեց վառօդամանը, ձեռքի վրայ մի քիչ վառօդ առաւ և օդի մէջ շաղ տալով՝ ասաց.

— Աքանչելի սե հատիկ է թիւրքերի համար:

— Ա՜յ, այժմ հասկանում եմ,— աչքերը փայլեցնելով ասաց

Միտսոսը:

— Առաջին անգամ այդ բաւական կը լինի: Եանին քեզ հետ կը գայ, և դու ոչ մի դժուարութեան չես հանդիպիլ: Յետոյ դու արդէն միայնակ կը ճանապարհորդես, ի միջի այլոց կ'այցեցես Նաւալիա, որտեղ կը տեսնես Նիկողայոսին, իսկ Եանին կը գնայ Տրիպօլիս:

— Սատանան տանէր այդ Տրիպօլիսը,— բացազանչեց Եանին.

— Իսկ ինչո՞ւ համար ես, ուղարկում եմ Եանին Տրիպօլիս,— հարցրեց Միտսոսը:

— Գուցէ գործն առանց դրան էլ գլուխ գայ. իսկ եթէ նա գնաց Տրիպօլիս, այնտեղ իբրև պատանդ կը մնայ ցոյց տալու համար, որ ես հաւատարիմ եմ թիւրքիային: Աչքերդ այդպէս մի հոգի, Միտսոս, նրան չեն սպանիլ, որովհետեւ ես նրա վերադառնալուց յետոյ միայն կը սկսեմ վատ վերաբերուել նրանց: Բայց, ճշմարիտ, ես մինչև անգամ ցաւում եմ, որ նրա տեղ չեմ կարող գնալ. — Մահմէդ-Սալիկը մի հրաշալի խոհարար ունի: Յամենայն դէպս Եանիի Տրիպօլիս գնալը կախուած է այն բանից, թէ արդեօք թիւրքերը կը կասկածեն ինձ վրայ, թէ ոչ. բայց տես, Միտսոս, այդ մասին ոչ ոքի մի խօսք անգամ չասես: Առհասարակ իմ և Նիկողայոսի վերաբերմամբ ոչ մի հարցի մի պատասխանիր: Յիշիր նոյնպէս, որ քո յանձնարարութիւնն աւարտելուց յետոյ գիւղում չը մնաս գիշերելու, այլ անտառներում քնիր. գիշերները ճանապարհորդիր, ցերեկները մօտիկ գիւղ, որպէս մի հասարակ շինական, վերջապէս միշտ պատրաստ եղիր թագչելու զօրեղ թշնամուց և կռուելու քեզ հաւասարների հետ: Ես կարծում եմ, որ դու լաւ կը համարէիր կռուել բոլորի հետ, բայց դա անխոհեմութիւն է: Առհասարակ նախ և առաջ աշխատիր խոյս տալ ամեն տեսակ թշնամուց և

ծայրայեղ զէպրում միայն կուիր: Գործի համար անհամեմատ օգտաւէտ է, եթէ քո ճանապարհորդութիւնները խաղաղ անցնեն:

— Իսկ ես լաւ կռիւն աւելի գերադաս եմ համարում,— ժպտալով ասաց Միտսոսը:

— Ես դրանում համոզուած եմ,— նկատեց Եանին.— բայց չեմ հասկալուում, հայր, թէ դու ինչու կուրի և լիախուստ տալու մասին ես խօսում: չէ որ դու մեզ բարեկամ մարդկանց մօտ ես ուղարկում, և մեր գործը կը լինի միայն յայտնել նրանց քո յանձնարարութիւնն ու յետոյ ճանապարհը շարունակել:

— Տայ Աստուած, որ ամեն ինչ խաղաղ անցնի,— պատասխանեց Պետրո-բէյը.— բայց չէ որ մարդիկ, որոնց մենք բարեկամ ենք համարում, կարող են դաւաճան դուրս գալ: Սակայն բաւական է: Ես պէտք է Դիմիտրիոսի մօտ գնամ, իսկ դու, Եանի, Միտսոսին ծանօթացրու մեր միւս ազգականների հետ: Երեկոյեան մենք գեռ էլի կը խօսենք:

Առանձին մնալով, երիտասարդները շուտով մտերմացան: Եանին գեղեցկազէմ, կազմուածքով բարձրահասակ յոյն էր: Ներքա շարժումները զարմանալի կերպով արագ ու ճարպիկ էին, իսկ ուրախ, բարեսիրտ ժպիտը շարունակ խաղում էր նրա զէմքի վրայ:

— Ես շատ ուրախ եմ, որ մենք միասին պէտք է ճանապարհորդենք,— ասաց Միտսոսը, մինչդեռ Եանին իրան և հիւրի համար ծխաքարչ էր պատրաստում:

— Ես էլ նմանապէս: Միասին գործին ու որսանելն աւելի հաճելի է, քան թէ մենակ, տհաճութիւնները երկու անգամ պակաս, իսկ բաւականութիւնները նոյն չափով աւելի կը թւան: Փորձիր այս ծխախոտը: Սա թիւրքական է և մերինից չափազանց լաւ: Հայրս չէ ծխում, և երբ թիւրքերը նրան ծխախոտ են ուղարկում նուէր, ինձ է բաժին ընկնում: Թիւրքական ծրխախոտ դու երբէք չես ծխել:

— Ծխել եմ մօտ օրերս,— պատասխանեց Միտսոսը և կարմրեց, մտաբերելով, թէ ումից էր ստացել այդ ծխախոտը,— և դա ինձ շատ դուր եկաւ: Բայց դու աւելի մանրամասնօրէն պատմիր ինձ մեր առաջիկայ ճանապարհորդութեան մասին:

— Մենք աղքատ գիւղացու չորեր հագած ճանապարհ կ'ընկնենք պառաւ ջորիներով, բայց հայրս մեզ մեզ մի-մի երկփողանի հրացան կը տայ, իսկ ջորիները նարնջով կը բեռնաւորէ: Գնանք տան միւս կողմը,— այնտեղից երևում է այն միջնաւայրը, որով մենք գնալու ենք մեր ճանապարհորդութեան առաջին օրը:

Պանիցյան պատուարուած էր Տայգէտի զառիվայրերի վրայ, որի գագաթներին լերկ ապառաժներ էին երևում: Տասնև-վեց մղոն դէպի հիւսիս բարձրանում էր նրանցից ամենաբարձրը—ծիւնապատ Իլիաս լեռը: Պանիցայից մի նեղ շաւիղ ուր-մուր գնում էր հինգ կամ վեց մղոն տարածութեամբ զառիվայ-րի եզերքով մինչև Կալիվիա գիւղը, որտեղ Յանիի ասելով, նը-րանք առաջին անգամ պէտք է դադար առնէին: Յետոյ շաւիղը կտրոււմ էր կիրճը և միւս կողմից իջնում դէպի ծովը: Մի ամ-բողջ օր կը հարկաւորուէր Պլացա հասնելու համար, որտեղ պէտք է գիշերէին:

—Դու կը տեսնես, Միտսոս, թէ ինչպիսի փառաւոր զը-սանք կը լինի դա,—բացագանչեց Նանին այս բոլոր բացա-տըրութիւններից յետոյ:

Բայց Միտսոսն ակամայ յիշեց Նաւպիան և հառչեց, թէպէտ և Պետրո-բէյը խոստացել էր, որ նա շուտով այնտեղ կը վերադառնայ:

Առհասարակ նա շատ գոհ էր, որ իր ճանապարհը միայ-նակ չէր շարունակելու, այլ իրան հասակակից մի երիտասարդի հետ, այնպէս որ միջոց չի ունենալ ամբողջովին անձնատուր լինելու գեղեցիկ աղջկանից անջատուելու տխուր մտածմունք-ներին: Առաջին օրը, երբ նա միայնակ էր ճանապարհորդում, այդ մտածմունքներն այնպէս էին ճնշում նրան, որ շատ ան-գամ ուզում էր վերադառնալ: Միայն այն միտքը, թէ ինքը ոչ միայն մի սիրահարուած երիտասարդ էր, այլ և հայրենիքի անձնուէր զաւակը, արգելում էր նրան: Իսկ այժմ, երբ պատ-րաստուում էր շարունակել ճանապարհը մի հաճելի ընկերոջ հետ, նա արդէն կեանքի վրայ այնպէս տխուր հայեացքով չէր նա-յում: Իրաւ, երբ հետեւեալ առաւօտ Միտսոսն ու Նանին դուրս եկան Պանիցայից, առաջինը թեթեւացած սրտով և անկեղծ ու-րախութեամբ գինեգործների երգն էր շուաջնում:

II

Առաւօտը թարմ էր և պարզ: Գիշերը քիչ ցուրտ էր ա-րել, և օդը չափազանց ախորժելի էր: Միտսոսն ու Նանին գիւ-ղական կոպիտ շորերով կամաց-կամաց գնում էին նարինջնե-րով բեռնաւորուած ջորիների ետևից, որոնք դժուարութեամբ էին քայլերը փոխում: Այդ պատճառով երեք ժամուայ մէջ նը-րանք հազիւ կարողացան առաջին գիւղը հասնել, որտեղ պէտք է Պետրո-բէյի յանձնարարութիւնը հաղորդէին: Նանին արդէն

մի քանի անգամ եղել էր այստեղ և ուղղակի գիմեց գէպի ջրաղացի մօտ չինուած մի տուն:

Նրանք բաղինցին փակ դուռը, և սկզբում մի շան կատաղի հաջոց լսուեց, իսկ յետոյ փողոցը նայող պատշգամբի վրայ երևաց մի կին և հարցրեց, թէ ինչ են ուզում:

— Մենք Գէորգի-Գրեգորիի մօտ ենք եկել, — պատասխանեց Եանին. — միթէ ինձ չես ճանաչու:

Կինը մի փայտի կտորով խփեց շանը, որը ունաց և յետոյ կարեց հաջոցը:

— Դու Եանի Մաւրոմիխալին ես, — հարցրեց նա:

— Իհարկէ:

Նա տուն մտաւ, իսկ մի րոպէ յետոյ գաւթում լսուեցին նրա ոտնաձայները, և դուռը բացուեց: Շունը նախկին կատաղի հաջոցով յարձակուեց Միտսոսի վրայ, բայց սա մտրակը թափահարեց, և շունն իսկոյն անհետացաւ:

— Ներս մտիք, Եանի, — ասաց կինը, — ինչու ես եկել:

— Պետքո՞ւրէ՛յից քո ամուսնուն մի յանձնարարութիւն ունեմ:

— Իսկ այս ինչ հակալ է, — հարցրեց Գրեգորիի կինը, Միտսոսին մատնացոյց անելով. — դու սրան տանում ես տօնավաճառին ցոյց ապու համար:

Եանին ծիծաղեց:

— Ո՛չ, սա իմ ազգականն է: Բայց մենք շտապում ենք: Ասա, թէ որտեղ կարող ենք գտնել Գէորգիին:

— Նա ջրաղացումն է: Բայց այնտեղից տուն եկէ՛ք մի-մի բաժակ գինի խմելու:

Լեռնային առուակը, որը շարժում էր ջրաղացի անիւը, հոսում էր մի նեղ, քարեայ ճանապարհով, իսկ ջրփողի միջով գնում էր գէպի ջրաղացի ներսը: Միտսոսն ու Եանին մօտեցան ջրաղացի դրանը, բայց նա փակ էր և բացուեց միայն այն ժամանակ, երբ Եանին բարձրաձայն տուաւ իր անունը:

— Ի՞նչ ես ուզում, Եանի Մաւրոմիխալի, — հարցրեց մի մարդ ներսից:

— Ուզում եմ հարցնել քեզ, թէ հատիկ աղում ես:

— Քաղցածներն համար, թէ թիւրքերի:

— Սև հատիկ, թիւրքերի համար:

Դուռը բացուեց, և շեմքում երևաց մի ալիսառն ծերունի, կնճռոտ դեմքով և կախ ընկած յօնքերի տակից կասկածաբար թեամբ նայող աչքերով: Միտսոսին տեսնելով, նա ուզում էր խփել դուռը, բայց Եանին թոյլ չը տուաւ:

— Այս ո՞վ է, — հարցրեց ծերունին:

— Իմ ազգականն է, պատասխանեց Եանին. — Պետքո՞ւրէ՛յի

կողմից սա էլ է ուղարկուած քեզ մօտ սև հատիկի գործով: Մի վախենաւ, եթէ մեզ բռնեն, ոչ մէկս էլ կ'ախաղանից չենք ազատուիլ:

Ծերունին իսկոյն հանգստացաւ և դուռը լայն բաց անելով, սիրալիր կեբարով ասաց.

—Ներս մտէք երկուսդ էլ:

Ջրաղացի ներսը խլացնող աղմուկ էր տիրում, բայց Գէորգին անիւր կանգնեցրեց, և երկանքները լռեցին:

—Դու հարցրիր, թէ ես արդեօք թիւրքերի համար սև հատիկ աղո՞ւմ եմ,—ասաց ծերունին, ուշադրութեամբ Եանիի աչքերի մէջ նայելով,—այդ է միայն իմ գործը առաւօտից մինչև կէս գիշեր: Ես պատերազմի մարդ չեմ, թող քո ազգականի նման հակաները կուեն, բայց չէ՞ որ կռիւն առանց ինձ նման մարդկանց չէ կարող գլուխ գալ: Միայն դու, Եանի, կանանց այդ մասին ոչինչ չ'ասես, թէ չէ նրանք ինձ հանգիստ չեն թողնիլ: Ահա տես,—աւելացրեց նա,—թէ որքան լաւ, սև հատիկ են պատրաստել:

Երկանքները նորից պտտեցին, և նրանց տակից մի սև փոշի սկսեց թափուել տակառի մէջ:

—Սա ածուխ է,—բացատրեց նա,—իսկ անհ և ծծումբն ու բորակը: Գիշերը ես դրանք խառնում եմ, և իւրաքանչիւր հատիկը մի թիւրք կ'ուղարկէ այն աշխարհը:

Միտասուն ու Եանին շտապով հրաժեշտ տուին նրան և ջրաղացից դուրս գալով, իրանց ետևից լսեցին դրան փականքի զրնկոցը:

Կալվիկայից նրանք իրանց ճանապարհը շարունակեցին դէպի լեռու, իսկ նրա արևմտեան լանջով՝ մինչև Կալամատիան ծովածոցի եզերքին տարածուած դաշտավայրը: Արևմտին նրանք հասան Պլացա և, որպէս զի ցոյց տան, թէ իրանք հասարակ նարնջավաճառներ են, կանգ առան շուկայում ու սկսեցին իրանց ապրանքն առաջարկել: Յետոյ նրանք դնացին մի փոքրիկ հիւրանոց գիշերելու, և նրա այցելուների հարցերին Միտասուր պատասխանում էր, թէ Սպարտայից նարինջներ են տանում և վերադառնում են տուն, Յիմուլա: Այս բանը հարցնողներին շատ հաւանական էր թւում, և այդ պատճառով նրանք ոչ մի կասկած չը գարթեցրին:

Հետեւալ օրը երիտասարդները ճանապարհը շարունակեցին եզերքի երկայնութեամբ և կէսօրին կանգ առան Պրաստիօնում, որտեղ հարկաւոր էր Պետրօ-բէյի երկրորդ յանձնարարութիւնը կատարել: Նրանց դժուար չէր իրանց հարկաւոր մարդուն գտնել, քանի որ նա դիւղական հասարակութեան

Մարտ, 1903:

տանուտէրն էր: Եանին ջորիների հետ ճանտպարհի վրայ մնաց, իսկ Միտսոսը գնաց ցոյց տրուած աչգին, որտեղ անցորդներին ասելով, գտնուում էր Զարաւէնոսը: Շուտով երիտասարդը գրտաւ նրան վազերի մէջ աշխատելիս և ուղղակի հարցրեց.

— Դու Զարաւէնոսն ես:

Այդու տէրը լուռ թափահարեց գլուխը և կասկածանքով նայեց եկողին:

— Դու հատիկ աղո՞ւմ ես:

— Այո, — պատասխանեց նա, երկչոտութեամբ չորս կողմը նայելով, — բայց ի՞նչպիսի հատիկի մասին ես ասում — քաղցածներն, թէ թիւրքերի համար:

— Թիւրքերի համար:

— Փնօք քեզ, Աստուած: Միթէ ժամը հասել է: Ասած ինձ, ո՞վ ուղարկեց քեզ: Նիկողայոսը: Ես նրան լաւ եմ ճանաչում:

— Նիկողայոսն ո՞վ է, — պատասխանեց Միտսոսը, Պետրօբէյի խորհուրդը մտաբերելով: — Ինձ յանձնարարուած է քեզ ասել, որ եթէ չես սկսել հատիկ աղալ, ուրեմն սկսիր և այն է՝ շուտով: Ուրիշ ոչինչ:

Դու երևի Միտսոսն ես, — ասաց Զարաւէնոսը, ուշադիր հայեացք գցելով նրա վրայ, — Նիկողայոսն ասում էր ինձ, որ քեզ կ'ուղարկէ մեզ մօտ: Անկեղծ եղբի դէպի ինձ, ես քեզ հաւատացնում եմ, որ Նիկողայոսն իմ ամենալաւ բարեկամն է, և ես չատ կը ցանկալի իմանալ, թէ որտեղ է նա, և գործերն աշո՞ղ են գնում:

— Ես չը գիտեմ, թէ դու ում մասին ես խօսում, — պատասխանեց Միտսոսը՝ գլուխը շարժելով, թէպէտ շատ ցանկանում էր հանգստացնել այդ բարի մարդուն Նիկողայոսի ապահով վիճակի վերաբերմամբ:

Վեց օրուայ ընթացքում երիտասարդ բարեկամները ճանապարհորդում էին՝ ուղևորուելով դէպի հիւսիս երբեմն եղերքի երկայնութեամբ, երբեմն Տայգետի լանջի վրայ բարձրանալով, որտեղ փոքրիկ մենաւոր զիւղեր էին բոյն դրել: Մեծ մասամբ նրանք զիշերով էին գնում, իսկ կէսօրին մօտ մտնում էին զիւղ, գտնում իրանց հարկաւոր մարդուն, Պետրօբէյի յանձնարարութիւնը հաղորդում նրան և շարունակում ճանապարհը: Համարեա միշտ հրացայտ ածքերով էին ընդունում նրանց և ուրախութեամբ պատասխանում հաղորդած համբաւին, բայց երբեմն էլ, առանձնապէս թիւրքերին մօտիկ տեղերում, նրանք ստոն ընդունելութիւն էին գտնում, իսկ մի ծերունի նրանց խօսքերը լսելով, թափահարեց գլուխը և ասաց, թէ ոչինչ չէ հասկանում: Ի հարկէ այդպիսի տեղերում նրանք մտաբերում էին

Պետրո-բէյի խորհուրդը, և որքան կարելի էր, շուտով հեռանում: Եօթներորդ օրը նրանք հասան Կալամատա և երկու օր մնացին այդտեղ, որովհետև բացի այն, որ Պետրո-բէյի յանձնարարութիւնը պէտք է հաղորդէին երեք անուանի յոյների, նրանք պարտաւոր էին նաև տեղեկութիւններ հաւաքել բերդապահ զինուորների ոյժի վերաբերմամբ և ստուգել, թէ ճիշտ են արդեօք քաղաքի պարիսպների վերանորոգութեան մասին տարածուած լուրերը: Այդտեղից նրանք մակոյկով հասան Յիմովի նաւահանգիստը, որտեղից Մայնի վրայով Պանիցա պէտք է վերադառնային:

Երիտասարդներն արդէն տասներկու օր ճանապարհին էին, և Եանին տխուր սրտով մտածում էր, թէ այս հաճելի ճանապարհորդութեանը չորս օր է մնում միայն: Նա երբէք այնպիսի ուրախ օրեր չէր անցկացրած, որպիսին անցկացրեց Միտսոսի ընկերակցութեամբ, որի հետ կապուեց բոլոր սրտով: Իր կողմից Միտսոսն էլ փոխադարձաբար յարգում էր նրան և մինչև անգամ իր սիրոյ պատմութիւնն արաւ նոր ընկերին, որից յետոյ Եանիի աչքում նա կատարեալ հերոսի նշանակութիւն ստացաւ:

Տասներեքերորդ օրը, կէսօրից յետոյ, նրանք մօտենում էին Նիմիիա գիւղին, երբ յանկարծ մի թիւրք հեծեալ զինուոր հասաւ նրանց: Նա հարցրեց, թէ ինչ մարդիկ են և ուր են դռնում, իսկ Եանին, որը թիւրքերին ատելով ատում էր, կոպտաբար պատասխանեց.

—Քեզ ինչ, խո՛ղ:

Զինուորը ոչինչ չը պատասխանեց և շտապով դիմեց դէպի այն գիւղը, ուր որ գնում էին երիտասարդ բարեկամները: Հասնելով այնտեղ, նա կանգ առաւ ջրաղացի առաջ և դուռը բաղխեց:

—Կրինաս,—ասաց նա դուռը բաց անող մարդուն,—ես ճանապարհին հասայ մի տղայի ետեից, որին երեկ Կոտում էի տեսել, իսկ երկու օր առաջ Ակիայում. նրա հետ մի ուրիշն էլ կայ: Գուցէ այդ տղան քեզ մի որևէ տեղեկութիւն է բերում:

—Բայց եթէ նրանք երկու հոգի են, մենք էլ նրանցից պակաս չենք,—պատասխանեց բաւականին վախկոտ Կրինասը:

—Յիմար բան է, մենք միայն մէկին ներս կը թողնենք. նա երեսայ է. մենք հեշտութեամբ նրա հախից կը դանք: Բացի դրանից գիւղը մարդ ուղարկելու ժամանակ չէ, և այնտեղ էլ, ասենք, բոլորը յոյներից—յոյն են: Մանուկը շուտով կ'երևայ: Միտդ պահիր, որ հարկաւոր չէ նրան սպանել. թող նա առաջ բոլոր ճշմարտութիւնը խոստովանուի:

—Եթէ նա Մաւրոմիխալիների տոհմից է, մենք ոչինչ չենք իմանալ:

—Կը տեսնենք: Ես դրան ետեւ կը կանգնեմ, և հէնց որ ներս մտնէ, կը բռնեմ նրան, իսկ դու յետոյ դուռը վրայ խփիր. միւսը թող դուրսը մնայ:

Երիտասարդ բարեկամները շատ լաւ արին, որ շտապով հեռացան պիգագիացի մի անձնաւորութեան մօտից, որի մօտ Պետրօ-բէյն ուղարկել էր նրանց: Թիւրքերն ամեն տեղ լրտեսներ ունէին, որոնց յանձնարարուած էր հայրենասէրների գեր խաղալ և տեղեկացնել իշխանութեանն այն ամենը, ինչ որ կը լսեն: Միտսոսի և Եանիի հեռանալուց մի օր յետոյ Պիգագիայից դէպի հարաւ ճանապարհ ընկաւ այդպիսի մի լրտես: Յիմովում նա հարցրեց, թէ այնտեղ արդեօք երիտասարդներ եկած են և բացասական պատասխան ստանալով, որովհետև նրանք կամալաթիայում էին, ամեն ինչ հաղորդեց տեղական թիւրք իշխանաւորին և շարունակեց իր ճանապարհը: Նիմփիայում նա այցելեց Կրինասին, որը նոյնպէս կաշառուած էր թիւրքերից, և հրամայեց նրան այդ խորհրդաւոր այցելուներից որքան կարելի էր շատ տեղեկութիւններ դուրս քաշել մի կերպ: Յետոյ նա մակոյկով ուղևորուեց Հիտիա, ուր երիտասարդներն ամենևին մտադրութիւն չ'ունէին գնալու:

Յիմովի թիւրք իշխանաւորը մահմեդականին յատուկ անտարբերութեամբ վերաբերուեց դործին և բաւականացաւ միայն նրանով, որ բերդապահ զօրքի զինուորներին յայտարարեց, թէ պարգև կը տայ այն մարդուն, ով որ կասկածելի երիտասարդներին կամ նրանցից մէկին ներկայացնէ իրան: Զինուորներից մէկը ցանկացաւ խոստացած փողերն ստանալ և սկսեց որոնել: Հէնց դա էր որ Նիմփիայի ճանապարհին հասաւ երիտասարդներին և նրանց դալատեան մասին յայտնեց Կրինասին, որը հայրենասէր էր համարոււմ, բայց իսկապէս մատնիչ էր, և թէպէտ վառօդ պատրաստոււմ էր, սակայն թիւրքերի համար:

Այդպիսով Միտսոսի և Եանիի համար թակարդ էր պատրաստուած և նրանք առանց որեւէ կասկած տանելու մօտեցան ջրաղացին, բայց այստեղ զինուորի ձին տեսնելով, Եանին ճանաչեց նրան: Երիտասարդներն իսկոյն հասկացան, որ թակարդն են ընկել, բայց վճռեցին փախուստ չը տալ, այլ համարձակ կռիւ մտնել, որովհետև Կրինասին դաւաճանութեան մէջ չէին կասկածոււմ և իրանց թշնամի համարոււմ էին միայն զինուորին: Յամենայն դէպս նրանք պէտք է կատարէին իրանց պարտականութիւնը և Պետրօ-բէյի յանձնարարութիւնը հաղորդէին Կրինասին:

Այդ պատճառով Եանին մօտեցաւ ջրաղացի դրանը և բաղ-
խեց, իսկ Միտսոսը պահուեց տան անկիւնի ետեւը:

—Ո՞վ է,—լսուեց մի ձայն ներսից:

—Ով ուզում է, լինի: Դու հատիկ աղո՞ւմ ես:

—Քաղցածներն, թէ թիւրքերի համար:

—Թիւրքերի համար:

Դռուը բացուեց, և Եանին ներս մտաւ, բայց Կրինասը չը
կարողացաւ փակել այն, և Միտսոսը ներս ընկաւ ջրաղացը:

Զինուորն ու Կրինասն արդէն կուռւմ էին Եանիի հետ:
Նրանց վրայ յարձակուելով, Միտսոսը Կրինասին մի կողմ քա-
չեց, և նրանք սկսեցին ծեծկուել: Միտսոսն աւելի բարձրահա-
սակ ու լինէր, իսկ Կրինասը ջլտա: Վերջապէս երիտասարդը
ոսկորների ճոճոց լսեց, և այդ իսկ բոպէին Կրինասի աջ ձեռ-
քը կախ ընկաւ դէպի դօտիկը: Նա, իհարկէ, ցանկանում էր
դանակի կամ ատրճանակի օգնութեան դիմել: Միտսոսը հաւա-
քեց իր բոլոր ոյժերը, վեր բարձրացրեց հակառակորդին և յա-
տակին խփեց, բայց հարուածի ոյժից ինքն էլ փռուեց նրա
վրայ: Լսուեց մի զարհուրելի հառաչանք, յետոյ լռութիւն տի-
րեց: Կրինասի գլուխն ընկաւ երկանքների տակ, որոնք շարժ-
ման մէջ էին և ընկոյզի նման ջարդուփշուր արին այն: Միտ-
սոսը ժամանակ չ'ունէր իր յաղթութեան վրայ ուրախանալու:
Նա շտապով վեր թռաւ և վազեց Եանիի մօտ, որին զինուորը
յատակին էր ձգել: Այդ իսկ բոպէին նա քաչեց իր ատրճանա-
կը, բայց Միտսոսն էլ միևնոյնն արաւ և միանգամից երկու
ատրճանակ որոտացին: Զինուորի դնդակը միտուեց պատի մէջ,
իսկ յոյնին չը վրիպեց: Թիւրքը երեսն ի վայր փռուեց գետ-
նին: Գնդակը ծակել էր նրա գլուխը:

Միտսոսը վերցրեց Եանիին, բայց նա անզգայ էր և մա-
զերը խանձուած. երիտասարդը վազեց դուրս, ջուր բերաւ և
թրջեց նրա գլուխը:

Շուտով Եանին բաց արաւ աչքերը և սկսեց ապուշի նը-
ման շուրջը նայել: Յետոյ նա ժպտաց և արտասանեց.

—Սատանաներ:

Նա քիչ բարձրացաւ և նայեց թիւրքի դիակին.

—Ես յիշում եմ միայն,—չարունակեց Եանին,—որ ընկայ,
և գլուխս մի ինչոր բանի դիպաւ: Դու լաւ արիր, որ սպանե-
ցիր նրան. իսկ մի՞ւսն ուր է:

Երիտասարդը դժուարութեամբ վեր բարձրացաւ, և նրա
աչքերը սարսափած կանգ առան երկանքների վրայ, որոնցից
արիւն էր հոսում:

—Նա ինքն այնտեղ ընկաւ,—ասաց Միտսոսը:—Գնանք այստեղից, ես կ'օգնեմ քեզ:

Նրանք դուրս եկան դաւիթը և վախեցած սկսեցին չորս կողմը նայել, բայց ոչ ոք չէր երևում:

—Եանի,—ասաց Միտսոսը,—լինչ անենք այժմ: Ափսոս որ Նիկողայոս մօրեղբայրս մեզ հետ չէ: Կարծես ոչ ոք ատրճանակներ ձայնը չը լսեց, և մեզ հարկաւոր է փախչել: Բայց դիակներն ինչ անենք:

—Սատանաներ,—բացագանչեց Եանին, որ դեռ ևս կանոնաւոր կերպով չէր սթափուել:

—Նրանք արդէն դժողքումն են: Չ'արժէ նրանց մասին մտածել: Բայց մենք ինչ անենք:

—Կնայ, ես հնարը գտայ,—բացագանչեց Եանին, աչքերը պսպղացնելով.—այնտեղ վառօդ կայ. ջրաղացը օդը ցնդեցնենք, այն ժամանակ մեզ վրայ կասկած չի ընկնիլ: Գնանք չուտով:

Նրանք վերադարձան ջրաղացը, անիւը կանգնեցրին, և Միտսոսը երկանքների տակից դուրս քաշեց գլխատուած դիակը, իսկ Եանին սկսեց վառօդը որոնել:

—Տես,—վերջապէս բացագանչեց նա.—անա մի ամբողջ տակառ: Ես տանը չաւ ժայռեր եմ պայթեցրել և վառօդի շաւիղ պատրաստել գիտեմ: Գնա ջորիների մօտ և դինուորի ձիու հետ տար նրանց հարևան անտառը, իսկ ես ամեն ինչ կը պատրաստեմ:

Իրաւ, նրանք երկուսով դիակները դրին տակառի վրայ, որի մէջ Եանին մի ծակ բացաւ, և մինչդեռ Միտսոսը դաւիթը գնաց, նա յատակի վրայ՝ տակառից մինչև դրան տակը՝ վառօդից մի շաւիղ շինեց: Երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, Միտսոսը վերադարձաւ և ասաց.

—Դէհ, այժմ դու ջորիների և ձիու մօտ գնա: Ես քեզանից արագ եմ վազում, մանաւանդ այժմ, և աւելի լաւ է, որ ես այրեմ վառօդը:

Նա այդպէս էլ արաւ փակ դրան տակից և սկսեց վազել դէպի անտառը, որտեղ Եանին գինուորի ձիուց ցած էր առել թիւրքական թամբն ու սանձը:

Մի քանի բոպէ յետոյ մի զարհուրելի պայթիւն լսուեց: Վառօդը իր գործն արաւ:

Միտսոսը Եանին նստեցրեց ձիու վրայ, ինքը նստեց ջորուն, ձեռքն առաւ միւսի սանձը, և նրանք արշաւեցին:

III

Բաւական ժամանակ նրանք լուռ առաջ էին գնում: Եանին բռնել էր ձիւն պարանոցը, որովհետեւ նրա գլուխը պտոյտ էր դալիս, իսկ Միտսոսը եռանդով քշում էր ջորիներին, որ ետ չը մնան: Վերջապէս կէս ժամ յետոյ Եանին սանձը քաշեց:

— Կամայ դնանք, — ասաց նա, — վտանգն արդէն անցաւ: Մենք այժմ մեր կողմերում ենք, և ոչ ոք չը տեսաւ, որ ջրադացումն ենք եղել, բացի իմ հօրեղբորորդի Քրիստոսից, բայց աւելի չուտ նրա լեզուն կը պոկեն, քան թէ կը ստիպեն խօսել:

Սակայն խօսելն էլ աւելորդ է: Ջրադացն օդն է ցնդել: Ուրիշ ոչինչ:

Միտսոսը կանգ առաւ, յաճ թռաւ ջորուց և փռուեց գետնին, երկու բոպէ պռակած մնաց, յետոյ վեր կացաւ, մի ումպ գինի խմեց և սկսեց Կրինասի գլխին անհամար հայհոյական խօսքեր թափել, որոնցով շատ հարուստ է յունական լեզուն: Այս բանը սաստիկ զարմացրեց Եանին:

— Դու լսեցիր, թէ անիծուած Կրինասի գլուխն ինչպէս ընկոյզի նման չխկաց, — շարունակեց Միտսոսը. — նա մտադիր էր իր վառօդի շնորհիւ հարստանալ, բայց ինքը նրա զոհը եղաւ: Ո՛չ, Եանի, դա այնպէս ծիծաղելի է, որ ես մինչև անեղ դատաստանը պէտք է ծիծաղեմ:

Եւ նա սկսեց իստերիկաբար քրքջալ:

Եանին երբեք իստերիկա կոչուած հիւանդութիւնը տեսած չէր, բայց հասկացաւ, որ դա վնասակար է՝ առողջութեան համար, և հարկաւոր է իսկոյն վերջ տալ դրան:

— Միտսոս, — բացազանչեց նա բարկացած, — յիմարութիւն մի անիր: Բաւական է ծիծաղես, դադարիր իսկոյն:

Միտսոսը նայեց նրան, ինչպէս մի երեխայ, որին լանդիմանում են մեծերը, և յանկարծ ընդհատեց իր քրքջոցը: Մի քանի բոպէ նա լուռ կանգնած էր և կռանալով խոտ էր պոկոտում:

— Բայց փառաւոր օր է այսօր, — խօսեց նա վերջապէս, — այսպիսի արկածները գինու նման արբեցնում են ինձ: Բայց այժմ ես ինձ թեթեւ եմ զգում: Լաւ բան է հայհոյելն ու քրքջալը: Բայց ես ինչո՞ւ համար էի ծիծաղում: Նիկողայոս մօրեղբայրս շատ անգամ ասում էր, թէ երբեմն մարդիկ առաջին սպանութիւնից յետոյ խելքերը թռցնում են, իսկ ես ծիծաղում եմ, հա, հա, հա...

Եւ նա նորից սկսեց քրքջալ:

— Ո՛չ, հարկաւոր չէ, Միտսոս, — բացազանչեց Եանին եր-

կիւղ կրելով, թէ չը լինի իրօք նա խելքը թռցրել է,—ի սէր Աստուծոյ, դադարիր: Քս ծիծաղն այնպէս զարհուրելի է...

Միտսոսը ճիգ թափեց և ընդհատեց ծիծաղը:

—Ա՛յ, կեցցես, — արտասանեց Եանին, ձիուց ցատկելով և նստելով դեմնին. — գինի խմիր ու պառկիր և եթէ կարող ես, քնիր:

Միտսոսը հնազանդուեց և գլուխը Եանիի ծնկներին դնելով, ձգուեց իր ամբողջ երկարութեամբ: Մի բոպէ յետոյ նա արդէն քնած էր: Եանին շատ անյարմար էր նստած, բայց տեղից չէր շարժուում, որ Միտսոսը չը զարթնէ: Միտսոսի վարմունքը շատ տարօրինակ էր թւում նրան. կուռի ժամանակ նա խոհեմաբար, սառնարիւնութեամբ և եռանդուն կերպով էր գործում, և նրա դէմքին փայլում էր հերոսութիւնը, բայց յետոյ մի թոյլ երեխայ դարձաւ:

Երկար նա որպէս մի սիրող քոյր հսկում էր քնած Միտսոսի վրայ, և այս վերջինը զարթնեց միայն այն ժամանակ, երբ արեգակն արդէն սկսել էր թեքուել դէպի արևմուտք:

—Ո՛րպիսի անասունն եմ ես, — բացազանչեց նա ձգուելով. — ես քնել եմ, իսկ դու մեծ դժուարութեամբ բռնել ես գլուխս: Ինչու ծնկներիդ վրայից վայր չը ձգեցիր այն: Բայց ժամանակ է ճանապարհ ընկնելու: Իսկ դու քեզ լնչպէս ես ըզդում:

—Ոչինչ, ամեն ինչ անցել է: Աւելի լաւ է դու ձին հեծիր, Միտսոս:

—Դատարկ բան է:

Եւ նախկին կարգով նրանք շարունակեցին իրանց ճանապարհը դէպի հարեան Կալաւրիս գիւղ: Որովհետեւ սա Մաւրոմիխայիների տոհմի ամբողջներից մէկն էր, ուստի նրանք համոզուած էին, որ սիրալիր ընդունելութիւն կը գտնեն, բայց գիտէին, որ այնտեղ պահապան զինուորներ կան և այդ պատճառով զգուշութեան համար մի պտոյտ գործեցին և հիւսիսային կողմից մտան գիւղը:

Կալաւրիսում թիւրքերը լաւ կեանք չ'ունէին, և այնտեղի բնակիչներն ուղղակի յայտնել էին նրանց, որ ոչ մի գործի մէջ չը խառնուեն: Եթէ կառավարութիւնը ցանկանում էր նրանց մօտ զինուորներ դնել, այդ միևնույն էր նրանց համար, բայց զինուորները պարտաւոր էին հանդարտ պահել իրանց, թանկ գնով պաշար դնել և ձեռք չը տալ կանանց: Քանի որ թիւրքերն այս պայմանները կատարում էին, նրանք հանգիստ էին թողնում, միայն երբեմն տօն օրերին յոյները հարբելով՝ վատ խօսքեր էին ձգում նրանց: Այն ժամանակ նրանք լաւ էին համա-

րում զօրանոցներից դուրս չը գալ, որովհետև զանազան տհաճութիւններ կարող էին պատահել:

Յաջողութեամբ գիւղը մտնելով, Միտսոսն ու Եանին ուղևորւեցին գէպի սրճարանը: Շնմբից դեռ ներս չէին մտել, երբ նրանց ընդառաջ վազեց մի բարձրահասակ, ահագին մօրուքով մարդ:

Դա Պետրո-բէյի եղբայրն էր, Եանին գիտէր, որ նրան ամեն ինչ կարելի էր անկեղծօրէն ասել: Իրաւ, նրանք պատմեցին ջրաղացում իրանց պատահած արկածները, և բարձրահասակ մարդը գլուխը քաջալերաբար շարժելով՝ մեծ հետաքրքրութեամբ լսեց նրանց: Վերջապէս Եանիից լսելով Միտսոսի իստերիկական հիւանդութեան մասին, նա յօնքերը կիտեց և ստիպեց կէս շիշ գինի մի անգամից խմել:

— Է՛հ, — ասաց նա, երբ երիտասարդները վերջացրին իրանց պատմութիւնը. — այսօր մի փառաւոր օր է մեր տոհմի համար: Դու էլ մերն ես, — աւելացրեց նա, Միտսոսին դառնալով, — և երգւում եմ մեր ցեղն ստեղծող Աստուծոյ և թիւրքերին ծնող սատանայի անունով, որ դու մեր պարծանքն ես: Շուտով մերոնցից մի տասն հոգի կը հաւաքուեն ալստեղ, և եթէ փողոցներում թիւրքերը պատահեն նրանց, կախաղանների համար դործ կը բացուի:

Շուտով Կացիրոս Մաւրոմիխալիի խօսքերն արդարացան, և նրա ազգականները մէկը միւսի ետեից սկսեցին հաւաքուել: Նրանք լսել էին, որ մի ինչ որ առանձին բան է պատահել, և հարկ եղաւ Միտսոսի ու Եանիի պատմութիւնը կրկնել ամեն մէկին: Բոլորը հրճուանքի մէջ էին, և ընդհանուր բաականութիւնը լրիւ լինելու համար մնում էր միմիայն կոխ սկսել թիւրքերի հետ: Բայց բարեբաղդաբար նրանք այս երեկոյ զօրանոցներից դուրս չէին գալիս, և մինչև անգամ ուշադրութիւն չը դարձրին մի քանի երիտասարդ յոյների վրայ, որոնք անարգական աղաղակներով սկսեցին կոտորատել զօրանոցների ապակիները, և Կացիրոսի եռանդուն միջամտութեան չնորհիւ միայն կարելի եղաւ ցրել նրանց:

Հետեակ առաւօտ Նիմփիայից տեղեկութիւններ ստացուեցին, որոնք կատարելապէս հաստատում էին երիտասարդ բարեկամների պատմութիւնը: Դուրս եկաւ, որ ջրաղացն օգն էր ցնդուած, և նրանից ոչ մի հետք չէր մնացել, իսկ Կրինասի գոյութեան մասին վկայում էր նրա փշրուած գանգը: Բայց ինչպէս երևում էր, պայթիւնի ժամանակ նրա մօտ մի ինչ որ մարդ էլ էր եղել, որովհետև գետնի վրայ քառասուն ատամ էր գտնուած, իսկ այդքան ատամ Կրինասը երբէք չէր կարող ունենալ:

Կացիոսը իր բաղմաթիւ ազգականներին հետ գիւղից մի մղոնաչափ հեռու ուղեկցեց հիւրերին: Միտսոսին բոլորը փառաբանում էին, որպէս երկու թշնամի սպանող մի հերոսի, և Եանին ամենևին չէր նախանձում նրան, այլ շատ ուրախ էր, որ բացի իրանից ուրիշներն էլ, մանաւանդ երիտասարդները, Միտսոսին հերոս էին համարում և ոգևորում նրանով, և երբ Կացիոսը գիւղի հասակաւոր ընակիչների հետ վերադարձաւ տուն, երիտասարդներն աւելի երկար ուղեկցեցին իրանց նոր ընկերներին: Վերջապէս կէսօրին մօտ նրանք հրաժեշտ տուին, և երիտասարդ բարեկամները, որոնք արդէն աւարտել էին իրանց տրուած յանձնարարութիւնները, ճանապարհ ընկան դէպի տուն:

Նրանք այժմ գնում էին ծովեզրով և չէին շտապում: Բայց և այնպէս արեւամտին հասան Մաւրոմատի, որը բոյն էր դրել Տայգետի արեւմտեան լանջի վրայ: Լեռնագօտու գաղաթները ծածկուած էին ձիւնով, որը շլացուցիչ կերպով պսպղում էր արեգակի վարդագոյն ճառագայթների տակ: Բայց ներքեւ, դաշհոտը բուրում էր: Երիտասարդների սրտերի և աչքերի մէջ ևս դարուն էր տիրում, այն դարնան տալայրում, ձմրան հետք չէր երևում, և ամեն ինչից դարնան հոտը բուրում էր: Երիտասարդների սրտերի և աչքերի մէջ ևս դարուն էր տիրում, այն դարնան փայլը, որը շուտով բռնակալութեան ցուրտ, մռայլ ձմրան փոխարէն ազատութեան պերճ ծաղիկներ պէտք է բերէր:

IV

Երիտասարդները կէսօրին հասան Պանիցա, և նրանց դիմաւորեց Պետրո-բէյը, որը նրանց արկածներն ու Կրինասի մահը լսելով՝ չափազանց ուրախացաւ:

—Ես շատ ցաւում եմ,—ասաց նա, մինչև վերջը լսելով նրանց պատմութիւնը.—բայց աչքի առաջ ունենալով թիւրքերի մէջ ձեր զարթեցրած կասկածները, դուք պէտք է բաժանուէք միմիանցից: Դու, Եանի, կը գնաս Տրիպօլիս, իսկ Միտսոսը—Նաւպլիա:

—Օ՛, որքան դու բաղդաւոր ես,—ցած ձայնով արտասանեց Եանին, որին յայտնի էր իր ընկերով վէպը.—եթէ միայն Զուլէյման քիզ չէ մոռացել: Իսկ ես, հայր,—աւելացրեց նա բարձրաձայն,—երբ պէտք է ճանապարհ ընկնեմ դէպի թիւրքական որջը:

—Երկու կամ երեք օրից: Դու այստեղից կարող ես Միտսոսի հետ դուրս գալ:

—Բայց որքան ժամանակ պէտք է այնտեղ մնամ:

— Յուսով եմ, որ քիչ կը մնաս, դուցէ մի ամսի չափ։ Բայց դու չես զզջալ այդտեղ գնալուդ համար։ Քեզ արքայաժայիկ կ'ընդունեն, որովհետեւ թիւրքերը չեն կամենում մեր տոհմի հետ թշնամանալ։ Միտս ուր կ'ուղեկցէ քեզ մինչև Տրիպոլիս և երկու օր կը մնայ այնտեղ քեզ հետ իբրև ծառայ, որպէսզի տեղեկանայ, թէ նահանգապետի տանը քեզ որտեղ կը տեղաւորեն, և երբ ժամանակը հասնէ, հրեղից պէտք է աղատել քեզ։

— Իսկ ես ինչ պէտք է անեմ Նանիից բաժանուելուց յետոյ, — հարցրեց Միտսոսը։

— Վերադարձիր Նաւայիա և ինձանից մի նամակ տար Նիկողայոսին, բայց այնտեղ դու երկար չես մնալ և մի նոր ճանապարհորդութիւն կը սկսես դէպի հիւսիս, Հերմանի մօտ։ Ի՛նչ, այդ մասին Նիկողայոսը մանրամասնաբար կ'ասէ քեզ։

Այս խօսակցութիւնից երեք օր յետոյ երիտասարդներն ուղևորուեցին Տրիպոլիս։ Նանին հագել էր ամենալաւ հագուստը և նստած էր մի գեղեցիկ մոխրագոյն ձի, իսկ նրա ետեից ջորի հեծած, ծառայի չորերով գնում էր Միտսոսը։ Նա իր ետեից քաշում էր և մի ուրիշ ջորի, ճանապարհորդական իրեղէններով բեռնաւորած։ չորս օր տեց նրանց ճանապարհորդութիւնը, որովհետեւ նրանք չէին շտապում և երբ վերջապէս հասան Տրիպոլիս, Նանին դիմեց ուղղակի նահանգապետի տունը, իսկ Միտսոսին թողեց հրապարակում ձիու և ջորիներին մօտ։

Տունը գտնուում էր հրապարակի մի կողմում և արտաքուստ ներկայացնում էր մի մերկ, պատուհանների տեղ մի քանի երկաթէ վանդակներով սպիտակ պարիսպ։ Միտսոսը ներանցից մէկում նկատեց հաստ քողով ծածկուած մի կանաչի գէմք և հասկացաւ, որ հարեմն այդտեղ է գտնուում։ Տան միակ մուտքը մի դուռն էր, որի ետեւ երևում էր պարտէզը։ Նանին դուռը դեռ չէր բաղխել, երբ նա բացուեց, և յետոյ դռնապանը փակեց նորից։ Մի քանի րոպէ անցած՝ դուռը դարձեալ բացուեց և մի թիւրք ծառայ մօտենալով Միտսոսին, օգնեց նրան ներս տանելու իրեղէնները, բայց որովհետեւ շատ չէր, երիտասարդն ինքը ներս տարաւ. այդ իսկ միջոցին դռնապանը, որ ասեղնադործած բաճկոն և ոսկէ երիզներով կարմիր անդրապարտիք ունէր հագին, իր երկար ձեռնափայտին յենուեց և դաշոյնի արծաթեայ կոթի հետ լիադալով, արհամարհանքով նայում էր նրան։ Դրան ետեւ, տան ներսը, գտնուում էր դռնապանի փոքրիկ սենեակը, իսկ ձախ կողմը ձգուած էր շինութեան մի մասը, որը դէպի հրապարակն է դուրս գալիս, և պատուհանները նոյնպէս պաշտպանուած էին երկաթէ վանդակներով։ Դռնից սկսւում էր մի նեղ ճանապարհ, որը երկու կող-

մից չըջապատուած էր պարտիզի բաժանմունքներով, և Միտսոսը դռնապանի ցուցմամբ այդ շինութեան երկայնութեամբ անցաւ դէպի մի ուրիշ շինութիւն, որը բարձրանում էր առաջինի ծայրում:

Այս շինութիւնը երկյարկանի էր, մի պատշգամբով, ուր կարելի էր բարձրանալ դրսի սանդուխով, որի վրայ չորս դուռ էր բացւում: Միտսոսը բաղխեց դրանցից առաջինը, և մի երիտասարդ թիւրք բացաւ այն. նա իրեղէնները ձեռքին բռնած այս յոյնին տեսնելով, մի բանալի հանեց և բաց արաւ երկու սենեակ. նրա ասելով դրանք յատկացրուած էին Միտսոսի տիրոջ համար, և նա կարող էր քնել վերջին սենեակում, եթէ պարոնը թոյլ տար: Որովհետեւ Նանին դեռ չէր երևում, ուստի Միտսոսն արձակեց իրեղէնները և անհամբերութեամբ սկսեց նրան սպասել:

Վերջապէս Նանին եկաւ դռնապանի առաջնորդութեամբ և այս վերջինի հեռանալուց յետոյ բացազանչեց:

—Այ քեզ դէ: Մեծ թակարդն ենք ընկել: Ես այստեղ իբրև բանտարկուած պէտք է մնամ և չեմ կարող ոչ մի տեղ հեռանալ: Ինձ այստեղ կը կերակրեն և թոյլ կը տան քնել ու զբօսնել այս փոքրիկ պարտիզում, բայց ոտս դռնից դուրս դնել— երբէք:

Միտսոսը չուացրեց:

—Լաւ է, որ ես քեզ հետ եկայ: Երևի հարևան սենեակում ապրող երիտասարդ թիւրքը քո պահապանն է: Ես գիշերը կը մնամ այստեղ և դրսից ամեն ինչ կը զննեմ: Այժմ հարկաւոր է գնալ ու տեսնել, թէ որտեղ են տեղաւորել ձին ու ջորիները:

Միտսոսը մի փամ կորաւ:

—Լաւ չէ, բայց աւելի վատ կարող էր լինել,—ասաց նա վերադառնալով.—հրապարակը դուրս գալ կարելի է միմիայն դռնով: Դռնից դէպի աջ դռնուում է հրապարակի անկիւնի տունը, իսկ յետոյ ձգւում է տների մի շարք, որոնք նայում են դէպի հրապարակից սկսուող փողոցը: Ձախ կողմից տան ետին երկար պատը գնում է դէպի մի ուրիշ փողոց, որը նոյնպէս հրապարակից է սկսւում: Բայց Մահմէդի բնակարանի հարևան տունը շինուած է մի փոքրիկ պարսպով չըջապատուած պարտիզի մէջ, որի վրայ մազլեկը դժուար չէ: Հէնց այդ պարսպից հնչուութեամբ կարելի է բարձրանալ տան այս մասի կտուրը: Իսկ այնտեղից հարկաւոր է միայն ցատկել դէպի պատշգամբը քեզ մօտ դալու համար: Իսկ այն ճանապարհով, որտեղից ես

եկայ, կարող են երկու հոգի անցնել: Նշանակում է յուսահատուելու ոչինչ էր կայ:

—Հեշտ է ասելը,—տխրութեամբ պատասխանեց Եանին,—իսկ ես այստեղ հնդկահաւի նման մի ամբողջ ամիս պէտք է նստեմ, ման գամ պարտիզում և վշտից նարինջներ ծծեմ: Ել ինչ ասել կ'ուզէ, ուրախ կեանք է: Իմ ետևից գալիս՝ դու կը տեսնես ինձ մի հաստափոր, փքուած թիւրք դարձած, որը շարունակ ծալապատիկ նստած, բացի ծխելն ուրիշ գործ չ'ունի:

—Մի վախենար,—ուրախ պատասխանեց Միտսոսը,—դու լեռներում շուտով կը կազդուրուես:

—Բայց դու չես մտածում,—ասաց Եանին, մատով թիւրքի հարեան սենեակը ցոյց տալով,—որ այս քաջ երիտասարդը կտուրից ցած թռչելիս, կարող է քեզ նկատել, դարան մտնել և բռնել:

—Ի հարկէ, եթէ քո պատուհանը դէպի փողոցը նայէր, այն ժամանակ ես կարող էի քեզ նշան տալ, իսկ այժմ ինքս պէտք է մտնեմ այստեղ: Բայց մի վախենար, ես ամեն ինչ կարգի կը դնեմ:

Միտսոսն երկու օր մնաց Տրիպօլիսում և երբ նա գնաց, Եանիի աչքում իր ապագան այնպէս տխուր չէր երևում, ինչպէս առաջին րոպէին: Ինչքան էլ որ թիւրքերը կասկածում լինէին Մաւրոմիսիայի տոհմի թշնամական տրամադրութեան վերայ, այնուամենայնիւ չէին ցանկանում նրանց բարկութիւնն իրանց վրայ հրաւիրել: Այդ պատճառով Եանիի բոլոր ցանկութիւնները, բացի տանից գուրս գալուց միայն, որով կատարում էին: Իւր վերջնական ազատուելու վերաբերմամբ նա կասկած չ'ունէր: Միտսոսը մի անգամ էլ քննեց հարեան պատը և տեսաւ, որ պարանի օդնութեամբ փախուստը ամենահեշտ բանն է: Այն ամբողջ շինութեան մէջ, որտեղ Եանիի սենեակներն էին, ապրում էր միայն երիտասարդ թիւրքը, նրա պահապանը, և գտնւում էին խոհանոցները, ուր գիշերը ոչ ոք չէր գնում:

—Իսկ ինչ վերաբերում է թիւրքին, մենք նրա հախից կը գանք և կոկորդը կը փակենք,—ասաց Եանին.—բայց մինչև այն ժամանակ ես ինձ օրինակելի կերպով կը պահեմ, այնպէս որ ամենափոքր կասկած անգամ չեմ դարթեցնիլ:

Երբորդ օրը, արևածագից առաջ, մթնշաղիւն Միտսոսը, բոլորովին պատրաստ ճանապարհ ընկնելու, ներս մտաւ Եանիի սենեակը: Եանին Մահմէդ-Սալիկին ասել էր, թէ ծառան հարկաւոր է հօրը և այդ պատճառով պէտք է գնայ, իսկ Մահմէդը նրան մի թիւրք ծառայ էր առաջարկել, որից՝ իհարկէ՝ Եանին հրաժարուել էր:

—Օ՛ր, Միտսոս,—ասաց Եանին՝ հրաժեշտ տալով իր ընկերին,—որքան կարելի է շուտ վերադարձիր։ Ես չատ կը կարօտեմ քեզ։ Ես չափազանց սիրում եմ քեզ. և որքան լաւ էինք ապրում մենք միմիանց հետ։

—Այո, Եանի,—պատասխանեց Միտսոսը, համբուրելով նրան.—հէնց որ հնարաւոր եղաւ, ես կը դամ քո ետեից և մինչև անգամ Զիւլէյման էլ արգելք չի կարող դառնալ դրան։

—Հա՛, դու Զիւլէյմա ունես,—ասաց Եանին խոր հառաչելով.—իսկ իմ միակ սիրելին դու ես։ Գնաս բարեւ, մի մոռանար ինձ և չուտով վերադարձիր։

Միտսոսը երգուեց, որ ոչ տղամարդ, ոչ կինարմատ, ոչ երեխայ, ոչ հարստութիւն և ոչ փառք չեն արգելիլ նրան հնարաւոր եղած դէպքում վերադառնալ։

Յետոյ նա կիսատրտում, կէս ուրախ՝ գնաց ձին թամբելու։ Ծշմարիտ է, նա բաժանուում էր ընկերից, բայց դրա փոխարէն նրան սպասում էր Զիւլէյմայի տեսակցութիւնը։

Ամբողջ օրն անդադար գնում էր նա և գիշերը լուսնի լուսով տեսաւ իր առաջ փռուած Նաւալիայի ծովածոցը։ Գիշերով Արգոսի միջից չ'անցնելու համար՝ նա ընտրեց աւելի երկար ճանապարհը և երբ հասաւ այն աւազոտ ափին, որտեղ Զիւլէյմայի հետ ձուկն էր որսում, նրա սիրտն սկսեց ուրախ բարախել։ Ապա շտապով անցաւ իրան ծանօթ սպիտակ պարսպի մօտով և վերջապէս կանգ առաւ հօր տան առաջ։ Պատշգամբում քնած շուներ հաջելով յարձակուեց նրա վրայ, բայց երբ Միտսոսին ճանաչեց, սկսեց քծնել։

Մի րոպէ յետոյ դուռը բացուեց, և հնչեց Նիկողայոսի ծանօթ ձայնը։

—Այդ դու ես, Միտսոս։

—Այո,—պատասխանեց երիտասարդը,—ես վերադարձայ։

Որքան էլ Նիկողայոսը ցանկութիւն ունէր իմանալու Միտսոսի ուղևորութեան արդիւնքը, այնուամենայնիւ հարցութիւնը չ'արաւ նրան և թող տուաւ քնել մինչև հետեւեալ օրուայ ժամը իննը։ Նիկողայոսի աչքում ոչ մի բան այնքան գին չ'ունէր, մինչև անգամ ուտելն ու խմելը, որքան քնեին ու լողանալը։ Այդ նա շատ կարևոր էր համարում. ուստի երբ Միտսոսն արթնացաւ, իր առաջ պատրաստի գտաւ լողարանը։ Սակայն Նիկողայոսն անձամբ սուրճ ու ձուկ էլ եփեց, որովհետեւ Կոստանդինի գործերը վատ էին գնում, և նա ստիպուած էր առանց ծառայի մնալ։

Ոյժերն ամրապնդելով, Միտսոսը պատմեց իր բոլոր արկածները մինչև Եանիից անջատուելը։ Նիկողայոսը լուռ լսեց

նրան, և երբ նա վերջացրեց, մի քանի խօսք միայն ասաց, բայց այդ խօսքերը ուրախութեամբ լցրին Միտսոսի սիրտը:

— Դու գրանից լաւ վարուել չէիր կարող, Միտսոս, և ես գոհ եմ քեզանից: Տո՛ւր Պետրո-բէյի նամակը:

Եւ նա բարձր ձայնով կարգաց այդ նամակը:

Սիրելի եղբայր, այս թուղթը քեզ Միտսոսը կը յանձնէ, և ես չեմ կարող նրանից լաւ սուրհանդակ ցանկանալ: Նա քեզ կը պատմէ այն ամենը, ինչ որ արել է և ես նրա պատմութիւնը կարող էի առանց որեւէ յոգնութիւն զգալու հարիւր անգամ լսել: Խեղճ Նանին փակուած նստել է Տրիպօլիսում և որովհետեւ նա աշխտեղ պէտք է մնայ մինչև մեր գործողութիւնների սկիզբը, ուստի մտածիր նրա մասին, Նիկողայոս, և մի յապաղիր: Մարտի սկզբին նշանակուած է եպիսկոպոսների ժողովը: հարկաւոր է Միտսոսին Հերմանի մօտ ուղարկել: Ահա քեզ և մի նորութիւն: Իտոմի վարդապետները հայրենիքի կողմն են անցել, նշանակում է հարաւային մասում գործող ձեռքերի կարօտութիւն չենք ունենալ, ուստի Մեղասպէլայօնի միաբանները կարող են իրանց տեղը մնալ և մեզ հետ միաժամանակ ապստամբուել: Կալամատայում: Այն ժամանակ հիւսիսից մինչև հարաւ մի այնպիսի խառնակութիւն կ'ընկնի, որ շուրջ թիւրքերը ստիպուած կը լինին Տրիպօլիսում փրկութիւն որոնել: Հիւսիսային և հարաւային մասերում գործը միաժամանակ սկսելու համար պահանջւում է մի որեւէ ազգանշան, ամենից լաւ է գիշերը կրակները վառել: Օ՛, իմ բարեկամ, հեռու չէ մեր հանդիսաւոր օրը և անիծեալները կ'ողջան Կալամատայից մինչև Պատրաս: Երգւում եմ Աստուծոյ անունով, որ յիսուն զոյգ վայտմորիկ կը տայի, թէպէտ այս տարի գրանից չատ քիչ կայ, որպէսզի գոնէ մի աչքով տեսնէի, թէ ինչպէս քո քրոջորդին Կրինասին ջրաղացի երկանքի տակ է գցել, իսկ իմ Նանին իր հասակին անհամեմատ խորամանկութիւն ցոյց տուել: Մնացեալները քեզ Միտսոսը կը պատմէ: Հէնց որ հնարաւորութիւն կը գտնես, այցելիր մեզ: Թող Տիրամայրը և ա. Նիկողայոսը օրհնեն քեզ:

Պետրոս Մաւրումիլալի:

Դիւական նաւերի մասին ասա Միտսոսին: Յետոյ ժամանակ չի լինիլ»:

Նամակը կարդալուց յետոյ Նիկողայոսը դարձաւ Միտսոսին և ասաց.

— Դէհ, այժմ ասա ինձ, թէ ի՞նչ ես մաադիր անելու ապագայում, միայն նախ ծխիր և լաւ մտածիր:

Միտսոսը հնազանդուեց և մի քանի րոպէ յետոյ պատասխանեց.

—Ամենից առաջ ես կ'ուղևորուեմ Պատրաս, ախ, չէ, առաջ կ'այցելեմ Մեղասպէլայօն, կ'ասեմ, որ նրանց գործունէութիւնն անհրաժեշտ է հիւսիսային կողմում և ոչ թէ հարաւային և նրանց հետ կը պայմանաւորուեմ այն ազգանշանների վերաբերմամբ, որոնց օգնութեամբ մենք կարողանանք Տայգետի վրայով Կալամատայից և Պանիցայից յարաբերութիւն սկսել նրանց հետ: Յետոյ արդէն ես կ'ուղևորուեմ Պատրաս քո յանձնարարութիւնը Հերմանին հաղորդելու և նախազգուշացնելու նրան, որ չը գնայ Տրիպօլիս եպիսկոպոսներէ ժողովին, որովհետեւ դա մի թակարդ է թիւրքերի կողմից: Վերջապէս ես պէտք է մի ինչ որ գործ կատարեմ դիւական նաւերի վերաբերմամբ, որոնց մասին դադափար չ'ունեմ և ազատեմ Եանիին: Բայց նախ կարծեմ դու Պետրօ-բէյի մօտ կը գնաս:

—Դու չատ/սուր միտք ունես,—պատասխանեց Նիկողայոսը,—թէպէտ ամենայն հաւանականութեամբ Եանիի չափ խորամանկ չես: Ներկայ րոպէիս ամենակարևորն է՝ մի պատըրուակ գտնել, որպէսզի Հերմանն ու միւս եպիսկոպոսները կարողանան հրաժարուել Տրիպօլիս ժողովուելու համար Մանիէի Սալիկի արած հրաւերից:

Միտսոսը մտածմունքի մէջ ընկաւ:

—Հա, նրանք չէն կարող գնալ այնտեղ և յետոյ Եանիի նման ազատուել թշնամու աւազականոցից,—հարցրեց նա յանկարծ:

—Է՛հ, Միտսոս, դու ուղղակի յիմար ես,—պատասխանեց Նիկողայոսը, գլուխը շարժելով,—դու ուզում ես, որ յիսուն ծերունի իրանց՝ վեղարներով քարէ պարսպից մազլցելով անցնեն, ինչ է:

—Եանին էլ ինձ շատ անգամ ասում էր, թէ յիմար եմ,—ասաց Միտսոսը ծիծաղելով.—երեւի ճշմարիտ է այդ:

—Խոհեմ եղիր: Բանն այն է, որ նրանց համար աւելի լաւ է վճռականապէս հրաժարուել, կամ առերես ցոյց տալ, թէ ընդունում են հրաւերը: Առաջինն ուղղակի անկարելի է, նշանակում է հարկաւոր է կօմիտիա խաղալ:

—Եթէ նրանք չը պէտք է Տրիպօլիս գնան,—նկատեց Միտսոսը,—ուրեմն մի որևէ բան պէտք է որ արգելի լինի նրանց ճանապարհին:

—Բայց ինչը:

—Ա՛յ, հէնց այդ կանգ առնելու պատճառը չեմ կարող գտնել: Ո՛հ, որքան դժբաղդ եմ, որ այսպէս յիմար եմ ծնուել:

—Սպասիր, մօրեղբայր, — բացագանչեց Միտսոսը, տեղից ցատկելով։—Այ թէ ինչ մտածեցի։ Երևակայենք, թէ Տրիպօլիսում Հերմանին կարեկցող մի թիւրք կայ և նա մի նամակ կը գրէ նրան, որով կը նախադգուշացնէ Տրիպօլիս չը գնալ։ Դու հասկանո՞ւմ ես։ Հերմանը բարձրաձայն կը կարգայ այն նամակը սրբազան հայրերի մօտ, մի թուղթ կ'ուղարկէ Տրիպօլիս և երաշխաւորութիւն կը պահանջէ ապահովութեան համար, իսկ իրան ուղեկցող եպիսկոպոսներին զանազան կ'ողմեր կարծակէ։ Շուտով, Նիկողայոս մօրեղբայր, մի թիւրքի անունով գրեցէք այդ նամակը։

Նիկողայոսը զարմացած նայեց Միտսոսին։

—Ի բերանոյ մանկանց քարոզեացի արդարութիւն,—բացագանչեց նա։—Յ, Միտսոս, որպիսի լուսափայլ դաղափար է այդ։ Ապա մէկ էլ կրկնիր։

—Այո, դա շատ պարզ է,—պատասխանեց Միտսոսը, Նիկողայոսի գովասանքից կարմրելով։—Ես կ'ուղեկորուեմ Պատրաս, որտեղ արդէն հաւանականաբար Տրիպօլիսից հրաւէրն ստացած կը լինեն։ Ես Հերմանին կը տամ քո հրահանգները, և եպիսկոպոսները Պատրասում հաւաքուելով ճանապարհ կ'ընկնեն, իսկ երկրորդ օրը ճանապարհին Հերմանը, մի նամակ կը ստանայ տրիպօլիսցի մի թիւրքից, որին իբր թէ նա ժամանակով բարեհարութիւն է արել։ «Զր գնք այստեղ,—ասուած կը լինի նամակում,—առանց երաշխաւորութիւն ստանալու ձեր ապահովութեան համար, որովհետեւ թիւրքերն ուխտադրուծ են»։ Յետոյ Հերմանը մի սուրհանդակ կ'ուղարկէ Տրիպօլիս ապահովութեան երաշխաւորութիւն պահանջելու համար, իսկ մինչև այդ՝ կ'արձակէ եպիսկոպոսներին։ Բայց նախ քան թիւրքերի նոր ժողով հրաւիրելը և պահանջուած երաշխաւորութիւնը տալը, Պետրօ-բէյի ասածին պէս արդէն մեր խնջոյքի ժամանակը կը հասնէ։

—Սակայն դու յիմար չես,—արտասանեց Նիկողայոսը րոպէական լուռութիւնից յետոյ։—Երբեք ես ինքս եմ, որ կառկածում էի քո խելքի վրայ։

Միտսոսը ծիծաղեց։

—Ի՞նչ է, իմ ծրագիրը պիտանի՞ է,—հարցրեց նա։

—Ի՞նչ ասել կ'ուզէ։

Նիկողայոսը քանի մտածում էր, այնքան աւելի դբանչելի էր թւում նրան Միտսոսի ծրագիրը։ Դա շատ պարզ էր և ըստ երևոյթին ոչ մի թոյլ կողմ չ'ունէր։

Երկրորդ խնդիրն այն էր, որ պէտք էր Միգասպէլայօնի մենաստանին իմացնել, թէ նրա մարդիկն ու զէնքը կը հարկա-

ւորուեն ոչ թէ հարաւային կողմում, ինչպէս ասել էր Նիկողայոսը, այլ հիւսիսային, և համաձայնութիւն կայացնել նրանց հետ այն ազդանշանների վերաբերմամբ, որոնց օգնութեամբ կարելի լինէր մի կամ երկու ժամուայ ընթացքում յարաբերութիւն սկսել Պիլօպօնէսի մի ծայրից մինչև միւսը: Ի հարկէ, նշան տալու ամենալաւ եղանակը գիշերը վառուած խարոյկներն էին, որ մանաւանդ շատ յարմար էր բարձրագագաթ լեռներով ծածկուած Պիլօպօնէսի համար: Տայգետը Մեգասպէլայօնի հետ միացնելու համար բաւական էր երեք հատ այդպիսի փարօս, իսկ Մեգասպէլայօնը Պատրասի հետ—երկու:

Այդպիսով Մեգասպէլայօնում հաբկաւոր էր երկու յանձնարարութիւն կատարել, բայց դրանցից առաջինն առանց Միտասոսի էլ կարող էր գլուխ գալ, քանի որ Նիկողայոսը նրանց նախազգուշացրել էր, թէ իրանից լուր կը բերէ մի տղամարդ, կին կամ երեխայ, որը կը հարցնէ նրանց թիւրքերի համար պատրաստուող սև հատիկի մասին, թէպէտ այդ յանձնարարութիւնը հարկաւոր էր շուտ հաղորդել, իսկ ինչ վերաբերում է ազդանշաններ տալու բանակցութիւններին, այդ պարտաւոր էր Միտասոսն անձամբ առաջ տանել, որն այդ առթիւ նախ պէտք է Պատրասում տեսակցէր Հերմանի հետ: Բացի դրանից Նիկողայոսը ցանկանում էր, որ նա դեռ առաջ այցելէր Կորընթոս, իսկ յետոյ արդէն ուղևորուէր Պատրաս ու Մեգասպէլայօն և այդտեղից վերադառնար ոչ թէ Նաւալիա, այլ Պանիցա, որտեղ այդ միջոցին կը լինէր և ինքը՝ Նիկողայոսը:

—Բայց ում ուղարկենք Մեգասպէլայօն առաջին լուրը հաղորդելու,—հարցրեց Միտասոսը:

—Մենք այնտեղ ումն ենք մօտ ճանաչում,—ասաց Նիկողայոսը Կոստանդինին դառնալով.—ախ, հա, մի թէ երկու ամիս սրանից առաջ Եանկօ Վլաքոսը իր կնոջ Մարիամի հետ այն կողմերը գնաց:

—Մարիամը,—բացազանչեց Միտասոսը,—նա սքանչելի կին է, բայց Վլաքոսը ոչ մի բանի պէտք չի գալ. նա մի յիմար ջորի է:

—Իսկ որտեղ է բնակւում նա,—հարցրեց Նիկողայոսը:

—Գուրայում, Նեմէից մի օրուայ ճանապարհ հեռու:

—Գուրայում: Այնտեղ լաւ մարդիկ շատ կան: Դու, Միտասոս, պէտք է գնաս այնտեղ. գիշերիւր Եանկօի մօտ և կարգադրելի յանձնարարութիւնը վաճեին հաղորդելու գործը, իսկ յետոյ արդէն ծովով շարունակիր ճանապարհդ դէպի Կորնթոս: Եթէ հարկաւոր լինի, վճարիւր ձիու և չորս օր գործից ետ մը—

նալու համար: Ես քեզ նամակներ կը տամ Հերմանին ու վանահօրը յանձնելու: Է՛հ, ուրիշ ոչինչ:

—Ո՛չ, դեռ զիւական նաւերի և Եանիին ազատելու գործերը մնում են:

—Դիւական նաւերի մասին Պանիցայում կը խօսեմ քեզ հետ: Ե՞րբ կարող ես ճանապարհ ընկնել:

Միտսոսը մտաբերեց սպիտակ պարիսպը, և նրա սիրտը սաստիկ բաբախեց:

—Վաղը,—պատասխանեց նա,—մի օր գոնէ ձին պէտք է հանգստանայ:

Նիկողայոսը վեր կացաւ սեղանի մօտից և սկսեց ետ ու առաջ անել սենեակի մէջ:

—Ես կը ցանկայի,—ասաց նա վերջապէս, կանգ առնելով Միտսոսի հանդէպ,—որ Եանին հարկաւոր եղածից մի րոպէ աւելի չը մնար թիւրքերի մօտ: Այդ մի համարձակ քայլ է Պետրօ-բէյի կողմից, բայց երիտասարդի համար կարող է վտանգաւոր լինել:

Միտսոսը մտածմունքի մէջ ընկաւ: Մի ծանր կոխ էր կատարուում նրա մէջ: Որքան ժամանակ փափագում էր տեսնուել Զիւլէյմայի հետ, բայց միւս կողմից նա երդուել էր, թէ ոչ ոք, ոչ տղամարդ, ոչ կինարմատ, և ոչ երեխայ չեն կարող արգելել նրան գնալ Եանիին ազատելու:

—Նիկողայոս մօրեղբայր,—ասաց նա վերջապէս,—եթէ ես այսօր ճանապարհ ընկնեմ, Եանին մի օր առաջ կ'ազատուի:

—Ի հարկէ,—պատասխանեց Նիկողայոսը, ուշադրութեամբ նրան նայելով:

—Ես այսօր կը գնամ,—վճռական կերպով ասաց Միտսոսը:—Մինչև Նեմէս մի օրուայ ճանապարհ է միայն: Մօրեղբայր, գրիբ նամակները:

—Սակայն միկնոյն բանն է, եթէ դու վաղն էլ գնաս,—նկատեց Նիկողայոսը, տեսնելով որ մի ինչ որ պատճառով Միտսոսն ուզում է գիշերը տանը մնալ:

—Ո՛չ, ոչ,—բացադանչեց երիտասարդը,—դու ասացիր, որ եթէ ես այսօր գնամ, Եանին մի օր առաջ կ'ազատուի: Բաւական է: Ես կը գնամ:

Նիկողայոսը զարմացած նայեց քրոջորդուն, առանց հասկանալու նրա յափշտակութեան պատճառը:

—Լաւ,—պատասխանեց նա,—ես իսկոյն կը գրեմ նամակները: Դու ձգմարիտ ես ասում, որքան շուտ ազատուի Եանին, այնքան լաւ:

Միտսոսը շուտ եկաւ դէպի պատուհանը, և արտասուքի եր-

կու խոշոր կաթիլներ, գլորուեցին նրա աչքերից: Ոչ ոք չը գիտէր, թէ որպիսի ծանր զոհ բերաւ նա:

Նիկողայոսը տեսաւ, որ գործը լաւ չէ, բայց քանի որ Միտասը ոչինչ չէր ցանկանում բացատրել, ուստի հանգիստ թողեց նրան և ձեռն ուսին գնելով՝ ասաց.

— Կեցցես, Միտաս. նամակները կէս ժամից յետոյ պատրաստ կը լինեն: Դու կը ճաշես և ճաշապարհ կ'ընկնես: Մինչև գիշեր կը հասնես Նեմէս:

Եւ ճաշից յետոյ երիտասարդը նորից ճանապարհ ընկաւ: Բայց նրա սիրտը ցաւալի կերպով տրորւում էր: Այժմ նա այլևս չուտով վերագառնալու յոյս չ'ունէր: Նիկողայոսի ասելով, նա պէտք է վերադառնար ոչ թէ Նաւալիա, այլ Պանիցա, որտեղ մինչև այն ժամանակ, երբ կարելի կը լինի Եանիին աղատել Տրիպոլիսի գերութիւնից, նրա համար գործ կը ճարուէր: Երբ ամեն ինչ պատրաստ լինի, փարոսները կը վառուեն ամբողջ Պելոպոնէսում, և հիւսիսային ու հարաւային մասերում միանգամից ապստամբութիւնը կը բռնկուի: Այդպիսի ընդհանուր շարժմանը երկու պատճառ կար: Յունաց ոյժերը բաւականաչափ կազմակերպուած չէին, որ վստահանային յարձակուել Տրիպոլիսի վրայ, որը շատ սաստիկ ամրացրուած էր և ոչ միայն բազմաթիւ բերդապահ զօրքեր ունէր, այլև ջրի բաւականաչափ պաշար: Ընդհակառակը, Կալամատան աւելի քիչ էր պաշտպանուած, ջրի պաշար չ'ունէր, և նրա զօրքերի թիւը մեծ չէր: Բացի դրանից, նա մի ծովափնեայ քաղաք էր, և տիրելով նրա անպաշտպան նաւահանգստին, որը միջնաբերդից հեռու չէր գտնւում, յոյները կարող էին թիւքերին հարկադրել Տրիպոլիս փախչելու: Հիւսիսային մասի ապստամբութիւնն էլ միևնոյն հետեանքը պէտք է ունենար, Տրիպոլիսը Պելոպոնէսի ամենահարկու ամրոցն էր, և մանաւանդ՝ ինչպէս յոյս ունէր Նիկողայոսը, յոյների կազմակերպութիւնը կարող էր այնպէս զարգանալ, որ պաշարէր ամրոցը— թիւքերի այն ժամանակուայ միակ ապաստանը: Այնտեղ մի վճռական ճակատամարտ կը լինէր, որը կ'ազատէր ամբողջ Պելոպոնէսը: Իսկ մինչև այդ ժամանակ մըտադրութիւն կար այդ կողմը կտրել միւս երկրից կղզիներում կազմակերպուող նաւատորմի և հրձիգ նաւերի օգնութեամբ, որոնք պէտք է ոչնչացնէին նաւահանգիստները մտնող և այնտեղից դուրս եկող թիւքական նաւերը: Գործնականապէս չորս նաւ միայն կար— Կորնթոսում, Պատրասում, Նաւալիայում և Կալամատայում: Առաջին երկուսը հիւսիսային մասի պարագրւոլներին հոգացողութեան առարկան էին, իսկ Կալամատան ու

Նաւալիւան Նիկողայոսի և Պետրօ-բէյի կարգադրութեան տակ էին գտնուում:

Իր ճանապարհորդութեան առաջին գիշերը Միտսոսը Նեմէայում անցկացրեց և հետեւեալ ամբողջ օրը թափառում էր ներքերի մեծ դաշտավայրում, ուր շատ լճեր կան: Այնտեղ միշտ դարնան հոտ էր բուրում. ծաղիկներն իրանց անուշահոտութեամբ լցնում էին օդը, և մեղուները խումբ-խումբ թռչկոտում նրանց շուրջը: Արեգակի ճառագայթներն ուրախ խաղում էին առուակների թափանցիկ մակերևոյթի վրայ: Կէսօրին Միտսոսի ձին հրճուանքով արածում էր հիւթալի խոտը: Սակայն դարունը ոչ մի ազդեցութիւն չէր գործում երիտասարդի սրտի վրայ. նա առաջ էր գնում տխուր, յօնքերը կիտած, և նրա հերոսական արկածներով լի կեանքը, որի համար նա զոհն էր իր երջանկութիւնը, նրա աչքում նշանակութիւնը կորցրել էր: Եթէ նա իմանար, թէ մի ծանր տանջանքներով լի մահու տագնապ է սպասում իրան, գուցէ ձիու գլուխը չըջէր և հըրաժարուէր իրան տրուած անհնարին յանձնարարութիւնը կատարելուց: Սակայն, բարեբաղդաւար նա զիտէր միայն այն, ինչ որ պէտք է անէր երկու շաբաթեան ընթացքում և այդ բանը պարտաւոր էր կատարել՝ Նիկողայոսին տուած խօսքը, Եանիին տուած երդումը և պարտականութեան գիտակցութիւնն աչքի առաջ ունենալով:

Երկրորդ օրը արեգակը մայր մտնելուց առաջ սարի լանջին խաղողի այգիների մէջ նա նկատեց Գուրան: Գիւղի հակառակ կողմում բարձրանում էին մի լեռնաշղթայի ձիւնապատ գագաթները, որոնց վրայ խաղում էին արեգակի ճառագայթները: Եանիօյի տունը գտնուում էր գիւղի ծայրում, և Մարիամը չափազանց ուրախ, սիրալիր ժպիտն երեսին գիմաւորեց Միտսոսին: Եանիօն դաշտն աշխատանքի էր դնացել, և երիտասարդներն սկսեցին ազատ պատմել միմեանց այն, ինչ որ պատահել էր իրարից բաժանուելուց յետոյ:

— Եանիօն լաւ ամուսին է, — ասում էր Մարիամը, — և շատ էլ լաւ ոռճիկ է ստանում: Նա սրտից ուզած ձիուց ուժեղ է և երկու մշակի չափ է աշխատում: Ես էլ ուժեղ եմ, և երբ նա մինչև ժամը տասը տուն չէ վերադառնում, շատ անգամ ինքս եմ գնում գինետունը նրա ետեից և հրելով տուն բերում: Բայց դու, Միտսոս, ինչու ես եկել այստեղ:

— Նիկողայոսի գործով: Եանիօն մեզ մի մեծ ծառայութիւն կարող է անել: Ես այդ բանը Նիկողայոսի թոյլտուութեամբ կարող եմ ասել քեզ, Մարիամ: Նա պէտք է մի փոքրիկ տեղեկու-

Թիւն տանէ վանքը: Սրա համար չորս օրուայ վարձ կը ստանայ
և բարի գործ կատարած կը լինի:

—Թիւրքերի դէմ:

—Ի հարկէ:

Մարիամը գլուխը չարժեց:

—Եանկօն լաւ մարդ է,—պատասխանեց նա,—բայց մի-
այն կերակրի և գինու մասին է մտածում, ուրիշ ոչինչ գո-
յութիւն չ'ունի նրա համար: Սակայն նա շուտով կը վերադառ-
նայ, և դու կը խօսես հետը: Որքան ուրախ եմ քեզ տեսնելով,
Միտսոսի Յիշոմ ես, ինչպէս միասին խաղող էինք արորում
աշնանը: Նրանից յետոյ դու աւելի ես մեծացել: Դու եանկօից
երկու անգամ բարձր ես, միայն նա այնպէս հաստ է:

Մարիամն ակներև բաւականութեամբ նայում էր նրան և
մի ինչ որ զգայուն արամադրութեան մէջ էր: Միտսոսին տես-
նելով՝ նա մտաբերեց Նաւալիան և այն օրերը, երբ ինքը տաս-
նեօթ տարին դեռ նոր էր անցկացրել և հպարտանում էր նրա-
նով, որ ոչ միայն հարսնացու էր, այլ և Միտսոսի եթէ ոչ լի-
ակատար սիրոյ, գոնէ նրա հետամտութեան առարկան: Նա մի
ժամանակ մինչև անգամ երկմտութեան մէջ էր, թէ չը մերժէ
արդեօք Եանկօյին այս գեղեցկադէմ երիտասարդի համար. բայց
խոհմտութիւնը յաղթող հանդիսացաւ, և նա իր ընտրութեամբ
չատ երջանիկ էր: Այնուամենայնիւ նրան տեսնելով՝ երիտա-
սարդ կնոջ սիրտը լցուեց կէս-ուրախ, կէս-վշտագին զգացմուն-
քով, մանաւանդ որ նրա հերոսական արկածները և Մաւրոմի-
խայիների նշանաւոր տոհմի կողմից որդեգրուելը Միտսոսին ա-
ւելի ևս զրաւիչ էին դարձնում նրա աչքում: Այդպիսով երբ
Եանկօյի ծանր քայլերի ձայնը լսուեց, Մարիամն ափսոսաց, թէ
նա ինչո՞ւ այդպէս շուտ վերադարձաւ տուն:

Իրաւ, Եանկօյի հաստ, լիքը կերպարանքը, նրա կարմիր,
փայլուն դէմքը և փոքրիկ, իւղոտ աչքերը Միտսոսի արեակէզ
այտերի և պայծառ, չողջողուն բիւրի կատարեալ հակապատ-
կերն էին ներկայացնում: Նա չատ ուրախացաւ Միտսոսի գա-
լան և խնդրեց, որ ընթրիքից յետոյ սկսէ խօսել զործերի մասին:

Իր ոյժերը կերակրով և գինով ամրապնդելուց յետոյ Եան-
կօն յայտնի անհանգստութեամբ լսեց Միտսոսի առաջարկու-
թիւնը:

—Եւ ես քեզ ձիու համար չորս օրուայ վարձ կը տամ,—
աւելացրեց երիտասարդը բացատրելով այն գործը, որի համար
եկել էր Գուրա:

Եանկօն մի քանի րոպէ լուռ մնաց, իսկ յետոյ հրամայեց
կնոջը մի աման էլ գինի բերել: Նա յատկապէս վախենում էր

կնոջ սուր լեզուից և կամենում էր առանց նրան խօսել Միտսոսի հետ, բայց Մարիամը հասկացաւ ամուսնու դիտաւորութիւնը և գինին ձեռին շուտով վերադարձաւ:

—Ա՛յ, տեսնում ես,—ասում էր Եանկօն, երբ նա նորից մտաւ սենեակը. ես բազմաթիւ դաշտային գործեր ունեմ և խոստովանում եմ, չէի ցանկալ խառնուել ձեր գործի մէջ. իսկ ինչ վերաբերում է ձիւ չորս օրուայ վարձին, դա կարող է իմ ծախքերը ծածկել, բայց աշխատութեանս համար ինչ պէտք է ստանամ:

Միտսոսը յօնքերը կիտեց:

—Դու չես ուզում, ուրեմն ինձ էլ արգելք մի դառնար,—ասաց նա վերկենալով.—հարկաւոր է մի ուրիշին գտնել:

—Ամաչիր, Եանկօ,—բացագանչեց Մարիամը,—դու ոչ թէ իմ ամուսինը, այլ մի ջորի ես: Միմիայն կոպէկների վրայ ես մտածում և վախենում ես մի երկու օր նուիրել այն գործին, որով Միտսոսն ամիսներով է պարապում: Միթէ դու այստեղ պէտք է ուտես—խմես, մինչդեռ ուրիշներն իրանց անձն են դո՛ւ բերում հայրենիքի համար: Եթէ ես տղամարդ լինէի, չէի ամուսնանալ քեզ նման մի վախկոտ աղջկան:

Եւ նա մի արհամարհական հայեացք գցեց Եանկօյի վրայ, յետոյ վեր կացաւ, մօտեցաւ Միտսոսին և երկու բաժակ գինի լցնելով՝

—Քո և բոլոր քաջերի կենացը,—ասաց նա երիտասարդի հետ բաժակները չըխկացնելով.—իսկ դու,—աւելացրեց նա նախկին արհամարհանքով դառնալով ամուսնուն,—դու մինչև անգամ չես էլ ուզում խմել այն մարդկանց կենացը, որոնք անհամեմատ լաւ են քեզանից: Ես արդէն վաճառի ճանապարհին կը լինէի, եթէ Աստուած ինձ տղամարդ ստեղծէր, և Միտսոսը մի այդպիսի յանձնարարութիւն անէր:

—Դու, Մարիամ,—բացագանչեց Միտսոսը:

—Այո, և ես դրա համար մի գրօշ էլ չէի պահանջիլ, բացի այդ՝ մի մոմ ես կը վառէի Աստուածամօր պատկերի առաջ իբրև շնորհակալութիւն այն բանի համար, որ ինձ յաղողուեց ծառայել սուրբ գործին:

—Բայց ինչն է արգելում քեզ այդ անել, Մարիամ,—ասաց Միտսոսը, Նիկողայոսի խօսքերը մտաբերելով.—դու ամեն մի տղամարդուց էլ լաւ կը կատարես յանձնարարութիւնը. վաճառում հարցրու վանահօր ուր լինելը և Նիկողայոսի նամակը յանձնիր նրան:

—Յիմարութիւն է այդ, Մարիամ,—ասաց Եանկօն,—դա կնոջ գործ չէ:

—Դուրս տուր, ինքդ գնա մատանից գինի բերելու,—պատասխանեց նա անկեղծ ոգևորութեամբ,—իսկ ես կը կատարեմ այն, ինչ որ դու վախենում ես անելու ես վաղն իսկ լուսաբացին ճանապարհ կ'ընկնեմ, Միասնա՝

Իսկապէս եանկօն շատ գոհ էր։ Եթէ մի ուրիշ հայրենասէր կատարէր այն, ինչ որ նրա համար էր որոշուած, նրա սրբատուր չէր լինիլ, իսկ այժմ ամեն ինչ լաւ վախճան ունեցաւ. նա տանը մնաց, և միևնոյն ժամանակ ոչ ոք չի իմանալ, թէ ինքը մերժել է։ Խեղճ եանկօն երկչոր բնաւորութիւն ունէր, և խաղաղ, կուշտ կեանքը նրա երևակայութեան միակ առարկան էր։ Փառաւոր քաջագործութիւնները և համարձակ արկածները ոչ մի գին չ'ունէին նրա աչքում։ Մինչև անգամ և հարբեցութեան մէջ նա չափաւորութեան սկզբունքին էր հետևում և երբեք սահմանից չէր անցնում։ Նրա կեանքի օրէնքը—չափաւորութիւնն էր, որը բանաստեղծները ոսկէ են անուանում, թէպէտ և յայտնի չէ, թէ ինչու, քանի որ բոլոր որոճող կենդանիները միևնոյն սկզբունքով են առաջնորդուում. նա երկու գեղեցիկ յատկութիւն ունէր—աշխատասիրութիւն և անձնուիրութիւն. դէպի իր նշանաւոր կիներ, իսկ հերոսական ոգին բացակայում էր նրա մէջ։

Միտաւոր հետևեալ օրը երեկոյեան ուշ հասաւ Կորընթոս և տեղեկացաւ, որ մի կամ երկու ժամից յետոյ կայիկն ուղևորուելու է Պատրաս։ Նա հազիւ միայն կարողացաւ Նիկողայոսի յանձնարարութիւնը հաղորդել քաղաքապետին, ճաշել և նաւապետի հետ համաձայնութիւն կայացնել իրան և իր ձիուն Պատրաս տեղափոխելու գնի վերաբերմամբ։ Գիշերը քամին յաճախ փոխւում էր, բայց հետևեալ օրը փչեց յաջողակ քամի, և նա Պատրասի ափը դուրս եկաւ ճիշտ այն ժամանակ, երբ Մարիամը ջորուն նստած՝ մօտենում էր վանքին։

Մենաստանի դրան մօտնա տեսաւ միաբանների մի խումբ, որոնք առուակի առաջ նստած՝ ձիում էին։ Նրանցից մէկը, որ մի ալեխառն ծերուկ էր, մօտեցաւ նրան և ասաց աշխոյժով.

—Թող Աստուած օրհնէ քեզ. ինչու ես չ'նորհ բերել մեզ մօտ։

—Ինձ հարկաւոր է վանահօրը տեսնել,—պատասխանեց նա։

—Դու նրա հետ ես խօսում։

—Դուք հատիկ ունէք, հայր սուրբ։

Նրա ձայնը պարզ էր և անգրգռելի։ Բոլոր վարդապետները չնչերն իրանց քաջած՝ չրջապատեցին նրան։

—Քաղցածների, թէ թիւրքերի համար,—հարցրեց վանահայրը։

—Սև հատիկ թիւրքերի համար Շատ հատիկ պատրաստեցէք, որ սով չը լինի, և թող 1500 մարդ տանեն այն, հւր որ հարկաւոր է, հէնց որ նշանը տրուի, որին այժմ էլ երկար սպասելու հարկ չի լինիլ: Նրանց հետո գնալ հարկաւոր չէ, այդ մարդիկ այստեղ Կալամատայում կը հարկաւորուեն:

Այս ասելով նա թեքուեց գէպի վանահայրը և ցած ձայնով աւելացրեց.

—Ինձ յանձնարարուած է նաև մի ինչ որ բան հաղորդել քեզ, բայց ես բառացի կերպով մոռացել եմ այն խօսքերը, թէ՛ պէտ Նիկողայոսի քրոջորդի Միտսոսը բացատրեց ինձ նրանց իմաստը:

—Ասա, ինչպէս որ յիշում ես,—ժպտալով պատասխանեց վանահայրը:

—Եթէ դու հրացանները գէպի հարաւ ես ուղարկել, այդ գէպերում վերադարձնել Գործն այնպէս չէ լինելու, ինչպէս որ Նիկողայոսը ենթադրում էր: Ձեր բոլոր գէնքն ու բոլոր մարդիկ այստեղ կը հարկաւորուեն:

—Լաւ, բայց ի՞նչ նշան պէտք է լինի:

—Ես չը գիտեմ, բայց մի քանի օրից Միտսոսը Պատրասից կը գայ այստեղ: Դու առաջին իսկ հայեացքից կը ճանաչես նրան. նա բարձրահասակ է ինչպէս մի աշտարակ, նրա գէմքը փայլում է ինչպէս արեգակը, և նրա վրայ նայելիս՝ մարդու սիրտ ուրախութեամբ լցւում է: Նա ամեն ինչ գիտէ և կը բացատրէ քեզ:

—Ես կը սպասեմ Միտսոսին: Իսկ դու կը մնաս մեզ մօտ գիշերելու. մենք քեզ համար պատուաւոր հիւրերի սենեակը կը պատրաստենք. այնտեղ մի ժամանակ արքայադուստրն է ապրելիս եղել:

—Ես պէտք է վերադառնամ,—պատասխանեց Մարիամը,—և չեմ կարող ոչ մի բոպէ կորցնել:

—Դու չես ուզում մեր հիւրասիրութիւնը վայելել: Այդ լաւ չէ: Բացի դրանից դու դաւադիր ես և պէտք է զգուշանաս: Ի՞նչ կը պատասխանես, եթէ քեզ հարցնելու լինեն նախկին օթեանն այսպէս չուտ վերադառնալուդ պատճառը: Իսկ վաղը կը պատմես, թէ մենաստանում նորընծայ եղբորդ մօտ էիր, և թէ միաբանութիւնը սիրալիր կերպով ընդունեց քեզ: Ուրիշ ճար չը կայ, մենք ստիպուած ենք սուտ խօսել, դրա պատասխանատուութիւնը թիւրքերի վրայ կ'ընկնի: Ջորիդ տուր ծառային, նա հոգ կը տանէ:

Այսպիսով գէպը պատահեց Մարիամին ծառայելու հայրենիքին, և նա կատարեց իր պարտականութիւնը, իսկ յետոյ վերադարձաւ գէպի իր գիւղական համեստ կեանքը: Գուրան ա-

մենեին չէր մասնակցում նախապատրաստուող մեծ ղէպերն: Այս գիւղը գտնւում էր վանական հողի վրայ և թիւրքերի կողմից ոչ մի հալածանքի չէր ենթարկւում: Բայց ապստամբութեան լուրն այս հեռաւոր անկիւնը հասնելով՝ արձագանք գրտաւ Մարիամի սրտում և նրա ձանձրալի, միակերպ կեանքը լուսաորուեց այն գիտակցութեամբ, թէ ինքն էլ գոնէ մի բոպէ ձեռք դրաւ ընդհանուր սուրբ դործի վրայ:

Միտսոսը Պատրասում հեշտութեամբ կատարեց նիկողայոսի յանձնարարութիւնը: Հերմանը հիացաւ նրա հաղորդած գործողութեան ծրագիրը լսելով և շատ զարմացաւ, որ թիւրքի կեղծ նամակի գործը երիտասարդի հնարագիտութիւնն էր. նրա գովասանքը շողջորթեց Միտսոսին: Փարոսների հարցի լուծումն աւելի ժամանակ էր պահանջում, որովհետև Միտսոսը ճանապարհին պէտք է համաձայնութիւն կայացնէր այն անձնաւորութիւնների հետ, որոնք համաձայն էին միաժամանակ աչքի ընկնող տեղերում փարոսներ վառել: Բայց Հերմանը քաջ ծանօթ էր ամբողջ երկրի հետ և լաւ խորհուրդներ տուաւ պատանուն փարոսների համար տեղեր որոշելու վերաբերմամբ, որովհետև, ինչպէս բոլորովին արդարացի կերպով ասում էր նա, եթէ փարոսներն այնպիսի բարձրութիւնների վրայ վառուէին, որտեղից նրանք չը պէտք է երևային դաշտավայրերի բնակիչներին, այն ժամանակ դրանից ոչինչ դուրս չէր գալ:

Երկար խորհրդածութիւններից յետոյ որոշուեց, որ Միտսոսը մարտի 10-ից շուտ չէր կարող Պանիցա հասնել, իսկ յետոյ, մինչև Եանիին Տրիպօլիսից ազատելու լտնից լինելը, շատ գործ կ'ունենար կատարելու: Այդ պատճառով փարոսները մարտի 20-ից շուտ չ'էին կարող վառուել, բայց այդ օրից նըշան տուողները պարտաւոր էին իւրաքանչիւր երեկոյ իրանց տեղերում լինել: Պատրասի և Միգասպէլայօնի մէջ փարոսների տեղի վերաբերմամբ ամենափոքր դժուարութիւն անգամ չը կար: Լեռնաշղթայի բարձր տեղերում դրուած երկու փարոս կարող էին ամեն կողմ լուր տարածել, վիճելի էր միայն Տայգետի ու Հէլմոսի միջև գրուելիք փարոսի հարցը: Հերմանը ենթադրում էր, որ ամենից լաւ է տեղաւորել Լիկայօնի աչքի ընկնող կենտրոնում, մի հին տաճարի աւերակների վրայ, Անդրիսէնայից չորս մղոն հեռու, որտեղ մի քահանայ կար, որն իհարկէ՝ կը համաձայնուէր վառել փարոսը:

Հետևեալ օրը Միտսոսը հրաժեշտ տուաւ Հերմանին և քառասունութը ժամից յետոյ հասնելով Միգասպէլայօն, այնտեղ լսեց, որ Մարիամն անվնաս այցելել էր մենաստանը:

— Կեցցէ նա, — հիացմամբ ասաց վանահայրը:

Փարոսների գործը շուտով վերջացաւ, և վանահայրը Միտսոսի հետ բարձացաւ մենաստանի մօտ ձգուած լեռնաշղթայի զաղաթը, որտեղից հաւասարապէս երևում էին այն բոլոր կէտերը, ուր մտադիր էին շինել Հէլմոսի ու Պատրասի փարոսները: Այդ տեղը շատ լաւ էր որոշուած, և վանահայրը խոստացաւ, որ մարտի 20-ից իւրաքանչիւր երեկոյ այդտեղ կը հսկէ սուրբ գործին անձնուէր մի վարդապետ, և հէնց որ Հէլմոսի փարոսը բոցավառուի, նա կը վառէ և իրը:

V

Լէօնդարի գիւղից, որը կիսաշրջանի ձևով ընկած էր Հէլմոսի ստորոտի մօտ, և որտեղ պէտք է շինուէր փարոսների շղթայի երկրորդ օղակը, անկարելի էր Անդրիսէնան տեսնել, իսկ Լիկայօնն ուղիղ, որոշակի կերպով բարձրանում էր նրա վրայ: Միտսոսը յոյս ունէր, թէ տաճարի աւերակները դէպի արևմուտք ձգուած փոքրիկ բարձրութիւնների վրայ էին գտնուում: Հետևեալ օրը արշալուսին նա ուղևորուեց Անդրիսէնա, ուր հասաւ երկրորդ օրը: Այն երկրները, որի միջով գնում էր նա, ամայի ու մերկ էին, և թիւրքերը ոչ մի կասկած չ'ունենալով, թէ այս հեռուոր անկիւնում իրանց դէմ դաւադրութիւն կարող է լինել, ճանապարհին չէին անհանգստանցում Միտսոսին: Նա շատ սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ քահանայի տանը, որի անունով Հերմանը նրան նամակ էր տուել, և ճաշից յետոյ նրանք ձիով ճանապարհ ընկան դէպի տաճարի աւերակների վերը բարձրացած լեռները ստուգելու համար, թէ այդտեղից երևում են արդեօք Տայգետը՝ հարաւային կողմում և Հէլմոսը՝ հիւսիսային: Քահանայի ասելով անցեալ տարի այնտեղ եկել էր մի բարձրահասակ անդլիացի, որը նկատել էր աւերակները և ասել, թէ այդտեղ Ապոլլոնի տաճարն է եղել, որ նախնի յոյները Բասսէ էին անուանում:

—Սակայն այս տեղն ինձ դուր չէ դալիս,—աւելացրեց հայր Զերվասը:

Մի ժամից յետոյ երկնքի երեսին փետրալից ամպեր երևացին, և քանի բարձրանում էին, այնքան աւելի մառախուղի չերտը պատում էր նրանց: Այս բանը լաւ հետևանք չէր խոստանում նրանց ճանապարհորդութեանը, բայց Զերվասի խօսքերին նայելով, չ'արժէր վերադառնալ, որովհետև այդ մէղը կարող էր մի ակնթարթում ցրուել, եթէ միայն քամի բարձրանար: Այնուամենայնիւ թանձր չերտը քանի գնում, մռայլ տեսք էր ընդունում, յետոյ նա բոլորովին ծածկեց արեգակը, և նրանք տա-

սը քայլ հետու ոչինչ չէին տեսնում: Վերջապէս լերան զառիվայրի վրայ նրանք ինչ որ ահագին ստուերներ նկատեցին, և մատախուղի միջից հետզհետէ սկսեցին սիւներ երևալ: Այդ աւերակներն էին:

Այդ միջոցին Միսոսսը իր յոգնած ձիուն հնչտութիւն տալու համար վայր թռաւ և սկսեց քաշել սանձից: Այդ պատճառով նա ետ մնաց իր ընկերից և զառիվայր շաւղով յամրաքայլ առաջ էր գնում նրա ետևից: Յանկարծ մառախուղի չերախ տակից ինչ որ սրտաճմլիկ աղաղակներ լսուեցին: Միսոսսը սարսափեց սնապաշտ երկիւղից և վազելով հասաւ հայր Զերվասին: Արեգակը դուրս նայեց մառախուղի միջից, և սաստիկ քամուց, որի շաչիւնն այնպէս վախեցրեց Միսոսսին, սպիտակ ամպերն արագութեամբ ցրուեցին: Երբ Միսոսսը հասաւ այն բլրակին, որի վրայ դանում էր տաճարը, արեգակն արդէն զուարթ փայլում էր կապոյտ երկնակամարի վրայ: Նրա ոտների տակ սփռուած էին նկարագեղ հովիտները, իսկ հեռում դէպի հարաւ երևում էր Կալամատայի դաշտավայրը՝ չրջապատուած կապոյտ ծովով:

Ներտասարդը զարմացմամբ նայում էր գորշագոյն սիւներին, որոնք կարծես աւելի չուտ լեռներից էին բուսել, քան թէ մարդկային ձեռների արդիւնք էին: Բայց քահանան շտապեցրեց նրան՝ ասելով.

— Ես այդպէս էլ սպասում էի: Քամին ցրեց ամպերը, բայց նրանք դարձեալ կարող են վերագառնալ: Մեզ հարկաւոր է շուտով լերան գագաթին հասնել:

Միսոսսը ձին թողեց սիւնների մօտ և լեռնային աստիճաններով տաճարից երկու հարիւր ոտնաչափ վերև բարձրացաւ: Հիւսիսային կողմում բարձրանում էր Հէլմսը, և նրա հարաւ-արևելեան թևին Լէօնգարիի վրայ որոշւում էր մի ժայռ, որը կարծես դիտմամբ շինուած լինէր փարոսի համար: Դառնալով դէպի հարաւ, Միսոսսը տեսաւ մինչև երկինք համբարձած Տայգետը, որ մօտաւորապէս տասներկու աչքի ընկնող կէտեր էր ներկայացնում:

— Այժմ ամեն ինչ պարզ երևում է, — ասաց հայր Զերվասը, որ մի շատ զգուշ մարդ էր, — բայց ես, այ թէ ինչ կ'անեմ: Դու չէ՞ որ դէպի հարաւ ես գնում և երկու օրից յետոյ Կալամատայում կը լինես, իսկ երրորդ օրը կը գիշերես Սպարտայի ուղղութեամբ: Տայգետը կտրող լեռնային անցքի մի որևէ գիւղում: Այդ երեկոյ արեգակը մայր մանկուց յետոյ ևս այստեղ մի երկու ժամ խարոյկ կը վառեմ, և այն ժամանակ քեզ յարմար կը լինի Տայգետի վրայ փարոսի տեղը որոշել: Տես, իմ

խօսքերը նորից կատարուեցին, բայց, փառք Աստուծոյ, քամին մեզ օգնեց անկուռ այն, ինչ որ հարկաւոր էր:

Նա դեռ այս խօսքերը չէր աւարտել, երբ հովիտներից սկսեցին սպիտակ ամպերը բարձրանալ: Միտսոսը վազելով իջաւ. դէպի սինազարդ տաճարը: Ձին հանդարտ արածում էր հիւթալի խոտը, և երիտասարդը մի քանի րոպէ հիացած դիտում էր գեղեցկութեան և երիտասարդութեան ապտուծոյ, առողջութեան, արեգակի լոյսի այս սրբավայրը:

Մօտենալով նրան, քահանան ներս մտաւ տաճարը և խաչակնքեց: Զարմացած Միտսոսի հարցին, թէ ինչ է նշանակում այդ, նա պատասխանեց.

—Շրջակայ բնակիչները պատմում են, թէ այստեղ սատանայ է բնակւում: Ես չը գիտեմ, թէ հաւատամ արդեօք դրան, թէ ոչ, և այդ պատճառով զգուշութեան համար խաչակնքում եմ: Բայց շտապենք ներքեւ, այստեղ լաւ չէ մթութեան մէջ մնալ:

Թէպէտ մառախուղը նորից պատեց լեռնային զառիվայրը, բայց դա այն աստիճան թանձր չէր, ինչպէս առաջ, և արեգակի ճառագայթները թափանցում էին նրա միջից: Հեռանալով տաճարից, Միտսոսը ետ դարձաւ, որպէսզի մի վերջին հայեացք էլ գցէ նրա վրայ, մի ինչ որ տարօրինակ լոյս նկատեց աւերուած տաճարի դռնից. դա հաւանականաբար տիրող մառախուղի միջից փայլիլով արեգակի շողքն էր:

—Նայիր,—ասաց նա՝ քահանային դառնալով,—կարծես տաճարը ներսից լուսաւորուած է:

Հայր Զերվասը ձիուց ցած թռչելով՝ սկսեց խաչակնքել և աղօթքներ կարդալ:

Միտսոսը նայեց նրա ահաբեկուած, գունատ դէմքին: Այդ միջոցին նրան սարսափեցնող լոյսը չբացաւ, և քահանան նորից ձիու վրայ ցատկելով, բացազանչեց.

—Շուտ, չուտ, այստեղ չը պէտք է մնալ:

Եւ նա շտապով առաջ արշաւեց:

Միտսոսը հետեց նրան: Նրա սիրտն էլ հանգիստ չէր: Երիտասարդի յիշողութեան մէջ յարութիւն առնն մանուկ հասկում լսած պատմութիւնները վիթխարի կերպարանքների, որոնք իբր թէ բնակւում էին Ակրօպօլիսի հին տաճարների շուրջը, և Եգինէի լեռներում լսուող անբնական ձայների մասին:

—Ո՛հ,—խօսեց Զերվասը, երբ Անդրիսէնայի մեծ ճանապարհի մօտ Միտսոսը հասաւ նրան.—Աստուած ինձ ծանր փորձութեան մէջ գցեց: Դէմէտրիսը ձիւս էր ասում, թէ այդ տաճարի մէջ գեղեցիկ պատանու դէմքով սատանայ է տեսել:

Եւ նա սրբեց իր ճակատին դուրս տուած սառն քրտնքի կաթիլները:

— Բայց ախր ինչ տեսար դու, — հարցրեց Միտսոսը: — Ես նկատեցի միայն, որ դռնից արեգակի ճառագայթ էր ներս ընկել:

— Այո, այո, — պատասխանեց Զերվասը. — ես խոստացել եմ Հերմանին փարոսը վառել և կը հսկեմ գագաթի վրայ, այն ինչ լուսափայլ պատանին գուցէ ինձ սպասէ ներքեւ: Ո՛չ, մի ուրիշ ճանապարհ կ'ընտրեմ և հարեան հովտից կը բարձրանամ լեռները:

— Բայց ինչ է տեսել Դէմէտրիսը:

— Մի գարնանային երեկոյ մեր գիւղացի Դէմէտրիսը ոչխարներ է արածեցնում տաճարի մօտերում, լերան զառիվայրի վրայ: Գիշերը վրայ է հասնում, և նա վճռում է մինչև առաւօտ տաճարում մնալ, որը ներսից երկու մասի է բաժանուում: Դըրանցից մէկի մէջ Դէմէտրիսը ներս է անում ոչխարները, իսկ միւսում վառած խարոյկի մօտ տեղաւորում ինքը: Ընթրելուց յետոյ նա պառկում և ուզում է քնել, բայց աչքերը չեն փակւում, և նա սկսում է ծխել: Մի բան նրան վրդովեցնում և անհանգստացնում է: Տաճարում օդը ծանր և մի ինչոր տարօրինակ անուշահոտութեամբ լցուած է լինում: Դէմէտրիսը վեր է կենում և դուրս գալիս: Այնտեղ նա նորից պառկում է տաճարի դրան առաջ և դարձեալ աշխատում քնել: Բայց յանկարծ նրան թւում է, թէ տաճարից ուրախ երգերի ձայներ են գալիս. նա նայում և տեսնում է, որ դռնից լոյսի մի ճառագայթ է ընկել այնտեղ, ինչպէս որ մենք հէնց նոր տեսանք: Մի րոպէ յետոյ ոտնաձայներ են լսւում, և ոչխարներն անաբնկուած դուրս են վազում դռնից, և ցրւում զանազան կողմեր: Դէմէտրիսը վազում է նրանց կանգնացնելու, բայց տաճարի դրան մէջ երևում է մի լուսափայլ կերպարանք — մի գեղեցիկ երիտասարդ, նազելի, ինչպէս մի լեռնային այծիկ, նրա դէմքը փայլում է երկնային չընաղութեամբ: Երիտասարդի մի ուսից կախուած է լինում ոսկէ նետերով կապարճը, ձախ ձեռքում ոսկէ աղեղն է բռնած ունենում, ոտները ոսկէ սանդալներով, գլխին մի դափնէ պսակ: Նա բոլորովին մերկ է լինում, ինչպէս մայիսեան լուսնկայ գիշերը և նրա նման լոյս է արձակում: Զախ ձեռի երկու մատը նա դնում է ոչխարներից մէկի գլխին, որն անչարժ, առանց որևէ երկիւղ արտայայտելու՝ կանգնում է նրա դէմ: Տաճարում վառուած կրակը աղօտ կերպով փայլելում է տիրող ճաճանկափայլ լոյսի մէջ, ինչպէս ճրագը արեգակի ճառագայթների դիմացը: Հետզհետէ ոչխարները հաւաքւում են

Նրա շուրջը և հմայուածի նման դիտում այդ արտասովոր տեսիլը՝ վերջապէս հեթանոսների այս աստուածը, թէ ուղղակի սատանան, — աւելացրեց քահանան, ջերմեռանդօրէն խաչակնքելով, — բարձրացնում է աչքերը և ասում. «դու իմ սրբապայրը ոչխարների փարախ ես դարձրել, ինչպէս չես երկնչում ինձանից»։ Դէմէտրիսը ծունկ է իջեցնում և պատասխանում. «Ես չը գիտէի, թէ այս տաճարը քոնն է, տէր»։ — «Իբրև պատիժ, ես վեր եմ առնում այս ոչխարը, — արտասանում է լուսաճաճանչ երիտասարդը և ձեռով խփում ոչխարին, որը կամաց խոնարհւում է նրա ոտների առաջ. — շատ ժամանակ էր արդէն, որ ես մարդ չէի տեսած, բայց նրանք առաջուանից աւելի տգեղացել են։ Սակայն ես քեզ կ'առնեմ, որ դու արժուածիւնը լաւ է ինքնազօհութիւնից, և գեղեցկութիւնը բարձր է իմաստութիւնից կամ Աստուծոյ սիրուց։ Նայիր ինձ և դու կը համոզուես, որ իմ խօսքերը ճշմարիտ են»։

Նա մեկնում է ձեռքը, բայց Դէմէտրիսն իսկոյն հասկանում է, որ այդ գեղեցկադէմ երիտասարդը չար ոգի է, և յուսահատ խաչակնքում է օդի մէջ։ Այդ րոպէին աչքերը սևանում են, և նա անդգայ փուռում է գետնին, իսկ երբ սթափւում է, տեսնում է, որ ինքը պառկած է տաճարի քարէ յատակին, իսկ մօտն ընկած է սատկած ոչխարը։ Մնացած հօտը հանդարտ չըջապատած է լինում տաճարի մուտքը։ Լոյսն արդէն բացուած է լինում, և արեգակը բարձրորանում է արեւելքում։ Այս բանը պատահել է տասը տարի սրանից առաջ, բայց Դէմէտրիսը մինչև այժմ էլ սարսափով է յիշում այն չարագուշակ գիշերը։ Ես մինչև այսօր կարծում էի, թէ դա հասարակ հէքիաթ է, բայց այժմ տաճարի դրան լոյսը տեսնելով՝ սկսում եմ հաւատալ նրա խօսքերին։ Սակայն եթէ Աստուած պահպանել է Դէմէտրիսին, ուրեմն ինձ էլ կը պահպանէ, երբ ես դնամ փարոսը վառելու։ Չէ որ դա սուրբ գործ է և Աստծուն հաճելի։

Միտոսը չը գիտէր, թէ ինչպէս վերաբերուէր քահանայի պատմութեանը։ Ի հարկէ՝ այն փաստը, թէ Դէմէտրիսի մօտ գինի էր եղած, մասամբ կարող էր մեկնել այդ տեսիլը, բայց նա էլ ինչպէս յոյն, հակում ունէր դէպի սնապաշտութիւնը։

— Այդ բոլորը շատ տարօրինակ է, — ասաց նա, — բայց դու, հայր Զերվաս, հօ չես հրաժարւում մեզ օգնելուց։

— Ո՛չ, ես ամեն ինչ սրբութեամբ կը կատարեմ։ Ես գիտեմ, որ այն ժամանակ Աստուած երես չի դարձնիլ ինձանից։

VI

Մարտի կիսին Միտսոսը նորից լեռնային անանցանելի գա-
ռիվայրներով բարձրանում էր դէպի Պանիցա: Արդէն երկու
ժամ էր, որ գիշերն ընկել էր. երկինքը պարզ էր, և թէպէս
լուսինը թագնուտը էր Տայգետի արծաթափայլ գագաթի ետեւը,
այնուամենայնիւ աստղերը պայծառ փայլում էին: Լեռնային
թարմ օդը չնչելով, երիտասարդը մեծ բաւականութեամբ ըզ-
գուժ էր, որ յաջողութեամբ կատարել է այն, ինչ որ յանձնարա-
րուած էր իրան: Երեք օր դրանից առաջ նա նկատել էր, թէ
ինչպէս Բասսէի փարոսը յանկարծ լուսաւորել էր իր ամբողջ
չրջակայքը և մի մեծ աստղի նման փայլում էր հեռուում, իսկ
այն ժամանակից սկսած նա անդադար գնում էր գիշեր-ցերեկ,
և այս ճանապարհորդութիւնը բոլորովին ուժասպառ էր արել
նրա խեղճ ձիուն: Վերջապէս հասնելով Պետրո-բէյի տանը՝ նա
դուռը բաղխեց, բայց նրա ձայնին իր բարձր հաջոցով պատաս-
խանեց Օսմանը:

— Օսման, Օսման, ձայնդ կտրիր, — կանչեց Միտսոսը. — ինձ
ոչ ոք չէ լսում:

Վերջապէս տան ներսից սանաձայներ լսուեցին, և Պետրո-
բէյը դուռը բանալով հարցրեց.

— Ո՞վ է:

— Ես եմ, Միտսոսը:

Մի րոպէ յետոյ նա Պետրո-բէյի գրկումն էր:

— Շատ ուրախ եմ քեզ տեսնելով, Միտսոս, — ասաց նա,
որքան չուտ վերադարձար: Մենք քեզ վաղն էինք սպասում:

— Այո, այո, ես չտապեցի, բայց այժմ ինձ հետ մի խօսէք,
— պատասխանեց երիտասարդը, — այլ ուտելու մի բան տուէք,
ես ձմեռուայ նապաստակի նման քաղցած եմ, իսկ ձիս սարսա-
փելի յոգնած է:

— Գնա սենեակը, այնտեղ ընթրիքը պատրաստ է: Այնտեղ
է նաև Նիկողայոսը, իսկ ես քո ձիու մասին կը հոգամ:

— Ո՛չ, քեզ անվայել է ծառայել ինձ նման մի երեխայի:

— Դատարկ բան է, գնա: Միայն ես ու Նիկողայոսը բոլոր
ձուկը կերել ենք, քեզ մի փայտմորիկ է մնում:

Այդ խօսքերն ասելով նա ձին քաշեց դուռից: Բանն
այն էր, որ նա Նիկողայոսից լսել էր Եանիին ազատելու
վերաբերմամբ Միտսոսի տուած երդման և այդ երդումը չատ
չուտով իրագործելու համար նրա արած անձնազոհութեան մա-
սին, այդ պատճառով ցանկանում էր ինքն էլ մի ծառայութիւն

մատուցանել որդու հաւատարիմ ընկերին: Թէ ինչու՞ն էր կայանում Միտսոսի զոհաբերութիւնը, Պետրո-բէյն ու Նիկողայոսը չը գիտէին, բայց ենթադրում էին, թէ երեւի Միտսոսը սիրահարուած է և չ'ուզեց տեսնուել իր սիրելու հետ, թէպէտ նըրանք ոչ մի կերպ չը կարողացան իմանալ, թէ ո՞վ կարող էր լինել նրա սիրածը:

Իր քաղցը յագեցնելուց և ծխելուց յետոյ Միտսոսը երկու բարեկամներին պատմեց այն ամենը, ինչ որ արել էր, իսկ յետոյ հարցրեց.

— Է՛հ, իսկ ձեզանո՞ւմ ինչ նորութիւն կայ:

— Լաւ բաներ շատ կան, իսկ վատ—քիչ, — պատասխանեց Պետրո-բէյը, — սկսեմ վերջինից: Նիկողայոսը վախենում է, թէ չուտով Տրիպոլիսում կ'իմանան նրա այստեղ լինելը, իսկ այդ բանը բոլորովին ցանկալի չէ: Չորս օր սրանից առաջ նա պատահել է երկու թիւրք զինուորի և կարծում է, թէ ճանաչել են իրան: Նրանք գնալիս են եղել դէպի Տրիպոլիս: Ես չէի ցանկանալ, որ ինձ հրամայէին նորից որոնել նրան: Մեր ազգականներն առանց այն էլ շատ գործ ունեն, քսան մարդ ուղարկել նրան որոնելու համար—անյարմար բան կը լինէր:

— Իմ մասին չ'արժէ խօսել, — նկատեց Նիկողայոսը, — բայց ինձ անհանգստացնում է Եանիի դրութիւնը: Մինչև այժմ նա բոլորովին ապահով վիճակի մէջ է, բայց գործը վատ ընթացք կը ստանայ, եթէ օրինակ ինձ ու քեզ Տրիպոլիս հրաւիրեն:

— Մահմէդ-Սալիկը չի համարձակուիլ այդպիսի բան անել, — պատասխանեց Պետրո-բէյը ծիծաղելով. — Եանիի մասին էլ մի անհանգստանար: Նա միայն պարարտանում է, ուրիշ ոչինչ: Զէ որ թիւրքերն օրական հինգ անգամ ուտում են: Նըրանք պատճառ չ'ունեն ինձ վրայ կասկածելու, բայց ամենավատ բանը, որ կարող է պատահել, այն է, որ քեզ ձերբակալելու համար կարող են այստեղ զինուորներ ուղարկել:

— Ես Եանիին շատ եմ սիրում և երդուել եմ ազատել նըրան, — ասաց Միտսոսը յօրանջելով, — բայց ես սաստիկ քնել եմ ուզում: Իսկ Երը պէտք է գնամ նրա ետևից:

— Յոյս ունեմ, որ մի շաբթից յետոյ, իսկ քանի այստեղ ես, ես քեզ կը ծանօթացնեմ դիւական նաւերի հետ, — ասաց Նիկողայոսը. — դէհ, այժմ մտի՛ր անկողինդ:

— Օ՛, որպիսի երջանկութիւն է ճանապարհից յետոյ անկողին մտնել:

— Է՛հ, լաւ ընթրիքն էլ աւելորդ չի լինիլ, — նկատեց Պետրո-բէյը ժպտալով:

Հետեւեալ երկու օրը Միտսոսն զբաղուեց հրձիգ նաւերի

ուսումնասիրութեամբ: Ներկողայոսի հետ նա արշալոյսին գնում էր անտառ, և այնտեղ նրանք մնում էին մինչև արևմուտը: Բայց երկրորդ օրը տուն վերադառնալիս նրանք դրան առաջ մի թիւրք հեծեալ զինուոր տեսան: Սա բռնած էր նաև ուրիշ երկու ձիու սանձեր:

—Այդ լաւ է,—ասաց Ներկողայոսը, Միտսոսի հետ ետ ցատկելով դէպի ստուերը,—ես այդպէս էլ կարծում էի: Դէհ, զնա տուն, Միտսոս, իմացիր, թէ ինչ են անում և եկ ինձ ասելու: Ես քեզ կը սպասեմ ջրաղացի ետևը:

Եւ նա շտապով անհետացաւ մթութեան մէջ:

Միտսոսը մօտեցաւ տանը, բայց զինուորը կանգնացրեց նրան:

—Եսասկ,—ասաց նա, որ նշանակում է՝ «չէ կարելի զնալ»:

—Ձէ կարելի՛, ի՞նչ ես ասում,—ուրախ պատասխանեց երիտասարդը.—բայց ինչո՞ւ համար ես չեմ կարող տեսնել իմ ազգականին:

—Եսասկ,—կրկնեց թիւրքը և գօտկի ետևից դուրս քաշեց ատրճանակը:

Միտսոսը մտածմունքի մէջ ընկաւ: Նա մեծ բաւականութեամբ կոխւ էր սկսէր թիւրքի հետ, որովհետև Եանիին պատահած արկածից յետոյ համոզուել էր, որ թիւրքերը վարժ չեն զէնք բանեցնելու մէջ, բայց գիտէր, որ տանը երկու թիւրք էլ կան, և խոհեմութեամբ ետ նահանջեց, ասելով.

—Կը գնամ տուն: Բայց ինչպէս ես կարծում, յիմարազըլուիս, հօրս տան առաջ քեզ նման մի յիմար էլ չի՛ լինիր:

Չինուորը ոչինչ չը պատասխանեց, ըստ երևոյթի՛ն նա չէր ցանկանում վէճ բանալ հօր Մաւրոմիխալի տոհմի հետ: Միտսոսը դանդաղ քայլերով հեռացաւ փողոցի միջով, բայց չըջնելով անկիւնը, բոլոր ոյժով վազեց դէպի ջրաղացը, որտեղ Ներկողայոսն էր սպասում նրան:

—Ի՞նչ անենք,—ասաց նա ցած ձայնով,—Պետրօ-բէյի մօտ թիւրք զինուորիներ կան, ինձ տուն չեն թողնում: Ո՛հ, մօրեղբայր, Եանիին վատ կը լինի: Ի՞նչ անենք:

—Լաւ չէ: Նստիր, Միտսոս, մտածենք:

Անցաւ հինգ բոլկէ, և Ներկողայոսն առաջինն ընդհատեց յռութիւնը:

—Ես գիտեմ, թէ ինչ է պատահել,—ասաց նա.—այդ մարդիկը եկել են Մահմէդ-Սալիկի կողմից Պետրօ-բէյին ձերբակալելու: Ես նրանց ձեռքումն է, որովհետև եթէ չը հնազանդուի, կարող են Եանիից վրէժխնդիր լինել: Ահա թէ մենք ինչ պէտք է անենք. հարկաւոր է որքան կարելի է շուտ ազատել Եանիին:

Տրիպոլիսից, իսկ Պետրո-բէյին ճանապարհից, որովհետեւ նրան հաւանականաբար կը տանեն Մահմէդ-Սալիկի մօտ: Բայց ինչպէս անենք: Ապա, Միտսոս, մի եւք մտածիր այս դժուար գրութիւնից դուրս գալու: Բացի դրանից հարկաւոր է Մաւրոմիլիալի բոլոր ազգականներին նախազգուշացնել պատահածի մասին և այն, թէ Պետրո-բէյին չէ կարելի ազատել, քանի դեռ Եանին Տրիպոլիսումն է, որովհետեւ դրա համար նա կարող է կեանքից զրկուել: Իսկ ինչ վերաբերում է ինձ, ես ուղղակի անձնատուր կը լինեմ թիւրքերի ձեռքը:

— Ինչո՞ւ համար:

— Որովհետեւ երկու հոգուն աւելի հեշտ է փախչել, քան թէ մէկին, և մեզ երկսիս ձերբակալելով, թիւրքերը չեն շտապիլ դէպի Տրիպոլիս: Հակառակ դէպքում նրանք կը կարծեն, թէ ես կը գնամ Եանիին ազատելու: Այո՛, դա գեղեցիկ միտք է, բայց դրա յաջողութեան համար բոլոր ազգականները պէտք է չը չարժուեն տեղերից:

— Ուրեմն ես կը շտապեմ Եանիին ազատելու:

— Որքան կարելի է շուտ: Ո՞րտեղ է ձիդ:

— Պետրո-բէյի տանն է:

— Ուրեմն գնա Դիմիտրիոսի մօտ և վեր առ նրա ձին ու ճանապարհ ընկիր, ոչ մի բռնութիւն չկայ: Հարկաւոր չէ: Սպասիր, իսկ որտեղ պէտք է թաղնուէք Եանիի հետ նրա ազատուելուց յետոյ: Դուք Տրիպոլիսից պէտք է փախչէք գիշերը և լեռների վրայով դիմէք ուղղակի դէպի Արկադիայի վերին դաշտավայրը, որտեղ Միգալոպոլիսն է: Այնտեղից անցկացէք Տայգետը և գնացէք մինչև Պոդոլիդո, որտեղից դու նայում էիր Բասսէի փարոսին: Մենք այնտեղ կը սպասենք ձեզ: Այժմ ես կը չըջնամ ամբողջ գիւղը և կը յայտնեմ պատահածն ու կ'ստեմ, որ նրանք Տայգետում միանան մեզ հետ, իսկ յետոյ անձնատուր կը լինեմ թիւրքերի ձեռքը: Դէ՛հ, գնա, Միտսոս և յիշիր, որ Եանիի բաղժը քո ձեռքումն է:

— Նրանք բաժանուեցին: Նիկողայոսը նախազգուշացրեց ազգականներին և սուրհանդակներ ուղարկեց բոլոր չըջակայ գիւղերը յայտնելու գումարման տեղը և ասելու, թէ կռիւր Կալամատայի պաշարումից կը սկսուի վերջացնելով այդ՝ նա գիւմեց դէպի Պետրո-բէյի տունը:

— Եսասկ, — արտասանեց զինուորը՝ տեսնելով նրան:

— Դու չը գիտես, թէ ում հետ ես խօսում, — հպարտութեամբ ասաց Նիկողայոսը. — ես Նիկողայոս Վիդալիսն եմ, որի մասին երեի լսած կը լինես:

Զինուորն ատրճանակն ուղղեց դէպի նա և բարձրաձայն գոչեց.

—Տեղիցդ չը շարժուես, եթէ ոչ՝ կը խփեմ: Է՛ր, այստեղ արիք,—աւելացրեց նա,—ես բռնեցի Նիկողայոս Վիդայիսին:

Նիկողայոսը չ'ուզեց ընդդիմութիւն ցոյց տալ և գնդակահար լինել, ուստի դիւրքը չը փոխեց, իսկ տանից դուրս վազեց աւագ զինուորը:

—Դուք իրաւունք ունէք այսպէս վարուելու,—հարցրեց Նիկողայոսը,—եթէ ոչ՝ կը տուժէք այս կամայականութեան համար:

—Մենք այս բանն անում ենք Տրիպօլիի նահանգապետի հրամանով. նա հրամայել է մեզ ձերբակալել քեզ և Պետրօ-բէյին ու Տրիպօլիս տանել:

Բոլոր ժամանակ նրանք թիւրքերէն էին խօսում, բայց այստեղ յանկարծ Նիկողայոսը հարցրեց յունարէն.

—Ինչո՞ւ եմ ձերբակալուած ես:

—Յունարէն չեմ հասկանում,—պատասխանեց զինուորը:

—«Եւ փառք Աստուծոյ»,—մտածեց Նիկողայոսն ու իր հարցը կրկնեց թիւրքերէն:

—Սուլթանի ծայրագոյն իշխանութեան և Տրիպօլիի նրա ներկայացուցիչ Մահմէդ-Սալիկի դէմ դաւադրութիւն կազմելու համար:

Նիկողայոսը ծիծաղեց:

—Դա լուրջ բան է: Կարող ենք տունը մտնել, և եթէ ես ձեր գերին եմ, ուրեմն անա՛ առէք ատրճանակս ու դանակս... Բայց ես ձեզ խորհուրդ եմ տալիս գալ իմ ետեից, ապա թէ ոչ եթէ Պետրօ-բէյի ազգականները լսեն, թէ գործն ինչումն է, ձեզ համար լաւ չի լինել: Ինձ վրայ բարդուած ամբաստանութիւնը սուտ է, բայց ես չէի ցանկանալ, որ ձեր և ազգականներս արիւնը թափուէր:

Զինուորները լսեցին նրան և ներս քաշեցին ձիերը:

Նիկողայոսի ձայնը լսելով՝ Պետրօ-բէյն ուրախացաւ: Այդ ի հարկէ՝ նշանակում էր, որ նա մի միջոց էր գտել այս դժուար կացութիւնից դուրս գալու և Եանիին ազատելու համար: Նա հարցական կերպով նայեց Նիկողայոսին և յետոյ ժպտաց: Պետրօ-բէյը հասկացաւ, որ ամեն ինչ յաջողակ է, և Միտսոն ուղևորուել է Եանիին ազատելու:

Նիկողայոսը նստեց և շարունակում էր զրոյց անել զինուորներին հետ:

—Այս թիւրիմացութիւնը բաւական պարզ է,—ասաց նա,

—բայց ես չառ ուրախ եմ նորին գերազանցութեանը տեսնել Տրիպոլսում, ուր ես մինչև այժմ չեմ կարողացել գնալ:

—Նորին գերազանցութիւնը նոյնպէս ուրախութեամբ կ'ընդունէ ձեզ,—ասաց զինուորներէջ մէկը ժպտալով.—ձեզ յայտնի է, որ անցեալ շաբթու մարդ էր ուղարկել ձեր ետեից, բայց Պետրո-բէյը պատասխանել էր, թէ դուք անյայտացել էք, և թէ ինքը որոնում է իր անիծեալ ազգականին:

—Մեր մէջ մի փոքրիկ կոխ էր ծագել, բայց մենք վաղուց արդէն հաշտուել ենք, այնպէս չէ, Պետրո-բէյ,—ասաց Նիկողայոսը և աւելացրեց յունարէն.—փառք Աստուծոյ, սրանք ոչ մի յունարէն խօսք չեն հասկանում:

Պետրո-բէյը զլուխը թափահարեց:

—Մենք վաղն առաւօտ շատ կանուխ ճանապարհ կ'ընկնենք,—ասաց նա.—իսկ այժմ ընթրելու ժամանակ է: Խնդրում եմ ձեզ նստել այժմ: Ներեցէք վատ հիւրասիրութեանս համար, մենք չը գիտէինք, թէ բաղդ կ'ունենանք ձեզ նման հիւրերի այցելութեանն արժանանալ:

Այս խօսքերի վրայ նա ծափ տուաւ, և ծառան ներս մտաւ սենեակը. սա Եանիին հասակակից մի պատանի էր, որին որբ մնալուց յետոյ Պետրո-բէյը իր մօտ էր վերցրել: Կոստանդինը թէ ծառայ էր և թէ Եանիի ընկերը, որին նա չափազանց սիրում էր:

—Ընթրիք բեր,—ասաց Պետրո-բէյը յունարէն,—ականջդ սուր պահիր:

Պատանին ընթրիք բերաւ, և թիւրքերն սկսեցին սիրով ուտել-խմել: Ծարունակ յոյների մէջ չըջելով, նրանք վարժուել էին գինուն և մեծ բաւականութեամբ վրայ պրծան: Նիկողայոսը թիւրքերէն քիչ էր խօսում և այն պատրուակով, թէ Պետրո-բէյն այդ լեզուին այնքան ծանօթ չէ, նա յունարէն էր խօսում, իսկ Նիկողայոսը թարգմանում էր նրա խօսքերը: Այսպիսով նրանք կարող էին թիւրքերի մօտ առանց որևէ կասկած զարթեցնելու հաղորդել միմեանց, ինչ որ կամենային:

Նիկողայոսը հաղորդեց Պետրո-բէյին, թէ Միտոսը գընացել է արդէն Եանիին փախցնելու գործով: Նրանք պէտք է ճանապարհ ընկնէին հետեւալ առաւօտ, իսկ որովհետև Միտոսը նրանցից տասներկու ժամ առաջ էր գնացել, ուստի հարկաւոր էր առաջին իջնանած տեղում բաղդերը փորձել: Այդ բանն աւելի ևս յարմար էր նրանով, որ նրանք դեռ իրանց ազգականների մէջ էին գտնւում, և հարկաւոր եղած դէպքում այս վերջինները կարող էին օգնել նրանց փախչելու: Նիկողայոսը մի շատ հասարակ ծրագիր առաջարկեց, որը նրան արդէն մի ան-

գամ բոլորովին յաջողուել էր: Պատանի Կոստանդինը ծառաների հետ պէտք է ուղեկցէր նրանց առաջին իջևանում ճաշ պատրաստելու համար և այնտեղ, մինչդեռ թիւրքերն իրանց քաղցն ու ծարաւը յագեցնելով զբաղուած կը լինէին, նա պարտաւոր էր մի որեւէ պատրուակով հեռանալ, կտրատել թիւրքերի թամբերի կապերն ու տուն վերադառնալ: Մի քանի րոպէ սպասելուց յետոյ Պետրո-բէյն ու Նիկողայոսը կը ցատկէին իրանց ձիերի վրայ և կ'անհետանային ապշած թիւրքերի աչքից, որոնք հնարաւորութիւն չէին ունենալ հետամուտ լինելու նրանց:

Թիւրքերի ուշադրութիւնը չը գրաւելու համար Նիկողայոսն այս բոլորը Պետրո-բէյին ու Կոստանդինին յայտնեց դատարկ նախադասութիւնների հետ խառն, և համոզուելու համար, թէ արդեօք ծառան հասկացաւ, Պետրո-բէյն ասաց.

— Եթէ հասկացար, Կոստանդին, ինձ համար մի բաժակ ջուր բեր, իսկ եթէ ոչ, Նիկողայոսին գինի տուր:

Կոստանդինն իսկոյն տանտիրոջ բաժակը ջրով լցրեց և և դուրս գնաց սենեակից:

Վերջացնելով այդ, Նիկողայոսն սկսեց զինուորների հետ խօսել: Նա ցանկութիւն յայտնեց, որ հետևեալ առաւօտ որքան կարելի է շուտ ձանապարհ ընկնեն, որովհետև վախենում էր, թէ Մաւրոմիթալիի ազգականները տեսնելով, որ Պետրո-բէյին տանում են, կը յարձակուեն նրանց վրայ, իսկ միւս կողմից ցանկանում էր շուտով տեսնել Մահմէդ-Սալիկին և պարզել թիւրիմացութիւնը: Նրանք համաձայնուեցին և ասային, որ եթէ Պետրո-բէյն ու Նիկողայոսը իրանց հետ գէնք չեն վերցնիլ, այն ժամանակ բոլորը տուրխտների նման կը գնան, մանաւանդ որ նրանց լաւ վարմունքի համար երաշխաւոր է Տրիպոլսում իբրև պատանդ նստած Եանին:

Թէպէտ հետևեալ առաւօտ նրանք այնքան էլ վաղ դուրս չ'եկան գիւղից, բայց Նիկողայոսի խորհրդով բոլոր ընակիչները թագնուել էին, այնուամենայնիւ իրանց պահուած տեղերից նրանք ժպտաղէմ նայում էին այդ հանդիսաւոր գնացքին, նախապէս ուրախանալով Նիկողայոսի յաջող ռազմադիտութեան վրայ, որի նախագիծը նախընթաց օրը հիացրել էր բոլորին: Առաջից գնում էր զինուորներից մէկը, նրա ետևից կամաց-կամաց ընթանում էին Նիկողայոսն ու Պետրո-բէյը, միւս զինուորները կողքերին, իսկ բոլորից յետոյ պաշարը ձեռքին հետևում էր Կոստանդինը: Նիկողայոսն անդադար խօսում էր և իր հետաքրքիր զրոյցներով զբաղեցնում թիւրքերին. այսպիսով գործն սքանչելի կերպով առաջ էր գնում:

Երեք ժամ յետոյ նրանք հասան մի նկարագեղ, ստուերա-

շատ ծառաստանի, որտեղով մի արագավազ առուակ էր հոսում: Պետրո-բէյն առաջարկեց կանգ առնել այդտեղ ճաշելու: Թիւրքերը հաճութեամբ իրանց համաձայնութիւնը յայտնեցին, և Կոստանդինն շտապով ամեն ինչ պատրաստեց այնպէս, ինչպէս որ իրան պատուիրուած էր: Ճաշի վերջին նա հեռացաւ ծառերի ետեւը և արագութեամբ կատարելով Թիւրքերի թամբերի վերաբերմամբ իրան տրուած յանձնարարութիւնը, իսկոյն հեռացաւ:

Երկար ուտում-խմում էին մեր ճանապարհորդները, մինչև վերջապէս Նիկողայոսը նկատեց, որ արեգակն արդէն ցած է լիջել, ուստի և և թէ ցանկանում էին գիշերը Տրիպոլիս հասնել, ժամանակ է ճանապարհ ընկնելու: Զինուորները համաձայնուեցին, բայց ակամայ, որովհետև նրանք հարկաւոր եղածից աւելի էին խմել: Նիկողայոսն ու Պետրո-բէյը նրանց ետեւից դիմեցին դէպի ձիերը: Այդ միջոցին դրանցից առաջինը ուրախութեամբ նկատեց, որ Կոստանդինը քանդել էր նաև զինուորսների հրացանների կայծակաքարերը:

— Դէհ, չնու, — բացադանչեց նա դառնալով իր ընկերին: Նրանք շտապով ցատկեցին ձիերի վրայ և արշաւեցին դէպի անտառը, որ ձգւում էր մինչև Տալգետի ստորոտը: Նրանց ետեւից զարմացական բացադանչութիւններ հնչուեցին, և փախչողները լսեցին, թէ ինչպէս զինուորսների հրացաններից դուրս թռան նրանց կայծակաքարերը:

Դրան հետեւեց մի ծիծաղելի տեսարան: Երկու զինուոր թռան ձիերի վրայ, բայց մի քանի քայլ անելով, իրանց թամբերի հետ գլորուեցին դետին, իսկ երրորդը ոտքը ասպանդակի մէջ գնելով, կանգնած մնաց իր անթամբ ձիու առաջ:

Կէս ժամից աւելի դորձ դրուեց թամբերը կարգի բերելու վրայ և այն էլ միայն երկուսը կարելի եղաւ շինել: Նրանց տէրերը ձի նստեցին և արշաւեցին — մէկը փախչողների ետեւից, իսկ միւսը դէպի Տրիպոլիս: Բայց երրորդն սկսեց ոտքով գնալ, մի ձեռքը թամբն առած, իսկ միւսով բռնած ձիու սանձը:

Փախչողների ետեւից գնացող Թիւրքը շուտով դիւղ հասաւ, ուր ժողովուած էր Մաւրոմիսալիների քաջ տոհմը, որը գնդակների շաշիւնով դիմաւորեց Թիւրքին: Նա կանգ առաւ և մի հայեացք դրեց ամրոխի վրայ, բայց այդ արդէն բաւական էր Նիկողայոսին ու Պետրո-բէյին այնտեղ տեսնելու համար. սրանք հեռուից քաղաքավարութեամբ բարևում էին նրան: Զինուորը ետ դարձրեց ձիու գլուխը և շտապով արշաւեց:

VII

Պանիցայից մինչև Հիփիոմ երկու օրուայ կամ երեք գիշերուայ ճանապարհ էր, հաշւելով օրը 12 ժամ, իսկ գիշերը ութը, բայց Միտսոսը երեկոյեան ժամը 10-ին դուրս գալով, իր ճանապարհորդութեան նպատակակէտին հասաւ քսան ժամուայ մէջ, այսինքն երկրորդ օրուայ արեւածագին: Իսկ նոյն օրուայ արեւմտին նա դառնում էր մի լեռնային սնցքում, այն դաշտավայրի վերեւ, որտեղ Տրիպոլիսն էր. նա հաշւում էր արեւածագից երկու ժամ առաջ հասնել այդ քաղաքը, որպէսզի մինչև բնակիչների արթնանալը բաւական ժամանակ ունենար Նանիի հետ փախչելու համար: Զիւռց վայր ցատկելով, նա թողեց, որ մի քիչ հանգստանայ, իսկ ինքը երկիւղ կրելով, թէ մի-գուցէ յոգնածութիւնից քնի, չը նստեց, այլ սև հացի մի կըտոր կրծելով և Հիփիոմից վերցրած թթուած գինին քիչ-քիչ խմելով՝ կամաց-կամաց ետ ու առաջ էր անում: Վերջացնելով իր աղքատիկ ճաշը, նա սկսեց ծխել, որովհետև ծխախոտի ծուխը ամենալաւ միջոցն է քնի դէմ:

Վերջապէս երբ ձին բաւական հանգստացաւ, նա ճանապարհ ընկաւ: Գիշերը մութն էր, և ձին մի քանի քայլ անելով՝ սայթաքեց ու ընկաւ քարերի կոյտի վրայ, իր հետ տապալելով և Միտսոսին: Նրա ոչ մի տեղը չը վնասուեց, և շտապով վեր թռաւ, սակայն՝ խեղճ ձին մի շատ խոր վէրք էր ստացել:

—Ո՛վ սուրբ Կոյս,—բացագանչեց Միտսոսը յուսահատուած,—ինչ անեմ այժմ:

Մինչև արեւածագը դեռ չորս ժամ կար, բայց Տրիպոլիս հասնելու համար հարկաւոր էր երկու ժամ, իսկ այժմ արեւն աշաղխ և վիրաւորուած ձիով անկարելի է այդ անել: Հարկն ստիպում էր ոտքով գնալ, չը նայելով յոգնածութեանն ու քնահատութեանը: Բայց որ գլխաւորն է, նրա համար մեծ ցաւ էր թողնել իր ձին երկար տանջանքներից յետոյ սատկելու այս ամալի տեղում: Ուստի նա որոշեց իսկոյն վերջ տալ նրա կեանքին և ատրճանակը հանելով՝ գնդակահար արաւ նրան: Երբ խեղճ կենդանին ձգուեց գետնին, Միտսոսն արտասուքն աչքերին ոտքով ճանապարհ ընկաւ դէպի Տրիպոլիս:

Ինչպէս էր անցնում ժամանակը, նա չէր զգում, այլ անդիտակցաբար, առանց կանգ առնելու գնում էր առաջ: Միայն ժամանակ առ ժամանակ նա մի անտանելի ցաւ էր զգում ծընկների վրայ սուր քարին ընկնելուց և յիշում իր խեղճ ձին: Վերջապէս նա անսպասելի կերպով աչքերը լայն բաց արաւ: Ա-

բևեռում երկինքը վարդի գոյն էր ստացել, և մի քանի բոպէ անցած՝ հարաւային երկրներին յատուկ արագութեամբ լեռների կառարին երևաց արեգակը՝ իր ճառագայթները սփռելով Տրիպօլի վրայ, որը դեռ մի մղոն հեռու էր նրանից:

Միտսոսը քարացաւ: Նա ուշացել էր: Յերեկը նա չէր կարող նահանգապետի տունը մտնել, իսկ երեկոյեան Պանիցայից զինուորները կը գային:

— Եանի, Եանի... — բացագանչեց նա հեկեկալով և ձեռները ծնկներին խփելով:

Նա փոռեց գետնին, որը փայլիլում էր գիշերուայ ցըրտից: Նրա մէջ դեռ այնքան գիտակցութիւն կար, որ թաթերի վրայ սողաց մինչև ճանապարհի երկու կողմը բուսած թփերը և մանկական խորունկ քնով քնեց այնտեղ:

Կէսօրն արդէն վաղուց անցել էր, երբ նա բաց արաւ աչքերը: Քունն ամբապնդել էր նրա ոյժերը, և նա իրան ֆիզիքապէս ու բարոյապէս բոլորովին թարմ էր զգում: Երիտասարդը նստեց և սկսեց իր դրութեան վրայ մտածել: Թէպէտ զինուորները պէտք է լուսով Տրիպօլիս հասնէին, բայց և ինքն էլ անպատճառ պարտաւոր էր գնալ այնտեղ, և հէնց որ զինուորները երևային, փորձ փորձէր մի ուրիշ ճանապարհով ձեռք գցել Եանիին: Նա վեր կացաւ, շտապով մտաւ քաղաք, մի ինչ որ հիւրանոցում ճաշեց և յետոյ հեռուից դիտելով նահանգապետի տունը՝ վերադարձաւ դէպի գլխաւոր ճանապարհը և սկսեց զինուորներին սպասել: Բայց ժամերն անցնում էին իրար ետեից, իսկ նրանք դեռ չէին երևում: Վերջապէս մոլթն ընկաւ, և Միտսոսն ուրախ սրտով շունչ քաշեց:

Նա շտապով դարձաւ դէպի քաղաքային հրապարակը, որտեղ անկիւններում արդէն ձէթի լապտերներն էին փայլիլում: Այն փողոցներում, որի վրայ գտնւում էր Եանիին բանտարկած տան հարևան պարիսպը, մի սրճարան կար, և Միտսոսն ստիպուած էր սպասել, մինչև կը փակէին այն: Այն ժամանակ նա եռանդուն կերպով սկսեց իր գործը: Յած պարսպի վրայ մազլցելն ու այնտեղից նահանգապետի տան կտուրը բարձրանալը դժուար բան չէր, բայց կտրի վրայով ստիպուած եղաւ սողալ, որ պահապանների ուշադրութիւնը իր վրայ չը դարձնէ: Նա արդէն հասել էր կտրի այն տեղին, որի տակ նրա կարծիքով ընկած էր Եանիի սենեակը, և կամենում էր իջնել պատըշամբը, երբ յանկարծ մի ինչ որ բան շարժուեց նրա տակ: Բարակ կտուրը, որ մինչև տախտակները կղմինդրներով էր պատած, ճայթեց նրա ծանրութեան տակ, և Միտսոսը ջարդու-

փշուր եղած կղմինդրների հետ զլորուեց մի սենեակ, որը բարեազդարար, ինչպէս յայտնուեց, Եանիի բանտն էր:

—Այդ դու ես, Միտսոս,—հնչեց ծանօթ ձայնը,—կտրիր չուտով պարանը:

Եանիի թևերը կապուած էին մէջքին, և Միտսոսը գօտիկց դանակը հանելով՝ պարանը կտրեց: Բայց այդ իսկ րոպէին դուռը բացուեց և բանտապահը երեսց շեմքին: Միտսոսը յարձակուեց նրա վրայ և տապալեց գետնին, իսկ Եանին մի հաստ վզնոցով նրա բերանը կապեց:

—Պարանը տուր,—ասաց Միտսոսը և շտապով կապեց իր զոհի ոտներն ու ձեռները:

—Իսկոյն դռնապանն էլ կը դայ,—ասաց Եանին,—դուրս փակիր:

Աւելի ապահով լինելու համար նրանք դրան և պատուհանի ետեր դէմ դրին սենեակի մէջ եղած բոլոր կարասիները: Յետոյ Միտսոսը բարձրացաւ սեղանի վրայ և կտրի ծակից դուրս եկաւ. այնտեղ նա պառկեց փորի վրայ և ձեռները մեկնելով՝ Եանիին էլ քաշեց:

—Ես ճշմարիտ էի ասում,—ասաց նա հրած ձայնով.—դու շատ հաստացել ու այնպէս ծանրացել ես:

Կտրից դժուար չէր իջնել դէպի պարիսպը, իսկ այնտեղից էլ փողոցը, որ այժմ բոլորովին ամայի էր: Բայց անմիաս քաղաքի դռներին հասնելով՝ սարսափահար նկատեցին, որ նրանք փակ են, և այնտեղ պահապան է կանգնած:

Այս դժուարութիւնից էլ նրանց Եանիի խորամանկութիւնը և Միտսոսի ոյժն ազատեց:

—Գիտես ինչ,—չչնջաց առաջինը.—նա քեզ քաղաքից ուշ վերադարձող վաճառականի տեղ ընդունելով՝ դուռը կը բանայ: Դու բռնիր նրա կոկորդից և հրի դռնից դուրս, իսկ ես դրան բանալին կը հանեմ և կը գամ ձեր ետևից:

Միտսոսը չը հասկացաւ, թէ Եանին ինչու համար պէտք է վերցնէր բանալին, բայց հնազանդուեց:

Նա մօտեցաւ պահապանին և խնդրեց բաց անել դուռը, իսկ Եանին թաղնուեց մի տան ետև:

—Բազարից ես գալիս,—հարցրեց պահապանը:

—Այո և գնում եմ տուն, Տանա,—պատասխանեց Միտսոսը՝ հարևան գիւղի անունը տալով:

Պահապանը բանալին հանեց և բաց արաւ դուռը, իսկ Միտսոսն այդ իսկ րոպէին բռնեց նրան և սպառնալով սպանել, եթէ ձայն հանէ, պարսպից դուրս քաշեց: Իր կոկորդը երիտասարդի զօրեղ ձեռների մէջ զգալով՝ թիւրքը ոչ մի ձայն

չ'արձակեց: Այդ միջոցին Եանին փականքից հանեց բանալին և շտապեց նրանց ետևից:

— Հեռու գցիր դրան, — ասաց նա, վազելով ընկերի մօտ: Միտսոսն իսկոյն դէպի ճանապարհը շարունակեց թիւրքին, որը բարեբաղդաբար մի շատ կարճահասակ մարդ էր:

Մինչդեռ թիւրքը պառկած՝ մարգարէին էր օգնութեան կանչում, Եանին փակեց դռները և բանալին գցեց թիւրքի մէջ:

Ներտասարդները յաղթական կերպով նայեցին միմիանց և բարձրաձայն ծիծաղեցին: Իրաւ, տեսարանը շատ ծիծաղաշարժ էր: Բայց ժամանակ կորցնելն անկարելի էր:

— Գնանք, Եանի, — բացազանչեց Միտսոսը. — մեզ այստեղ մնալ չէ կարելի: Նախ գնանք ճանապարհով և քայլներս շտապեցնենք: Մենք դեռ ժամանակ կ'ունենանք խօսելու:

Երկու ժամ նրանք շտապով առաջ էին գնում, յաճախ մինչև անգամ վազում էին, թէպէտ իսկապէս մի ամիս փակուած մնալուց՝ Եանին բաւական հաստացել էր: Վերջապէս նրանք հասան Տրիպօլիսի Մեգալօպօլիսի բաժանող լեռների մէջ գտնուող նեղ հովտի ծայրին շինուած մի փոքրիկ հիւրանոցի, որը Միտսոսի հօր ընկերներից մէկին էր պատկանում: Նրա պատահաններից լոյս էր երևում, երկու ընկերները դուռը բացելուց:

Հիւրանոցի տէրը, որի անունն Անաստաս էր, ուրախութեամբ ընդունեց Միտսոսին, որը պատմեց նրան իրանց փախուստը և խնդրեց, որ եթէ Տրիպօլիսից թիւրքեր գան, ասէ նրանց, թէ փախստականները Մեգալօպօլիսի ճանապարհով գրնացին:

— Մենք այնտեղ չենք գնում, — աւելացրեց Եանին, — նրանց սուտ ճանապարհ ցոյց տալով՝ ժամանակ կը վաստակենք:

Այդ բանը շատ զուարճալի երևաց Անաստասին, և նա ուրախ-ուրախ ծիծաղեց: Բայց հասկանալով որ չէր կարելի ոչ մի բոպէ կորցնել, նա շտապով հաց ու միս դրաւ սեղանին:

Ոտքի վրայ իրանց քաղցը յագեցնելով և ոյժերն ամրապնդելով՝ ընկերներն առաջ վազեցին զառիվայր շաւղով, որը տանում էր դէպի Տայգետ: Ամբողջ գիշերը ոչ մի բոպէ կանգ չ'առան նրանք և արեւածագին արդէն Տայգետի ստորոտի մօտ էին:

Թէպէտ մինչև տեսակցութեան տեղը դեռ մի օրուայ ճանապարհ էլ ունէին կտրելու, բայց և այնպէս՝ Եանին ասաց, որ այլևս ոյժ չ'ունի մի քայլ անգամ անելու: Նրա աչքերը քնահատուած թիւնից խփում, և ոտները քաշում էին: Միտսոսը պէտք է հաշտուէր կարիքի հետ և յայտնեց, որ ամբողջ օրը կը

պառկեն թփերի մէջ, իսկ գիշերը կը շարունակեն իրանց ճանապարհը:

—Շատ գեղեցիկ,—պատասխանեց Եանին,—նախ թոյլ տուր ինձ քնելու, յետոյ կը խօսենք, որքան կամենաս:

Նա փռուեց գետնին և մի բոպէից յետոյ արդէն քնած էր: Միտսոսն էլ չուտով հետեց նրա օրինակին, բայց առաջ ինքը զարթնեց: Արեգակի դիրքին նայելով՝ երևում էր, որ կէսօրը նոր էր անցել, և նա Եանինն չը զարթեցնելու համար կամացուկ վեր կենալով՝ դնաց ջուր գտնելու: Ո՛չ այնքան հեռու գտնուեց մի առուակ: Երբ Միտսոսը վերադարձաւ, Եանին արդէն վեր էր կացել: Նրանք կերան Անաստասի տուած հացն ու միսը, իսկ յետոյ Եանին ասաց, թէ ժամանակ է խօսելու:

—Միտսոս, դու սկսիր և պատմիր ինձ այն բոլորը, ինչ որ պատահել է քեզ,—աւելացրեց նա:

—Առաջին գիշերը,—պատասխանեց Միտսոսը,—ես ուղղակի ճանապարհ ընկալ դէպի Նաւպլիա և այնտեղ հասայ կէսգիշերին մօտ, իսկ հետեակ օրը դուրս եկայ այնտեղից:

—Հետեակ օրը,—բացադանչեց Եանին,—այդպէս ես սիրում ուրեմն Զիւլէյմային է՝, ինչպէս է նա:

—Այդ իմ գործն է,—ասաց Միտսոսը՝ յօնքերը կիտելով.—աւելի լաւ է ուրիշ բանի մասին խօսենք: Հետեակ օրը...

—Դու չը տեսար Զիւլէյմային,—ընդհատեց նրան Եանին:

—Չը տեսայ:

—Ինչո՞ւ չը սպասեցիր մինչև գիշեր և մակոյցկով նրա մօտ չը գնացիր:

—Որովհետև Նիկողայոսն ինձ ուղարկեց գործով:

Եանին ուշի-ուշով նայեց ընկերին և ձեռքը դնելով նրա ուսի վրայ՝ սիրալիւր կերպով ասաց.

—Սիրելի, սիրելի՛ Միտսոս, բոլորը հասկանում եմ: Դու հետեակ օրը ճանապարհ ես ընկել ոչ թէ Նիկողայոսի հրամանով, այլ որքան կարելի էր ինձ չուտ ազատելու համար տուածդ երգման զօրութեամբ: Բայց ես վախեցնում եմ, որ դու ինձ ատելիս լինես:

—Դատարկ բան է, Եանի—ժպտալով պատասխանեց Միտսոսը:

—Երգումն անկարելի է չը պահել, և բայցի դրանից՝ ինչ կը լինէր իմ գրութիւնը, եթէ ես ուշ հասնէի Տրիպօլիս, իսկ չէ որ հագու վրայ հասայ: Ի՞նչ կը տեսնէի ես Տրիպօլիսում, եթէ ոչ թէ երեկ, այլ այսօր գիշեր հասնէի այնտեղ:

—Ես քեզ յետոյ կ'ասեմ այդ: Իսկ այժմ շարունակիր պատմութիւնդ:

Միտստը պատմեց իր արկածները մինչև ղինուորների ձևոյի փախչելը:

—Դրա վերջը մենք Նիկողայոս մօրեղբորիցս կամ քո հօրից կ'իմանանք, երբ Տալգետում կը տեսնուենք նրանց հետ,— աւելացրեց նա.— դէհ, այժմ հերթը քոնն է, պատմիր:

—Իմ պատմութիւնը երկար չէ, և, փառք Աստուծոյ—ըսկսեց Եանին,—մի թէ երկու շաբաթ ես խմում, ուտում և քընում էի: Այդ բոլոր ժամանակը երկու անգամ տեսայ Մահմէդ-Սալիկին. նա շատ քաղցրութեամբ հարցնում էր, թէ լաւ է արդեօք դրութիւնս, մի որևէ բանի կարօտութիւն զգում եմ: Ինձ հարկաւոր էր միայն ազատութիւն, մէկ էլ ցանկանում էի քեզ հետ տեսնուել, իսկ որովհետև նա չէր կարող ինձ ոչ առաջինը ապա և ոչ երկրորդը, ուստի պատասխանում էի, թէ ոչինչ կարօտութիւն չեմ զգում:

Յետոյ մի շաբթի չափ սկսեց չուտ-չուտ այցելել ինձ, հարցնում էր հօրս և ազգականներիս մասին, նմանապէս և այն, թէ Պանիցալում եղել է արդեօք Նիկողայոսը: Ես ի հարկէ՝ պատասխանում էի, թէ իմ ազգականները լաւ, խաղաղասէր մարդիկ են, հանգիստ աշխատում են դաշտում և գոհութիւն տալիս Աստծուն, որ իրանց տէրերը—թիւրքերը այնպէս բարի են և արդարամիտ դէպի իրանք. իսկ Նիկողայոսի մասին ասացի, թէ նրան փոքր հասակումս եմ տեսել միայն: Այդպէս անցնում էր ժամանակը, երբ յանկարծ սրանից հինգ օր առաջ ինձ մօտ եկաւ Մահմէդը և խորամանկ, դաժան դէմքով ասաց.

—Ուրեմն դու ասում ես, թէ քո ազգականները լաւ, խաղաղասէր մարդիկ են և գոհութիւն են տալիս Աստծուն, որ բարի, արդարամիտ տէրեր ունեն: Իսկ ինչ է, Եանի, դու էլ ես գովում նրանց այդ բանի համար:

Ես ոչինչ չը պատասխանեցի, որովհետև կարծում էի, թէ նա պատասխանի էլ չի սպասիլ, բայց Մահմէդը զայրացաւ և աչքերը փայլեցնելով՝ բացադանչեց.

—Պատասխանիր, թէ չէ կը հրամայեմ քերթել քո կաշին, չուն: Դուք բոլոր յոյներդ չներ էք, թէպէտ գեղեցիկ չներ: Բայց չներին պէտք է կապած պահել: Գոհութիւն տուր Աստծուն, որ քո տէրը բարի մարդ է և առանց ընդդիմանալու թոյլ տուր կապել ձեռներդ:

—Ինչո՞ւ, —հարցրի ես:

—Խոհեմ եղիր, եթէ ոչ կ'իրագործեմ սպառնալիքս,—գոչեց նա:

Ոչինչ չէր կարելի անել: Հարկադրուեցի ենթարկուել այդ ստորութեանը:

—Ա՛յ, այդպէս լաւ է,—ասաց Մահմէդը հանդատացած,
 երբ ձեռներս կապած տեսաւ.—մենք չուտով կը սովորեցնենք
 քեզ ազգականներիդ նման հնազանդ լինել: Դու չուտով կը
 տեսնես քո հօրը և Նիկողայոսին: Ես մարդ եմ ուզարկել նը-
 րանց ետևից: Եթէ նրանք դան այստեղ, այն ժամանակ լաւ,
 թէպէտ իսկապէս ինձ համար միևնոյնն է, ես չեմ վախենում
 հաչող շներից: Բայց եթէ նրանց այստեղ չը բերեն, այն ժամա-
 նակ հարկ կը լինի մտածել, թէ ինչ պէտք է անել քեզ: Ես
 այդ բանը դեռ ես չեմ որոշել,—ասաց նա՝ ուշադրութեամբ
 աչքերիս մէջ նայելով,—կարելի էր կախել քեզ, բայց դու չա-
 փաղանց գեղեցիկ տղայ ես, և ես աւելի կը ցանկանայի, որ դու
 ինձ ծառայէիր, օրինակ՝ վարդաջուր մատուցանէիր: Ես քեզ
 կապոյտ, արծաթով ասեղնադործած անթիւնոց, կարմիր անդրա-
 վարտիք և դեղին կօշիկներ կը հագցնէի. բայց թոյլ չէի տալ
 քեզ ոչ դանակ և ոչ ատրճանակ պահելու գօտկիդ ետևը: Չը
 նայելով որ դեռ ջահիլ ես, այնուամենայնիւ քեզ այդ բաները
 չէ կարելի հաւատալ, որովհետեւ կարող ես մի որևէ չար բան
 անել: Կարելի է և ներքինի դարձնել քեզ: Յամենայն դէպս դու
 իմ ծառան կը դառնաս, և ես քեզ համար բարի տէր կը լինեմ»:

Եանիի ձայնը կտրուեց, և նա լռեց սաստիկ յուզուած, բայց
 մի րոպէ յետոյ շարունակեց.

—Եւ ես պարտաւորուած էի լուռ լսել այս ամենը, ես,
 ազատ յոյնս, որ միշտ թքել եմ թիւրքերի վրայ: Բայց ես յի-
 շում էի քո երգումը, Միտոսոս, և գիտէի, որ դու ինձ կ'ազա-
 տես, ահա, թէ ինչու էի լուռ: Մահմէդը շարունակում էր
 արդէն իւրաքանչիւր օր այցելել ինձ և միշտ կրկնում էր.

—Ժամանակը մօտենում է, Եանի: Նրանք չուտով կը
 դան այստեղ:

Իսկ երեկ առաւօտ նա ասաց:

—Նրանք այսօր այստեղ կը լինեն:

—Իսկ ես այն ժամանակ մտածեցի. «Նշանակում է այ-
 սօր երեկոյ ես այստեղ չեմ լինիլ. Միտոսոսն ինձ կ'ազատէ մին-
 չև երեկոյ»։ Այդպէս էլ եղաւ: Ուրիշ ոչինչ չ'ուներ՝ պատմելու:
 Դու ինձ ազատեցիր, և ես կեանքովս ու պատւովս քեզ եմ
 պարտական,—աւելացրեց նա՝ ձեռները Միտոսոսին մեկնելով.—
 քեզ այնպէս սաստիկ եմ սիրում, որ երախտադիտութեան
 զգացմունքն այնքան էլ չէ ծանրանում սրտիս վրայ, բայց և
 այնպէս կը ցանկանայի քեզ համար զոհել աջ ձեռքս, կամ աջ
 աչքս:

Միտոսոսը բռնեց Եանիի ձեռները և յոյների սովորութեան
 համեմատ մի նոր երգում տուաւ:

—Թող ինձ համար ջուրն արտասուք դառնայ և հացը աղ, եթէ քեզ օգնութեան չը հասնեմ այն ժամանակ, երբ դու կարօտութիւն ունենաս, և չը սիրեմ նրան, որին դու սիրում ես, կամ չ'ատեմ նրան, որին ատում ես:

Արեգակն արդէն թեքւում էր դէպի արևմտեան լեռները, երբ նրանք կրկին ճանապարհ ընկան: Ո՛չ մէկը և ո՛չ միւսը երբէք այս կողմերում չէին եղած, բայց նրանք յոյս ունէին մի շաւիղ գտնել, որը Արկաղիայի դաշտավայրերից դէպի Լանգարդայի անցքի հարևան գիւղերից մէկը տանէր նրանց:

Քանի նրանք դէպի լեռներն էին բարձրանում, այնքան աւելի օդը թարմանում էր, և երիտասարդներն առոյգ և ուրախ էին քայլերը փոխում: Մինչև անգամ Միտսոսը ցաւ չէր գգում երկար ժամանակ Զիւլէյմայից բաժանուած լինելուն համար, որովհետև դրա շնորհիւ նա իր ընկերին ազատեց:

Կէսգիշերին մօտ նրանք կանգ առան հանգստանալու: Լուսնի արծաթագոյն լոյսի տակ նրանց գլխների վերը փայլում էին լեռների ձիւնապատ գագաթները, և Միտսոսը յիշելով՝ որ փարոսը նոյն իսկ ձեան գծի տակ էր գտնւում, որոշեց, որ այլևս հարկաւոր չէ վերի բարձրանալ:

Ոյժերը հաւաքելով, նրանք դարձան դէպի աջ և անընդհատ առաջ էին գնում, մինչև լեռների ետևից երևացին ծագող արեգակի առաջին ճառագայթները:

—Արդէն ցերեկ է,—ասաց Եանին,—նշանակում է մօտ ենք մեր նպատակին:

—Սյո՛, —պատասխանեց Միտսոսը,—հէնց այս է փարոսի տեղը: Բայց այն ո՞վ է:

Եւ նա ցոյց տուաւ մի բարձրահասակ մարդու, որը նրանց ընդառաջ էր վազում:

—Նրկողայոս մօրեղբայրս է այդ,—ուրախութեամբ բացադանչեց Միտսոսը,—ապա, ցոյց տանք նրան, որ մենք էլ կարող ենք վազել:

Նրկու բոպէից յետոյ նրանք երկուսն էլ Նրկողայոսի գլուխովն էին:

VIII

Յունաց բանակը, որը տեղաւորուած էր Տայգետի այս անմատչելի լանջի վրայ, լեռնագագաթին հիւսուած թռչունի բոյնի էր նմանում: Նա գտնւում էր ձիւնահալքից յորդացած մի լեռնային առուակի երկու կողմերում, որը զառիվայր խոռոչի միջով արագ հոսում էր դէպի Կալամատայի դաշտավայրը:

Նրանից հինգհարիւր քայլ հեռու, առանձնացած քարէ փոքրիկ հրապարակի վրայ, որը գլխաւոր լեռնաշղթայից մի նեղ կիրճով էր բաժանուած, բարձրանում էր փարոսը: Այդ տեղը Նիկողայոսն էր ընտրել, և նրա ընտրութիւնը շատ լաջող էր, որովհետեւ բանակը թագնուած էր լեռների մէջ և պաշտպանուած հիւսիսային քամուց. փարոսը կարող էր ծառայել իբրեւ զինուորական գլխաւոր վարչութեանը մի շատ մօտիկ գիտարան: Նրա ներքերը, հիւսիսային կողմում, սփռուած էր Արկադիայի դաշտավայրը, որի միջով քիչ առաջ անցնում էին Միտոսն ու Եանին. արևմտեան կողմում, որոշակի երևում էին Մեսսէնայի հովիտը իր գլխաւոր կենտրոնի—Կալամատայի հետ, իսկ հարաւում Մեսսէնայի և Սպարտայի մէջ Տայգետի լանտթեամբ գալարւում էր Լանգարդի լեռնային անցքը:

Բանակը չըջապատուած էր ցախերից շինուած ամուր ցանկապատով, իսկ ներսից նա բաղկանում էր փայտէ ձողերի վրայ ամրացրուած փոքրիկ խելզերից, որոնք հիւսուած էին սոճիների ճղներից և ծածկուած եղէգով: Կենտրոնում, առուակի մօտ կանգնած էր Պետրո-բէյի և Նիկողայոսի տնակը: Սա ոչնչով չէր տարբերւում միւսներից, միայն կտրին ծածանում էր սպիտակ և կապոյտ գոյներով մի դրօշակ, որի վրայ նկարուած էր յունական խաչը՝ թիւրքաց՝ կիսալուսինը պատուանդանի տակ: Քիչ հեռու, մի քանի ծառերի տակ երևում էր մի աւելի ևս հիմնաւոր շինութիւն, տախտակներով և թաղիքով ծածկուած. դա վառօդի, գործիքների և զէնքերի պահեստն էր:

Բանակի մէջ մեղուների փեթակի նման մեծ կենդանութիւն էր տիրում. այնտեղ շտապով դատարկւում էր Կալիփիայից և Յիմովայից հէնց նոր ստացուած վառօդի կարաւանը: Պետրո-բէյն անձամբ նայում էր, թէ ինչպէս են վառօդը կրում պահեստները: Ամեն կողմ երևում էին խարոյկներ, որոնց վրայ առաւօտեան հացկերոյթի համար սուրճ էին եփում, իսկ հեռւում պսպղում էին այն երիտասարդների կացիւնները, որոնք սոճիներ էին կտրատում բանակի զանազան պէտքերը հոգալու համար: Վերջին երկու գիշերուայ ընթացքում չըջկայ գիւղերից բաւականաչափ հայրենասէրներ էին եկել զէնքերով, պաշարով և մինչև անգամ ոչխարների ու այծերի հօտերով, որոնք արածում էին ներքեր, մի ձորակի մէջ: Բանակում արդէն երկու հարիւր մարդ կար, բայց երեք օրից յետոյ Պետրո-բէյը յոյս ունէր այդ թիւը հասցնել մինչև ութ հարիւրի: Ո՛չ այնքան հեռու, լերան լանջերի վրայ տեղաւորուած էին դարձեալ երեք բանակ, այնպէս որ սպառազինուած մարդկանց ընդհանուր թի-

ւը, որոնք առաջին իսկ հարկաւոր եղած դէպքում կարող էին Տայգետից իջնել դէպի Կալամատա, հասնում էր մինչև երեք հազարի: Նրանք բոլորը Լալօնիայի, Արգօլիդայի և հարաւային Արկադիայի բնակիչներ էին, իսկ Մեսսէնի մարդաշատ հովտից սպասւում էր դարձեալ երկու հազար հոգի: Հիւսիսային Յունաստանի հայրենասէրները նոյնպէս պէտք է ապաստամբէին Աքայում, հէնց որ փարոսների լոյսը երևար:

Բանակի մէջ խիստ կարգապահութիւն և կազմակերպութիւն էր տիրում: Երիտասարդների մի որոշ թիւ տեղաւորուած էր լերան գագաթին, հրաման ունենալով տեղեկութիւն տալ չրջակայքում նկատուող իւրաքանչիւր շարժման մասին և ուժով արգելել Մեսսէնայից դէպի Սպարտա գնացող ամեն մի թիւրքի, որովհետև երկիրը էին կրում, թէ հայրենասէրների հաւաքման մասին կարող էին լուր տանել Տրիպօլիս Իսկապէս նրանք ոչ թէ վախենում էին, թէ կարող էին տեղեկութիւն տալ բանակներ կազմակերպուելու մասին, որոնք ճանապարհի կողմից չէին երևում, այլ որովհետև չրջակայ գիւղերի բնակիչների նշանաւոր մասն իրանց ջորիներով ու հօտերով դուրս էին եկել. սակայն այս հանգամանքն էլ չէր կարող կասկած դարձնել, քանի որ սովորաբար ապրիլ ամսին գիւղացիները առժամանակ գնում էին լեռները ոչխարներն ու այծերը արածեցնելու հարուստ արօտատեղիներում և ածուխ պատրաստելու Յամենայն դէպս Պետրօ-բէյի, Նիկողայոսի և Շանիի փախուստը կարող էր թիւրքերին զանազան ենթադրութիւններ անելու տեղիք տալ, ուստի շատ կարևոր էր, որ Շալամատայից ոչ մի տեղեկութիւն չը հասցնէին Տրիպօլիս, թէ վտանգ է սպառնում այդ քաղաքին, որը վերջին շաբաթների ընթացքում թիւրքերն սկսել էին շտապով ամրացնել, ցանկանալով թիւրք ընտանիքների համար մի յուսալի ապաստարան դարձնել, եթէ յոյներն ապստամբեն:

Բանակի բոլոր մարդիկ, զէնքերը, ջորիները, ձիերն ու անասունները Պետրօ-բէյի հրամանի սակ էին զսնուում: Որովհետև նա Մաւրոմիսիականների բազմաթիւ սոհմի գլուխն էր, որի անդամներից էր գլխաւորապէս կազմուած բանակը գրաւող զօրաբաժինը, ուստի Նիկողայոսը օգտաւէտ համարեց նրան յանձնել բարձրագոյն իշխանութիւնը, իսկ ինքը, ինչպէս որ ասել էր վանահօրը, լիովին բաւականացաւ հայրենիքին ծառայելու պատուով: Պետրօ-բէյն ի չարը գործ չը դրաւ իր ազգականի այս ազնիւ արարքը և այն պայմանով միայն համաձայնուեց կատարել Նիկողայոսի ցանկութիւնը, որ առանց վերջնիս խորհրդի ոչինչ չի անիլ, և որ Նիկողայոսը միշտ պարտաւոր պէտք է

լինի ընդունել առաջնորդութիւնը, եթէ զօրքն այդ բանը ցանկանայ: Բացի դրանից նրան յանձնարարուեց հսկել պահապաններին և այն լրտեսներին վրայ, որոնց միջոցով բանակները յարաբերութիւն ունէին միմիանց հետ: Փարոսի պահապանները փոխելով, Նիկողայոսը երիտասարդների հետ գիմեց Պետրօ-բէյի մօտ: Նա զբաղուած էր ջորիների բեռներն ստանալով, բայց երբ որդուն տեսաւ, վազեց դէպի նա:

—Փառք Առտուծոյ,—բացագանչեց նա,—որ դու ազատուեցիր, բայց մենք վաղուց արդէն սպասում էինք ձեզ, ինչու ուշացաք: Օ՛, Միտսոս, որքան շնորհակալ եմ քեզանից օգնութեանդ համար: Այժմ Նիկողայոսի հետ զնացէ՛ք իմ բնակարանը: Հէնց որ գործս վերջացնեմ, ես էլ կը գամ, և մենք միասին կը նախաճաչենք:

Վառօդի ցած բերելը և տեղաւորելը Պետրօ-բէյի կարծիքով մեծ զգուշութիւն էր պահանջում: Դա ստացւում էր կողովներով, որոնք կապւում էին ջորիների երկու կողմերը և վերեւից ծածկւում ածուխով կամ ուրիշ որեւէ գիւղական բերքով: Այդ կողովները խնամքով տարւում էին մթերանոցը, իսկ այնտեղ վառօդը լցւում էր փաթրիկ շերտի մէջ, որոնք սովորական պատրոնտաշի մեծութիւն ունէին: Այդպիսի ութ հարիւր չիշ պատրաստուեցին, իւրաքանչիւր զինուորի համար մի հատ, իսկ դրանք լցնելուց յետոյ մնացած վառօդը պէտք է պահպանուէր փայտէ թեթև արկղների մէջ, որոնք ջորիներով տանելու համար կողովներից աւելի յարմար էին:

Ամբողջ օրը բանակն էին գալիս կամաւորների նորանոր խմբեր: 8 կամ 10 հոգուց բաղկացած, և լուրեր էին ստացւում միւս բանակներից, թէ այնտեղ էլ ոյժերն արագութեամբ աւելանում են: Ուրիշների թւում հայրենասէրների հետ միացան Նաւալլիայից և Արգոսեան դաշտավայրից եկած յիսուն հոգի, որոնց մէջ էին հայր Անդրէասն ու Կոստանդինը: Միտսոսը ազիւտ տանտ նշանակուեց Նիկողայոսի մօտ և այդ պատճառով Մաւրոմիխալիների բանակում մնաց, բայց սովորաբար մարդկանց որեւէ պաշտօն տալիս՝ հետևում էին աշխարհագրական պայմաններին, որովհետև Պետրօ-բէյը փորձով գիտէր, որ միմիանց մօտիկ մարդիկ միասին աւելի քաջութեամբ են կրուում: Իւրաքանչիւր բանակ կազմակերպուած էր Մաւրոմիխալիների բանակի ձևով, և նրանց առաջնորդները յօժարակամ հպատակւում էին Պետրօ-բէյի բարձր իշխանութեանը, որովհետև մինչև այժմ դեռ չէին սկսուել այն տարաձայնութիւնները, որոնք յետոյ այնքան վնաս հասցրին հայրենասէրներին: Բացի

դրանից հետեւի այլ^{*)} ժողովը իշխան Ալէքսանդր Իպսիլանտիի փախուստից յետոյ խստապէս հրամայել էր, որ հարաւային մասում գործերի կառավարութիւնը յանձնուի տեղական առաջնորդներից մէկին, ընդ նմին ուղղակի մատնացոյց էր եղել Պետրո-բէյը կամ Նիկողայոսի վրայ:

Անցաւ մի չարաթ, բանականները լցուեցին մարդկանցով: Պետրո-բէյն անհամբերութեամբ սպասում էր բոլոր նախապատրաստութիւնների աւարտմանը: Ձեռք առնուած նախադրուշութիւնների և բարեյաջող դիպուածի շնորհիւ դեռ ոչ մի ընդհարում տեղի չէր ունեցել թիւրքերի հետ, և ըստ երևոյթի կալամատան ոչինչ չէր կասկածուի: Երկու օր առաջ տեղեկութիւն եկաւ, թէ երկու թիւրքական զինուորական նաւ էին ուղարկուած այդ քաղաքը պաշտպանելու և նրա թիւրք բնակիչներին ազատելու համար, եթէ յոյներն ապստամբուեն, բայց չը նայելով որ առաւօտից մինչև երեկոյ փարոսից հըսկում էին ծովածոցի վրայ, այդ նաւերի հետքն էլ չէր երևում:

Վերջապէս ապրիլի 2-ի կէսօրին փարոսից մի տեղեկաբեր եկաւ բանակը և յայտնեց, թէ տասներկու հոգուց բաղկացած թիւրքերի մի փոքրիկ զօրախումբ ջորիների կարաւանով բարձրանում էր կալամատայի լեռնային անցքից:

— Կանգնեցնել նրանց. — կարգադրեց Պետրո-բէյը և քսան մարդ ուղարկեց փարոսը պահպանողներին օգնութեան, մի տասներկու հոգու էլ հրամայեց պատրաստ լինել առաջին իսկ հարկաւոր եղած դէպքում դարձեալ նոյն տեղը գնալու համար:

Բիշ ժամանակ անցաւ, և հրացանաձգութիւն լսուեց, իսկ յետոյ կէս ժամ անցած լուր եկաւ, թէ Պետրո-բէյի հրամանը կատարուած է, թիւրքերը ետ են մղուած:

Պետրո-բէյը վեր թռաւ սեղանի մօտից, որի վրայ ճաշում էր Նիկողայոսի հետ և աչքերը փայլեցնելով, բարձր ձայնով բացազանչեց.

— Վերջապէս հասաւ հնձի բոսկէն:

Ոչ մի վայրկեան չը կորցնելով, նա իսկոյն իր աղիւտանաւ նանիին ուղարկեց յայտնելու, որ արեգակի մայր մտնելուց մի ժամ յետոյ ամբողջ զօրքը պէտք է ճանապարհ ընկնի դէպի կալամատա: Ամեն կողմ եռանդուն նախապատրաստութիւններ սկսուեցին, սակայն չը նայելով ընդհանուր ոգևորութեանը, ոչ մի տեղ կարգն ու խիստ գիւցի պլինան չը խանդարուեցին: Ամեն բան կատարուում էր արագ, բայց ճիշտ ու կանոնաւոր

*) Մի ընկերութիւն, որ կազմուեց 1814 թ. Վիէնայում և նպատակ ունէր ազատել Յունաստանը թիւրքական լծից:

կերպով. ժամը չորսին բոլոր պատրաստութիւնները վերջացած, և ջորիններն իրեղէններով ու գործիքներով բեռնաւորուած էին:

Միևնոյն ժամանակ մի քանի յատկապէս ուղարկուած մարդիկ մի կոյտ փայտ բարձրացրին լեռան գագաթը խարոյկի համար, որն իբրև ազդանշան պէտք էր ծառայէր ոչ միայն Բասսէի փարոսի համար, այլ և Մեսէնի դաշտավայրի գիւղերում գտնուած հայրենասէրներին: Միտսոսին յանձնուեց վառելու այս փարոսը, որը, հէնց որ մութն ընկնէր, ամբողջ Յունաստանում պէտք է տարածէր սղատութեան հրեղէն խօսքը, իսկ յետոյ նա պէտք է միանար այն զօրագնդերին, որոնք ամեն կողմից կը դիմեն դէպի Կալամատա:

Ժամը 5-ին սկսուեց ընդհանուր շարժումը, և Միտսոսը բանակում մենակ մնալով, ազատ ընթրեց և յետոյ սկսեց սպասել այն գիշերուան, երբ պէտք է վերածնէր Յունաստանը: Օրը սաստիկ չոգ էր ու ծանր, և երիտասարդը կարաւանի հետ ուղարկած լինելով իր բրդեայ տաք վերարկուն, որն ստացել էր Նիկողայոսից՝ Տրիպոլիսից փախչելու ժամանակ այնտեղ թողածի փոխարէն, հագել էր մի քաթանէ շալիկ, նոյնպիսի անդրափարտիք և ալբանական բաճկոն: Օդը հանդարտ էր, բայց Տայգետի գագաթներից կամաց առաջ էին լողում ամպերը: Թէպէտ արեգակը մայր մտնելիս նրանք ծածկեցին ամբողջ տարածութիւնը մինչև Իտոմ, բայց վերևը երկինքը մաքուր էր, և փարոսի գլուխը որոշակի երևում էր չրջապատող աղօտ լոյսի մէջ: Մութն ընկնելուց շատ առաջ Միտսոսը ճանապարհ ընկաւ դէպի փարոսը և այնտեղ մի մեծ խարոյկ չինեց փայտից, ցախից և չոր մամուռից: Հազիւ էր վերջացրել նա իր գործը և արդէն պատրաստուած էր ցած իջնել միւս անձրեւներ բերելու, որոնք շուտով կը վառէին խարոյկը, երբ անձրեւն սկսեց կաթկաթել: Երիտասարդն շտապով ծածկեց պատրաստած խարոյկը սոճու տերևներով և վայր վազեց, բայց անձրեւն սաստկանում էր, և սաստիկ փոթորիկ բարձրացաւ: Այնուամենայնիւ նա իր պլխարիկի մէջ հաւաքեց մի բուռ չիկացած անուխ և վերանը տանելով, նրանց վրայ մի նոր կոյտ անուխ լցրեց:

Վրայ հասաւ գիշերը, — մութ, անձրեւային գիշերը, Միտսոսի դրութիւնը կրիտիկական էր: Ամենայն հաւանականութեամբ խարոյկն այնպէս թրջուած կը լինէր, որ անկարելի կը լինէր վառել: Սակայն այնտեղ երիտասարդը մտաբերեց, որ Պետրո-բէյը մի աման սպիրտ էր թողել իրան: Բայց նա դեռ չէր գտել այդ, երբ մօտակայքում մի ինչ որ մարդու ոտնաձայներ լսեց, որ վեր էր բարձրանում լեռնային շաւղով:

Ո՞վ կարող էր լինել այդ: Դժուար թէ դա մի սրկ է ե-

տացած յոյն լինէր կամ Պետրո-բէյի կողմից ուղարկուած սուր-հանգակ և կամ մոլորուած գիւղացի. աւելի շուտ մի որեւէ թիւրք էր մտել բանակը. և Միտսոսը վրանից դուրս գալով, սկսեց չորս կողմը նայել. Համարեա այդ իսկ բազէին մթու-թեան մէջ փայլեց մի հրեղէն լեզու, և գնդակը նրա գլխի վը-րայից անցնելով՝ մեխուեց վրանի ձողերից մէկի մէջ:

—Ո՞վ է գալիս,—բացագանչեց Միտսոսը իր հրացանի կայծհանը բարձրացնելով. բայց պատասխանի փոխարէն ան-ծանօթը երկրորդ անգամ հրացան արձակեց:

Երիտասարդը թագնուեց վրանի անկիւնում և սկսեց սպա-սել, որ աներևոյթ թշնամին մօտենայ: Բայց քայլերն սկսեցին հեռանալ, և Միտսոսն ընկաւ անծանօթի ետևից, որն ըստ երե-ւոյթին մի թիւրք էր և կարող էր լուր տանել Սպարտա՝ Կա-ամատայի վրայ՝ ապստամբուած յոյների յարձակման մասին:

Երեք բազէ անցած՝ Միտսոսը հասաւ իր թշնամուն: Վեր-ջինս կանգ առաւ և հրացան արձակեց նրա վրայ, բայց դնդա-կը վրիպեց. սպարդիւն էր նաև նրա երկրորդ հարուածը ատրը-ճանակով: Նա մի անգամ էլ նշան դրաւ հրացանով, և երիտա-սարդը տեսնելով, որ իրան անխուսափելի մահ է սպառնում, յուսահատութիւնից բոլոր ոյժով իր ատրճանակը զցեց դէպի նրա երեսը: Թշնամին արիւնշաղախ օրօրուեց, իսկ Միտսոսը յարձակուեց նրա վրայ, խլեց ձեռից հրացանը և կոթով մի մահացու հարուած իջեցրեց գլխին: Թիւրքը փռուեց գետնին, և երիտասարդը իր ձեռների և հագուստի վրայ մի ինչ որ խոնաւ, փափուկ բան զգաց: Նա կանգ առաւ համոզուելու համար, թէ իրօք սպանել է թիւրքին, իսկ յետոյ վաղեց դէպի փարոսը:

Այժմ միայն նա նկատեց, որ թևի վրայ մի վէրք կար, ու-րից արիւն էր հոսում: Նա շապկից մի կտոր քաթան կտրեց, կապեց վէրքը և ածուխներն ու սպիրտը վերցնելով՝ շարունակեց ճանապարհը դէպի փարոսը: Ինչպէս որ սպասում էր, խա-րոյկը բոլորովին թրջուել էր, և անկարելի էր վառել այն: Ի հարկէ՝ սպիրտի և ածուխների օգնութեամբ, որոնք դեռ վառուում էին նրա գլխարկի մէջ, կարելի էր պահպանել կրա-կը, բայց նախ հարկաւոր էր այդ կրակն ունենալ. իսկ այդ ան-կարելի էր, որովհետև չորս կողմն ամեն ինչ ջուր էր կտրուել անձրևից:

Յանկարծ մի լուսաւոր միտք ծագեց Միտսոսի գլխում— նա հանեց իր շապկը, որը չոր էր մնացել, նրա մէջ փաթա-թեց ածուխները և բոլոր թափով սկսեց փչել: Վերջապէս մի փոքրիկ կրակ երևաց. Միտսոսը նրա վրայ սպիրտ լցրեց, և կը-րակը շապկը լափելով, սկսեց զուարթ փրփլալ: Այն ժամա-

նակ երիտասարդը խարոյկի մէջտեղը կոխեց այն, որտեղ դեռ քիչ չոր էր, և վերեւից սկսեց սպիրտ ածել: Հետզհետէ փայտերն այրուեցին, և Միտսոսը խարոյկի միջից հանած չոր փայտի կըտորներով ու սպիրտով աշխատում էր պահպանել կրակը: Վերջապէս ամբողջ խարոյկը մի բոցափայլ կոյտ դարձաւ, որն այլ ևս անկարող էր հանգցնել արդէն հետզհետէ նուազող անձրևը:

Այն ժամանակ Միտսոսը մէջքին ցուրտ զգաց, որովհետև անձրևը թրջում էր նրա մերկ մարմինը, իսկ կուրծքն այրւում էր կրակից, որի դէմ նա ոչ մի նախազգուշութիւն ձեռք չէր առել: Այն մեծ գործի գաղափարը, որը նա կատարում էր, Յուդաստանի ազատութեան միտքը, որը նախագուշակում էր այս փարոսի լոյսը, մինչև այժմ թոյլ չէր տուել նրան իր սեփական անձի մասին մտածելու: Այժմ նա ցատկեց խարոյկից, և նրա աչքերը յանկարծ կանգ առան հորիզոնի վրայ:

Այն ինչ էր, Հորիզոնի վրայ մի ինչ որ անազին աստղ էր փայլում: Ո՛չ, դա աստղ չէր կարող լինել: Դա շատ ցած էր գտնւում, և լոյսը կարմրագոյն էր: Բացի այդ՝ նրա ետևը սևին էր տալիս սարը: Ըստ երևոյթին դա Բասսէի փարոսի լոյսն էր, որ իբրև պատասխան պսպղում էր այնտեղ:

Միտսոսը վերադարձաւ բանակը, գտաւ իր սպանած թիւրք զինուորի զիակը և վերցրեց նրա ատրճանակն ու հրացանը: Ապա դիակը ծածկեց սոճու տերեւներով՝ վայրենի գազաններից պաշտպանելու համար և խաչակնքելով, ինչպէս որ միշտ անում է յոյնը ննջեցեալ տեսնելիս, վազեց սարից դէպի վար՝ իր զօրագնդի ետևից:

Յոյները չէին շտապում, որովհետև կամենում էին կալամատային մօտենալ լուսաբացից մի ժամ առաջ: Այդ պատճառով Միտսոսը չուտով հասաւ նրանց Տայգետի ստորոտում հանգստանալիս: Պետրօ-բէյին վառուած խարոյկի մօտ գտնելով, երիտասարդն ուզում էր պատմել, ինչ որ արել էր, բայց նա ժպտալով ձեռքը թափահարեց և շարունակեց խօսել Նիկողայոսի և հայր Անդրէասի հետ:

—Ուրեմն խո՛ւմ ես, հայր Անդրէաս,—ասում էր նա.— քաղաքն, ինչ էլ լինի, պէտք է առնել, բայց որքան քիչ մարդ կորցնենք, այնքան լաւ: Ես թշնամու զինաթափն աւելի լաւ եմ համարում, քան նրանց յարձակումով յաղթելը, բայց առանց որեւէ պայմանի: Բոլոր թիւրքերը... Հասկանո՞ւմ ես:

—Հասկանում եմ,—պատասխանեց հայր Անդրէասը:

—Լուսինը կը լափէ նրանց իր ճառագայթներով, շարունակեց Պետրօ-բէյը.— իսկ այժմ, հ. Անդրէաս, գնան, հանգստացիր: Դէհ, Միտսոս, մենք տեսանք, որ դու վառեցիր խարոյկը,

բայց թէ այս անձրեին ինչպէս արեւ այդ, ես, ճշմարիտ,
չեմ հասկանում: Պատմի՛ր տեսնեմ:

Միտսոսն անխօս բաց արաւ իր բաճկոնակը և մերկ
կուրծքը ցոյց տուաւ:

—Շապիկը երբեմն չատ օգտակար է,—ասաց նա և ման-
րամասն պատմեց բոլոր պատահածը:

—Այս տղայի վրայ աստուածային օրհնութիւն կայ,—չէ՞
ջաց դա՞ծ ձայնով Պետրօ-բէյը, երբ նա վերջացրեց իր պատ-
մութիւնը, և զարմացած նայեց նրան:

Թարգմ. Յ. ԱՐԱՅԱՋԵԱՆ

(Կը շարունակուի)